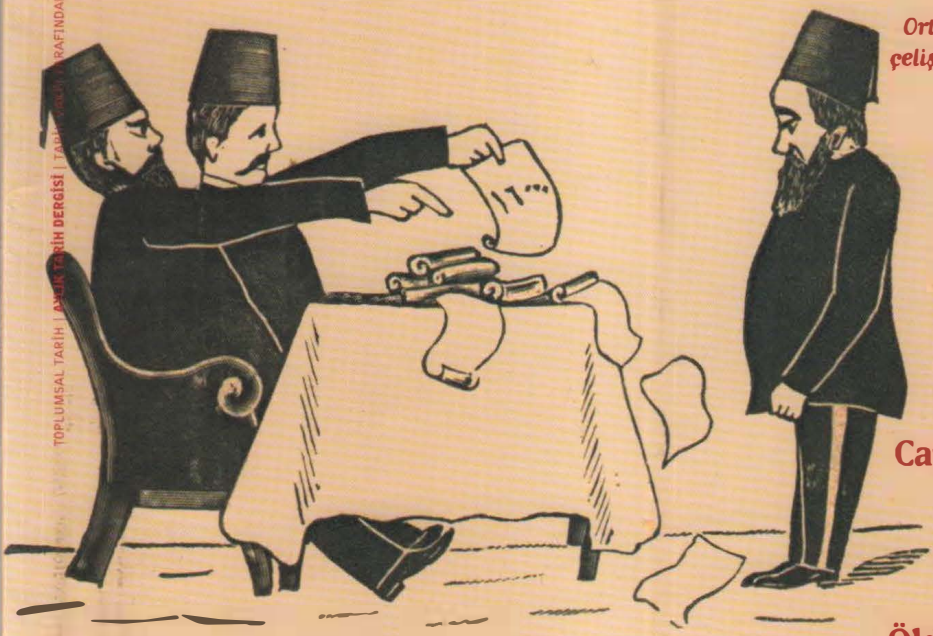
TOPLUMSAL
Tarih
280
NİSAN
2017

Türkiye'de İlk Referandum-1961
Mehmet Ö. Alkan

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Ortadoğu'da Anayasal Düşüncenin Gelişimi

Erdal Kaynar, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan Meşrutiyet deneyiminin Ortadoğu'ya bıraktığı çelişkili mirası mercek altına alıyor...
sayfa 26

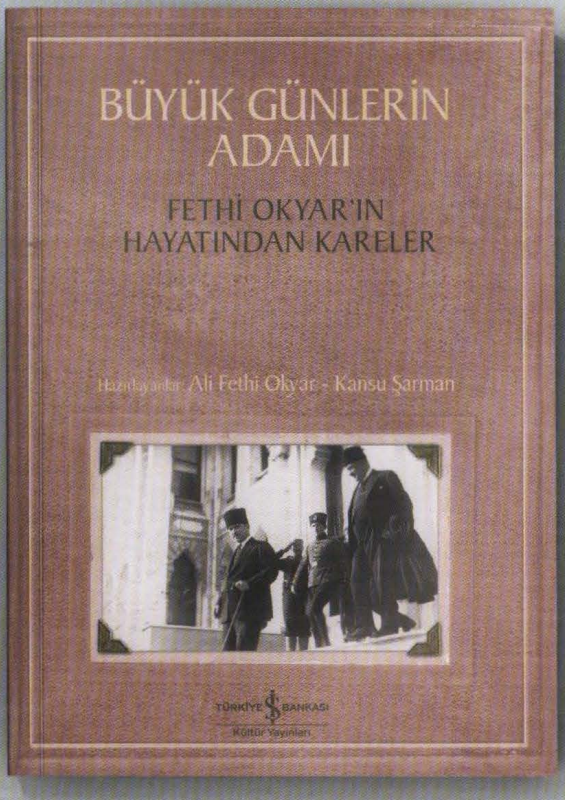
Bursa'da Ölüm
Nedim Gürsel

"İklim-i Cazibedarımız" Akdeniz
Arda Ekşigil

Öldürülmesinin 1800. Yılında Roma İmparatoru Caracalla
Mustafa H. Sayar

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI ADINA KÖRFEZ YAYINCILIK A.Ş. TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL. (KDV Dahil) | ISSN. 1300-7025

II. Meşrutiyet'ten Serbest Fırka'ya Fethi Okyar'ın Yaşamından Kareler

Fethi Okyar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden 1943'teki vefatına dek askerlik ve siyaset dünyasındaki pek çok önemli olayın aktörü ve tanığı: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk üyelerinden, II. Meşrutiyet Beyannamesi'nin yazarı, Trablusgarp Savaşı'nda İtalyanlara karşı yerel milisleri örgütleyenlerden, Balkan Savaşı'nın ve Büyük Harp'in önemli isimlerinden, Malta sürgünlerinden, Milli Mücadele'nin kilit taşlarından ve ilk BMM vekiller heyeti başkanı, Serbest Fırka'nın kurucusu, Montrö Antlaşması'nın mimarlarından... Silah arkadaşı ve yakın dostu Mustafa Kemal Atatürk'ün tanımıyla "Büyük Günlerin Adamı"nın dopdolu yaşamını, aile arşivinden derlenen ve çoğu ilk kez yayımlanan fotoğraflarla izlemek için...

Büyük Günlerin Adamı
Haz. Ali Fethi Okyar, Kansu Şarman
168 sayfa, 26 TL

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37
Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32
Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66
Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16
Eskişehir - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • **Manisa**, Tel: (0236) 231 69 24
Mersin, Tel: (0324) 238 18 14 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

ARKAİK ÇAĞ'DAN BİZANS DÖNEMİ'NE

AKMED
KOÇ ÜNİVERSİTESİ
Suna & İnan Kıraç
Akdeniz Medeniyetleri
Araştırma Merkezi

Para Tarihi ve Numismatik Yaz Okulu

AKMED YAZ PROGRAMLARI,
SİZLERE UFUK AÇICI BİR
EĞİTİM DENEYİMİ KAZANDIRIYOR.

PROGRAM TARİHLERİ
03-14 Temmuz 2017

SON BAŞVURU TARİHİ
20 Nisan 2017

PROGRAM WEBSİTESİ
akmed.ku.edu.tr/numismatik-programi

EĞİTMENLER

Prof. Dr. Oğuz TEKİN
Koç Üniversitesi, İstanbul

Dr. Peter van ALFEN
American Numismatic Society, New York

MERHABA,

Nisan ayında yarı umut yarı kaygı içinde referanduma odaklandığımız aşikâr. Hangi sonuç karşısında nasıl bir yaşam formülü üreteceğimizi konuşuyoruz ikili üçlü sohbetlerde. *Toptumsal Tarih* de bu sorulara hafızamızı tazeleme çabasıyla cevap arıyor.

Erdal Kaynar, Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasa fikrinin nasıl geliştiğini, Meşrutiyet deneyiminin hangi aşamalardan geçip Ortadoğu'ya nasıl bir miras bıraktığını anlatıyor. Yazara göre, İttihat ve Terakki örneği "Ortadoğu'daki anayasacılık tarihi açısından büyük önemi olan, modern fakat diktatörlük temelinde işleyen bir siyasi rejim için model oluşturmaya devam etti."

Mehmet Ö. Alkan, Türkiye'de "hayır"lar ile "evet"lerin gündeme damgasını vurduğu referandum deneyimlerinin ilkine, 1961 referandumuna götürüyor okuru ve o dönemde devreye giren propaganda araçlarının bir resmigeçidini sunuyor. Murat Turan da parti-devlet bütünleşmesini tek parti döneminden, 1936 tarihli III. Türk Dil Kurultayı örneğinden hareketle inceliyor.

Mustafa H. Sayar, Roma İmparatoru Caracalla'nın kimliğinde, taht ihtirası yolunda katliamlardan geri durmayan bir hükümdarı sayfalarımıza taşıyor. Onun bu ihtirasından nasibini alan biri de öz kardeşidir; öyle ki, annesine bu oğulun yasını tutma yasağı dahi getirir hükümdar. Kardeş katli deyince, zaman ve coğrafya değiştirip Osmanlı İmparatorluğu'na geliyoruz. Nedim Gürsel, Bursa sokaklarında dolaşırken ziyaret ettiği türbelerin duvarları arasında padişahların, şehzadelerin ölüm hikâyelerini kaleme alıyor.

Arda Odabaşı ve Arda Ekşigil, canlı konularla dergimize katkıda bulunuyor. Arda Ekşigil'in makalesinde Akdeniz havası soluyoruz; Yahya Kemal'den, Yakup Kadri'den, Halikarnas Balıkçısı'ndan, Azra Erhat'tan Akdeniz'i dinliyoruz. Arda Odabaşı da sinema tarihinde gezintiye çıkarıyor okuru; Osmanlı/Türk sinemasında ilk kurmaca filmlere dair yanlış ve eksik bilgilerin karşısına birincil kaynaklardan doğrularını getiriyor.

İki de kitabiyat yazımız var. Namık Sinan Turan, Cemil Oktay'ın *Siyasi Kültür Okumaları*'nı inceliyor, Candan Badem de Mehmet Bilgin'in *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları* adlı kitabını eleştirel bir gözle değerlendiriyor.

Bu sayfaları hazırlarken, Tarih Vakfı mütevellisi Atilla Aksoy'u kaybettiğimizi öğrendik. Eşi Suay Aksoy'a ve tüm sevenlerine baş sağlığı diliyorum; toprağı bol olsun...

Mayıs ayında görüşmek üzere...

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
19 ARALIK 1925 MUSUL MESELESİ
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

12 GÖZDEN KAÇANLAR
MYRELAION ROTUNDA'SI
Kerim Altuğ

18 YUSUF FRANKO'NUN İNSANLARI:
BİR OSMANLI BÜROKRATININ KARİKATÜRLERİ
Shirine Hamadeh

26 **OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA VE ORTADOĞU'DA ANAYASAL DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ**
Erdal Kaynar

36 **CEMİL OKTAY'IN KALEMİNDEN SİYASİ KÜLTÜR OKUMALARI**
Namık Sinan Turan

40 TÜRKİYE'DE İLK REFERANDUM-1961
"EVET KAMPANYASI" İÇİN KURULAN PROPAGANDA OFİSLERİ VE YAYINLADIKLARI BROŞÜRLER
Mehmet Ö. Alkan

52 **TEŞKİLAT-I MAHSUSA ÜZERİNE YENİ BİLGİLER VE SORULMAYAN SORULAR**
Candan Badem

56 **CHP TEŞKİLATININ III. TÜRK DİL KURULTAYI'NA KATILIMI VE DEVLETİN MÜDAHALELERİ (1936)**
Murat Turan

66 **OSMANLI/TÜRK SİNEMASINDA İLK KURMACA FİLMLER VE İLK SİNEMA ELEŞTİRİLERİ (I)**
İ. Arda Odabaşı

74 **"İKLİM-İ CAZİBEDARIMIZ" AKDENİZ**
Arda Ekşigil

84 ÖLDÜRÜLMESİNİN 1800. YILINDA
ROMA İMPARATORU CARACALLA
Mustafa H. Sayar

92 **BURSA'DA ÖLÜM**
Nedim Gürsel

Kapak
Atatürk Kitaplığı koleksiyonu.

36 CEMİL OKTAY'IN KALEMİNDEN SİYASİ KÜLTÜR OKUMALARI

Namık Sinan Turan, *Siyasi Kültür Okumaları*'ndan yola çıkıyor ve Cemil Oktay'ın bir siyaset bilimci olarak tarihsel malzemeyi kullanışını, metin analizi üzerinden yaptığı zihniyet okumalarını değerlendiriyor.

52 TEŞKİLAT-I MAHSUSA ÜZERİNE YENİ BİLGİLER VE SORULMAYAN SORULAR

Candan Badem, Mehmet Bilgin'in *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları* adlı kitabını eleştirel bir gözle değerlendiriyor.

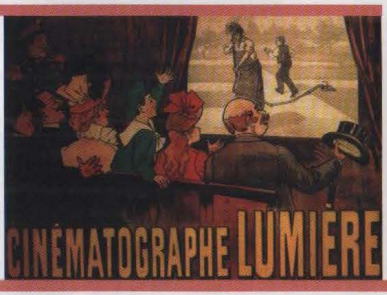

56 CHP TEŞKİLATININ ÜÇÜNCÜ TÜRK DİL KURULTAYI'NA KATILIMI VE DEVLETİN MÜDAHALELERİ (1936)

Murat Turan, tek parti yönetiminde Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatının devlet bürokrasisi tarafından sürekli olarak denetim altında tutulduğu "parti-devlet bütünleşmesi"ni ve Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nı inceliyor.

66 OSMANLI/TÜRK SİNEMASINDA İLK KURMACA FİLMLER VE İLK SİNEMA ELEŞTİRİLERİ

Arda Odabaşı, Türk sinemasının ilk kurmaca filmlerinin yapımı ve seyirciyle buluşmasına dair süreci aydınlatıyor ve bu alanda tekrar eden hatalı bilgileri düzeltiyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 280, Nisan 2017

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi A5 Blok 4. Kat No: 407 İkitelli OSB - Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Mart 2017

DAĞITIM
Dünya Süper Veb. Ofset A.Ş.
100. Yıl Mah. Hüseyin Karaaslan Cad. 34204 Bağcılar - İstanbul
(0212) 440 24 24

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
32211

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur

19 ARALIK 1925

MUSUL MESELESİ

Avec ce numéro, LA PETITE ILLUSTRATION contenant
La Nuit est à nous..., pièce en trois actes, par M. Henry Kistemaeckers.

L'ILLUSTRATION

RENÉ BASCHET, directeur. SAMEDI 19 DÉCEMBRE 1925 Gaston SORBETS, rédacteur en chef.
83e Année. — N° 4320.

M. Henry de Jouvenel débarquant sur le quai de Beyrouth.

Le haut commissaire décore de la Croix de guerre l'héroïne de Rachaya, blessée au bras par une balle druze.

A BEYROUTH, LE 2 DÉCEMBRE : L'ARRIVÉE DE M. DE JOUVENEL, NOUVEAU HAUT COMMISSAIRE DE FRANCE EN SYRIE

Photographies Emil Arab. — Voir les articles et les autres photographies, pages 687 et suivantes.

Beyrut 2 Aralık günü: Fransa'nın yeni Suriye Yüksek Komiseri Bay de Jouvenel'in gelişi.

Bay Henry de Jouvenel, Beyrut rıhtımına çıkarken.

Yüksek Komiser, Dürzi kurşunuyla kolundan yaralanan Raşaya kahramanına harp madalyası takarken.

Fotoğraflar: Emil Arab.

Dergimizin Eylül 2011 sayısında *L'Illustration* dergisinin 19 Aralık 1925 tarihli ve 4320 numaralı sayısından "Türkiye'de modernleşme" başlıklı bir makaleyi aktarmıştık. Hatırlanacağı üzere *L'Illustration*'un kapağında Suriye Fransız Yüksek Komiseri Henry de Jouvenel'in (1876-1935) Beyrut'a gelişi resmedilmekteydi. Gazeteci ve siyasetçi de Jouvenel, *Le Journal* ve *Le Matin*'de görev almış, 1912'de meşhur yazar Colette (1873-1954) ile evlenmiş, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da politikaya atılmıştı. 1921'den 1933'e kadar Corrèze senatörü olmuş, Mart 1924'te Maarif ve Güzel Sanatlar bakanlığına getirildikten sonra 10 Kasım 1925 ile 23 Haziran 1926 tarihleri arasında Suriye ve Lübnan yüksek komiserliği görevini üstlenmişti.

Derginin iç sayfalarında ise o dönemde güdeme gelen Musul meselesiyle ilgili kısa bir yazı yer almaktaydı. Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi veya aksine İngiltere hükümranlığındaki Irak'a katılması konusunun Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra gündeme gelmesi ve Türkiye ile İngiltere arasında büyük bir gerginlik yaratmasının dile getirildiği bu kısa yazıya eşlik etmek üzere Türkiye'nin Paris büyükelçiliğinde çekilmiş bir resim verilmekteydi. Resimde ortada Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey [Aras] (1883-1972), onun sağında ve solunda ise Paris büyükelçisi Ali Fethi Bey [Okyar] (1880-1943) ile Ahmet Ferit Bey [Tek] (1878-1971) yer almaktaydı.

Musul meselesini ve bu krizin nasıl çözüldüğünü burada anlatmak maksadı aşacaktır. Bu nedenle sadece küçük bir ayrıntıya dikkat çekmekle yetineceğiz. O da, meselenin asıl öneminin petrole dayandığı ve dolayısıyla iktisadi olduğunu belirten derginin, genel tavır olarak Türkiye'nin iddialarını anlayışla karşıladığı, İngiltere'ye karşı ise epey ihtiyatlı bir tavır sergilediğidir.

Konuyla doğrudan bağlantısı olmasa da aynı dergide yer alan tam-sayfa bir haritayı vermenin ilginç olacağını düşündük. Söz konusu harita, "komünist tehlike"yi ve daha somut olarak Rus Komintern'inin Batı dünyasına karşı propaganda faaliyetlerini gösteren bir belge olarak düşünülmüştü. Bu haritayı ilginç kılan, komünist faaliyet merkezlerinin ve etki alanlarının dışında, o dönemde Asya ve Afrika'da dikkat çeken milliyetçi ve İslamcı ağları da kapsıyor olmasıdır. Buna ilaveten haritanın köşesine iliştirilmiş küçük bir haritada o dönemde İngiliz, Fransız ve Alman hava bağlantılarının verilmiş olması ilginç bir ek bilgidir.

3 Aralık günü Paris'teki Türk sefaretinde: Ankara'nın Dışişleri Bakanı Rüşdü Bey (ortada), Paris Büyükelçisi Fethi Bey ile (solda) ve Londra Büyükelçisi Ferid Bey ile görüşürken.

L'EFFORT RUSSO-ASIATIQUE CONTRE L'OCCIDENT

Cette esquisse montre le développement, de l'action de propagande, entreprise par la Russie soviétique de l'Internationale communiste de Moscou (Komintern), à travers tout le vieux monde par le moyen : 1° de ses cinq bases de Kharkhoven (Vienne, Odessa, Tiflis, Tachkent, Urga, Pékin et Canton) ; 2° de centres d'action pol ctique, communistes, ou nationalistes, ou islamiques, suivant les pays, exploitant leurs différences des centres de Kharkhoven précités ; 3° de centres d'action économique (Foire de Nijni-Novgorod, Bakou, Téhéran et Kharbine). — En face de cette propagande russe s'exerce une action analogue (indiquée sur la carte par trois flèches noires partant du Caire) ayant son centre en Égypte (Université d'El Azhari et se développant dans le monde islamique du Maroc aux Indes : ecoles jeune's prêtres opposés à celle de Moscou, mais convaincus, et l'Occident ne sait pas le secourir efficacement, en particulier contre lui.

Batıya karşı Rus-Asya gayreti. Moskova Komünist Enternasyonali'nin yürütme bürosu (Komintern) tarafından bütün eski dünyada gerçekleştirilen propaganda faaliyetinin gelişimini gösteren harita. Bu amaçla kullanılan imkânlar:

1) Komintern'in yerel şubeleri (Viyana, Odesa, Tiflis, Taşkent, Urga, Pekin ve Kanton)

2) Ülkelere göre komünist, milliyetçi veya İslamcı nitelikte olup adı geçen Komintern şubelerinden talimat alan faaliyet merkezleri

3) İktisadi faaliyet merkezleri (Nijni-Novgorod, Bakü, Tahran ve Harbin fuarları).

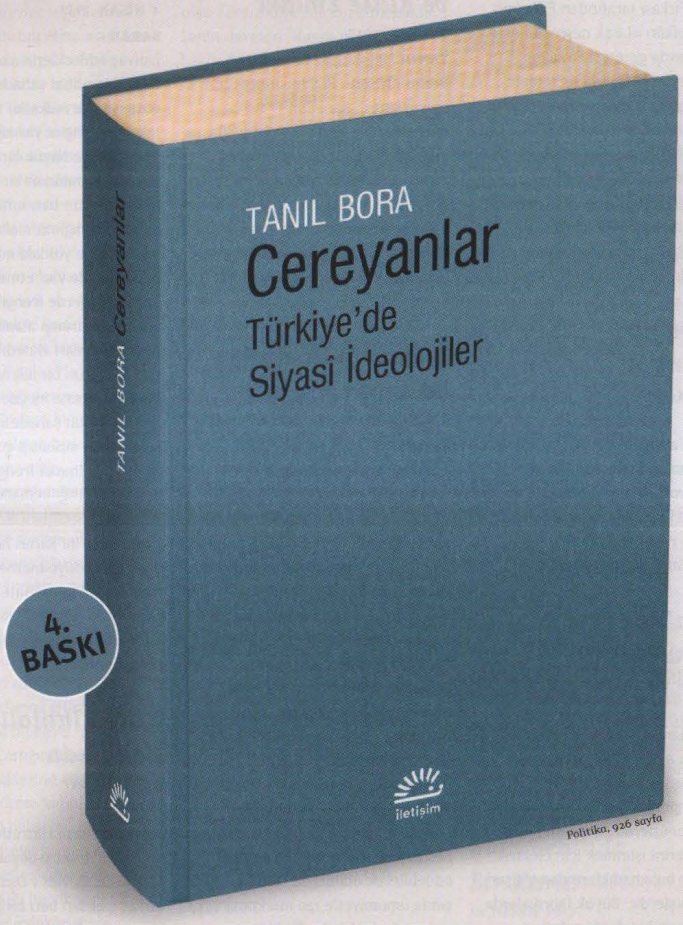
Bu Rus propagandasının karşısında merkezi Kahire'de (El-Azhar Üniversitesi) olan ve haritada Kahire'den çıkan üç siyah ok ile gösterilen ve Fas'tan Hindistan'a kadar İslam dünyasında gelişen bir Müslüman faaliyeti mevcuttur; bugüne kadar Moskova'ya karşı cephe almış olan bu hareket eğer Batı tarafından yeteri kadar desteklenmezse ona karşı dönebilir.

MUSUL'DA İNGİLİZ-TÜRK ÇEKİŞMESİ

Cemiyet-i Akvam'ın kurulunun Cenevre'de tamamlanan toplantısına Musul ile ilgili Türkiye ile İngiltere arasındaki çatışmanın halledilmesi için sarf edilen gayret hâkim oldu. Lozan Konferansı'nın çözmeyi başaramadığı bu çekişme, Dünya Savaşı'ndan geriye kalan en nazik meselelerden biridir.

Teorik olarak mesele sadece sınırların tespitinden ibarettir. Türkiye, İran, Suriye ve Irak'ın sınırlarında bulunan Musul vilayeti acaba Wilson ilkelerine dayanarak etnik açıdan Türk bir bölge olarak üzerinde hak iddia eden Türkiye'ye mi verilmelidir, yoksa Arap unsurların baskınlığı nedeniyle İngiliz mandası altındaki Irak Krallığı'na mı bağlanmalıdır? Şüphesiz Türkiye, Musul bölgesi üzerinde hak iddia ederken siyasi tercihlere de uymaktadır. Hindistan ve Kafkasya'ya bağlanan yolların kesiştiği noktada ve Asurluların Şark üzerinde hâkimiyet kurdukları eski Ninova'nın yerinde bulunan Musul bir bakıma Ön Asya'nın kilit taşı konumundadır. Üzerinde kurulacak Irak, yani aslında İngiltere hâkimiyeti, bu devlete birinci derecede stratejik bir konum verecek ve bu şekilde müdafaa sınırını kaybedecek olan Türkiye'nin istiklali için daima bir tehlike oluşturacaktır. Fakat bu iddia en önemli olanı değildir. Her iki rakip Musul'a sahip olmakta bu kadar ısrar ediyorsa, bunun nedeni buranın henüz çok az kullanılmış olsa da son derecede zengin bir petrol bölgesi olmasından dolayıdır. Cenevre'deki diplomatlar petrol sözcüğünü bir kere bile ağızlarına almış değillerse de, iktisadi çıkarlar gene de siyasi çıkarların önüne geçmektedir.

iletişim

4. BASKI

Türkiye'nin düşünsel malzemesini anlamak

Cereyanlar, Türkiye'de siyasî ideolojilerin özelliklerini; birbirlerini etkileme ve birbirlerinden etkilenme süreçlerini; cereyanlar içindeki figürlerin ideolojik seyahatlerini; muarız belledikleri̇ne dair kurguladıkları dili; ideolojileri popülerleştirme tekniklerini ve siyasî ideolojilerin gündelik hayatta nasıl karşımıza çıktıklarını ustalıkla işlenmiş bir biçimde gözler önüne seriyor.

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimbirikim twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin Genel Dağıtım PUNTO

Rusya Amele Fırkası'nın Kararı

1 NİSAN 1917

SABAH

Berlin 31 Mart– Rusya'da Radikal Amele Fırkası tarafından Fırka'nın naşir-i efkârı olarak neşredilmekte olan Pravda gazetesi Fırka'nın mukarreratı hakkında en mühim sütuna şu malumatı derc eylemiştir: "Fırka, milletlerin icbar edildiği muharebe-i cinaiyeye nihayet verilmesi için bilcümle düvel-i muharebe amele heyetleri, erbab-ı ihtilali, demokrasisi ile derhal münasebatta bulunmaya karar vermiştir."

Rusya'da Kadınlar

1 NİSAN 1917

SABAH

Amsterdam 30 Mart– Petersburg'dan Reuter Ajansı'na bildiriliyor: Rusya hükümeti bilcümle hükümet memuriyetlerine ve hatta nezaretlere bile kadın kabul etmeyi kararlaştırmıştır.

Atina'da Grev, Bir Bu Eksikti

2 NİSAN 1917

İKDAM

Amsterdam 28– Atina'da elektrik fabrikası amelesi bu sabah grev ilan etmiştir. Tramvaylar ve Pire elektrik şimendiferi seferlerini tatil eylemişlerdir. Gazeteler dahi makinelerini işletmek için elektrik cereyanı bulamadıklarından intişar edememişlerdir. Büyük fabrikalarda grevciler makinelerde tahribat ika eylemişlerdir. Gaz fabrikası dahi kömür fıkdanından kapalı bulunduğu için bu gece Atina kâmilen karanlıkta kalacaktır.

Rus Sosyalistleri ve İstanbul Meselesi

3 NİSAN 1917

TANİN

Berlin– Petersburg'dan Daily Telegraph gazetesine iş'ar olunuyor: Mutedil Sosyalistler Fırkası'nın naşir-i efkârı olan gazetede İstanbul'un Rusya'ya ilhakı fikri aleyhinde şiddetli mütalaat beyan edilmektedir.

Rusya'da Hanedan ve Kilise Emlaki

3 NİSAN 1917

TANİN

Berlin 1 Nisan– Rus hükümet-i muvakkatesi, hanedan-ı hükümdariye, kilise vesair bu gibi müesseselere ait bütün emlakin, cihet-i aidiyetleri hakkında Meclis-i Müessesan tarafından bir karar ittihaz edilinceye kadar emlak-i milliyeden addolunup varidatının hükümet hazinesine itasına karar vermiştir.

Alman Ordusunda Kadınlar

3 NİSAN 1917

SABAH

Alman ordusunda şimdiye kadar yalnız yazıcılık ve hizmetçilik gibi işlerde kadınlar istihdam edilirken Alman resmi ceride-i askeriyesinin ilanına göre bundan sonra doğrudan doğruya malumat-ı askeriyeye lüzum göstermeyen küçük, büyük her türlü memuriyetlerde kadınların istihdamına karar verilmiştir. Bu kadınlar hep kontratla ordu hizmetine alınacaklardır. Yeni memurlar iki sınıfa ayrılacaklardır. Birinci sınıf tahsil-i âlî gören ve müstakil düşünmek ve karar vermek ıktidarını haiz olan kadınlardır. İkinci sınıf emir altında muamelat-ı hesabiye ve tahririyede istihdam edilebilecek olanlardır. Birinci sınıfa umumiyetle 120 marktan 170 marka kadar ibtidai bir maaş ve fazla kabiliyetli olanlara şahsa göre tahsisat, ikinci sınıfa 100 marktan 140 marka kadar maaş verilecektir. Hizmetleri dolayısıyla aileleri yanından ayrılarak ayrı bir ikametgâh tedarik etmeleri icap edenler maaşlarının yüzde yirmi beşi nisbetinde tahsisat alacaklardır. Alman kanunları hükümetçe memur istihdam eden herkesin memurları hesabına işsizlik, kaza, ihtiyarlık, sakatlık ve hastalığa karşı tediye mecburiyetinde bulundukları sigorta ücreti yeni memurlar için Alman ordusunun tahsisatından tediye olunacaktır.

İzdivaç Sıhhat Şahadetnamesi

4 NİSAN 1917

SABAH

İzdivaç edeceklerin akd-i nikâhtan evvel bir sıhhat şahadetnamesi göstermekle mükellef tutulması takarrür ettiğini yazmıştık. Sıhhat-i umumiye ile büyük bir münasebet ve alakası bulunan bu mesele hakkında dün bazı tahkikat icra eyledik. Aldığımız malumata nazaran hükümet bu yoldaki mükellefiyeti bir kanun ile vaz' etmemiştir. Yalnız bazı mahallerde frengili kimselerin, yüzlerinde frengi alameti bulunduğu halde nikâhları akdedildiğinden bu suretle bütün bir ailenin frengi ile malul olmasına meydan vermemek için bu sıhhat şahadetnamesi aranmasını münasip görmüştür. Bu karar bilhassa frenginin icra-yı hüküm ettiği mahallerde tatbik edilecektir.

Hükümetin bu kararı her tarafta hüsn-i telakkiye mazhar olmuştur. İzmir Rum Metropoliti, daire-i ruhaniyesi dahilinde sakin olan Rumlara hitaben bir tamim neşretmiştir. [...]

Rusya İhtilali Hakkında

5 NİSAN 1917

TANİN

Sadrazam Paşa Hazretleri'nin sermuharririmize beyanatı: "Rusya ile Devlet-i Osmaniye birkaç asırdan beri birbirleriyle hasm-ı can bir vaziyette ahz-ı mevki etmişlerdir. Şu iki hükümet arasındaki husumetin yegâne sebebi ise Rusların bize karşı besledikleri amal-i istılacuyanedir. Hakk-ı beka bir milletin en muazzez ve asli bir hakkı olduğu cihetle bizi mahvetmeye azm eylemiş olan müstebit Rus hükümetine karşı bir hiss-i husumet beslemek bizim için en tabii ve en mukaddes borç idi. Binaenaleyh Rusya'da büyük bir inkılap vücuda gelip de Çarlığın devrilmesi bittabi en ziyade Türkiye'de nazar-ı dikkat

ve memnuniyetle telakki edilecek bir hadise teşkil eder. Hayatımıza kast etmiş olan Çarlıkla Devlet-i Osmaniye arasında hiçbir vechile münasebat-ı hasene ve samime tesisi tasavvur edilemez idi. Fakat hür ve asri bir devlet teşkil etmek üzere mukadderatını eline alan Rus milleti ile iyi bir komşu halinde yaşamamak için bizce hiçbir sebep mevcut değildir. İşte bu nokta-i nazardan Rus İhtilali'ni teveccüh ile gördük. Eğer Rus milleti Çarlığın hırs-ı fütuhatını terk edecek olursa Şark için yeni bir devre-i inkişaf ve terakki açılmış olacaktır. Genç Türkiye de bir zade-i inkılaptır. Şu bedbaht Şark'ın muhtaç olduğu sükûn ve ıslahatı icra ve tatbik için hahişkerdir. Şimdiye kadar ıslahat-ı dahiliyemizi icraya en birinci mania teşkil eden müdahalatıyla bizi işgal eyleyen Rus Çarlığı yerine aynı ulvi ve insani mefkûrelere hahişker komşuya malik olmak bizim için mucib-i memnuniyettir. Maatteessüf diyeceğim Rusya'da fikr-i inkılap ve ihtilalin eski amal-i tecavüzkâraneye tamamıyla galebe edememiş olduğunu görüyoruz. Şerefli bir sulhtan bahseden Mösyö Milyukov Türkiye meselesinin Rusya lehine halledilmesi lüzumunu ileri sürüyor. Rus hürriyet perveranının bu eski tecavüz ve husumet düsturlarına iştirak edip etmeyeceklerini bilmeyiz. Şayet Rus milleti de Çarlığın bu miras-ı meşumunu kendilerine düstur-ı hareket olmak üzere kabul edecek olur ise sulhtan bahsetmek abes olur. Hiçbir kimseye karşı hiçbir fikr-i tecavüz beslemedik. Milletimiz istiklali namına iki buçuk senedir bütün kuvvet ve fedakârlığıyla kanını döküyor. Binaenaleyh Türkiye meselesi yalnız Osmanlılar lehine hallolunabilir."

Sosyalistler Mütareke Talep Ediyorlar

5 NİSAN 1917

TANİN

Berlin 3– Zürih'ten iş'ar olunuyor: İsviçre'de mütemekkin Rus tebaası cemaati reisi Lenin verdiği beyanatta "Rus sosyalistleri derhal bir mütareke akdini talep etmektedirler" demiştir. Lenin bir taraftan millete hürriyet vaad etmekte ve diğer taraftan düşman memleketlerinden arazi zapt ve ilhak fikirlerini kabul eylemekte olan Kerenski'ye hücum etmektedir. Lenin ilaveten "Rusya ikinci ve hakiki bir ihtilal arifesindedir" demiştir.

Amerika Harbe Giriyor

8 NİSAN 1917

SABAH

Meclis-i Mebusan Harp Teklifini Kabul Etti

Amsterdam 6 Nisan– Londra'dan bildirildiğine göre Reuter Ajansı Washington'dan şu malumatı almıştır: Meclis-i Mebusan harp hakkındaki teklifi kabul eylemiştir. Meclis-i Mebusan'da harp teklifinin müzakeresini Hariciye Encümeni reisi açmıştır. Mumaileyh demiştir ki: Biz insaniyet için harp eden İtilaf devletlerinin yanında azimkârane bir surette ahz-ı mevki etmeliyiz. [...]

Yarım Milyon Asker

8 NİSAN 1917

SABAH

Berlin 7 Nisan– İngiltere Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi General William Robertson İngiliz ordusunun bu günden gelecek temmuza kadar olan müddet için yarım milyon efrad-ı cedideye muhtaç olduğunu beyan eylemiştir.

Kaded Fırkası'nın Kararı

12 NİSAN 1917

SABAH

Kopenhag 10 Nisan– Petersburg Telgraf Ajansı'ndan: Kadet Fırkası'nın akdettiği kongrede hükümet-i muvakkatenin siyaset-i hariciyesi hakkında cereyan eden müzakeratı müteakip kongre hükümetin, müttefiklerine sadakat esasına müstenit siyaset-i hariciyesine beyan-ı itimat eylemiştir. İttihaz edilen karar şu suretle nihayet bulmuştur: "Kongre bütün Rusya'yı hükümetin etrafında toplanmaya ve ihraz-ı zafer edinceye, akvamın hürriyetini ve demokrasinin istibdat ve irticaa galebesini temin eden devamlı bir sulh istihsal edilinceye kadar harbe devam imkanını temin eylemeye devam eder."

Tifüsle Mücadele

12 NİSAN 1917

TANİN

Dün karilerimizden biri tarafından gönderilen tifüsle mücadele hakkındaki fıkrada hamamlara etüv konulması arzusu dermeyan olunmakta idi. Şehremaneti'nde icra eylediğimiz tahkikat neticesinde Emanet tarafından fukara ahalinin yıkanması ve bitlerin temizlenmesi için açılan hamamlara etüv konulmuş olduğunu anladık. Emanet diğer taraftan birtakım çamaşırhaneler de açmış ve buralarda ahalinin meccanen çamaşırlarını yıkamasını temin etmiştir.[...]

Rus Köylüleri

13 NİSAN 1917

TANİN

Tan gazetesine göre azası takriben on milyona baliğ olan Rus Köylüleri Cemiyeti hükümet-i muvakkateye beyan-ı itimat ile beraber Rusya'nın cumhuri bir idare altında bulunması ve bütün malikânelerle manastırlara ait arazinin zapt edilmesi lazım geldiğini ilan etmişlerdir.

Sulh Lehinde Bir Karar

18 NİSAN 1917

SABAH

Berlin 15 Nisan– Stockholm'den bildiriliyor: Rus Erbab-ı Ticaret ve Sanayi Kongresi başlıca sulh meselesi ile meşgul olmuştur. Ekseriyet yakında sulh müzakeresine girişilmesini, sulhun Rusya'da iktisadi hayatın inkişafı için elzem olduğunu beyan eylemiştir. Kadet Fırkası tarafından dermeyan edilen harp gayeleri kemal-i şiddetle reddedilmiştir. İstanbul ve Çanakkale'nin ele geçirilmesi hayal-i muhal ve Rusya'ya tamamıyla lüzumsuz

bir hareket olmak üzere telakki edilmiştir. İçtimada böyle bir hâlin yeni bir muharebeye sebebiyet vereceği ve Rusya'nın ilhak tasavvurlarından sarf-ı nazar etmesi lazım geldiği taht-ı karara alınmıştır. Tüccar ve sanayi grubunun bu kararı Rus hükümet-ı muvakkatesi için yeni bir zaaf eseri teşkil etmektedir.

Müstacilen Sulh Akdi Talebi

18 NİSAN 1917

SABAH

Viyana 16 Nisan– Stockholm'den iş'ar ediliyor: Ahiren varid olan haberlere nazaran Rus radikal sosyalistleri müstacilen sulh akdi için bütün muhasım devletler beyninde serbestçe teati-i efkâra mübaşeret edilmesi maksadıyla hükümet-ı muvakkateye bir takrir vermişlerdir.

Amele ve Askerler ile Meclis-i Müesses

20 NİSAN 1917

TANİN

Kopenhag 18– Petersburg Telgraf Ajansı tebliğ ediyor: Bütün Rusya Amele Meclisleri ve Askeri Murahhasları Kongresi, kısa bir müzakereden sonra Meclis-i Müessesan hakkındaki raporu kabul etmiştir. Raporun nikat-ı esasiyesi şunlardır:

Meclis-i Müessesan mümkün olduğu kadar yakın bir zamanda Petersburg'da içtimaa davet edilmeli ve rey-ı amm usulü üzere intihabat icra olunmalıdır. Kadınlar dahi, erkekler gibi aynı hakk-ı intihaba haiz olacaklardır. Kadın ve erkek müntehiblerin sini yirmiye baliğ olmalıdır. Amele ve Asker Komitesi delegeleri Meclis-ı Müessesan intihabatını murakabe edeceklerdir. Meclis-i Müessesan Rusya'nın siyasi usul-i idaresini ve kavanin-i esasiyesini tayin edecek ve bundan başka evvela zürra meselesini tetkik, amele ve milliyetler kanunlarını ve mahalli muhtariyet idareleri tektik ve tesbit ve beynelmilel bir mahiyeti haiz olan kaffe-ı mesail ile iştigal edecektir.

Lenin'in İtirazatı

20 NİSAN 1917

TANİN

Kopenhag 18-- Bugünkü tarih ile Petersburg'dan iş'ar olunduğuna göre şehr-i carinin on altıncı günü Petersburg'a avdet etmiş olan Rusya muhacirin-i siyasiyesinden Lenin Rus Sosyal Demokrat Teşkilatı murahhaslarının akdettikleri içtimada hazır bulunmuş ve teşkilat-ı hazıra aleyhinde idare-i kelam ile mevcut bulunan münfesih Sosyal Demokrat Teşkilatı'nın lağv ve yerine komünist bir sosyalizm teşkilatının ikamesi lüzumunu göstermiştir. Birçok hatipler Lenin'in fikri aleyhinde idare-i kelam etmişlerdir. Uzun bir mübaheseden sonra, bütün Sosyal Demokrat Teşkilatı'nın tevhidi ile kongre akdine ekseriyetle karar verilmiştir.

Lenin'in Mesleği

Berlin 17– Stockholm'den: Rus sosyalist reisi Lenin Isveç toprağını terk etmezden evvel İngiltere'ye şiddetli bir lisan kullandığı halde Almanya hakkında mücamelekârane sözler söylemiştir. Milyukov ve Guçkov hükümetinin Fransız ve İngiliz bankalarına satılmış bir hükümet olduğunu ve iki hükümetin emperyalizm maksatlarına matuf olan melhemeye devama müsaade ve muavenetten başka bir şeye yaramadığını söylemiş ve "Guçkov ile Milyukov bu gasp ve yağma muharebesinin devamına müsaittirler. Çünkü bu gasıplar beynelmilel itilafına sadık kalmak istiyorlar" demiştir. Lenin amele komitesinin bütün muhariplere derhal bir mütareke akdini teklif eylemesini talep etmiştir.

Amerika ile Kat'-ı Münasebet

21 NİSAN 1917

SABAH

Amerika hükümetinin Almanya devletine ilan-ı harp etmesi üzerine Devlet-i Aliyye-i Osmaniye bugünden itibaren müttefiki Avusturya ve Macaristan hükümeti misillü kat'-ı münasebet eylediğini Dersaadet Amerika Sefareti'ne tebliğ etmiştir.

Alman ve Avusturya Sosyalist Fırkalarının Kararı

23 NİSAN 1917

SABAH

Viyana 21 Nisan– Arbeiter Zeitung, Nisan'ın 19. günü Alman Sosyalist Fırkası Heyet-i İdaresi'nin Berlin'de ittihaz edilen bir kararını neşretmektedir. Bu kararda Petersburg'da Amele ve Asker Murahhasları Meclisi'nin ittihaz eylediği sulhperverane karara Alman Sosyalist Fırkası'nın da iştirak ettiği bildirilmektedir. Arbeiter Zeitung ba'dehu diyor ki: "Avusturya-Macar Sosyalist Demokrasisi namına olarak Adler bu karara bilakayd-ı şart iştirak edeceklerini ve ilhak ve tazminat olmaksızın, bütün milletlerin serbestçe inkişafı esasına müstenid bir sulh akdi için teşrik-i mesaiye amade olduklarını beyan eylemiştir.

Alman Sosyal Demokratlarının Kararı

Berlin 21 Nisan– Alman Sosyal Demokrat Fırkası evvelki günkü içtimaında teşkilat-ı siyasiye ve sulh meselesi hakkında ittihaz edilen kararları neşrederek Alman Sosyal Demokratlarının düşman imha ve fütuhat emellerinden sarf-ı nazar edinceye kadar memleketi müdafaa edeceklerini beyan etmektedirler.

Hayırlı Bir Haber

23 NİSAN 1917

SABAH

Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, anasız babasız kalmış çocukların tahsillerini kolaylaştırmak için kitap, elbise, kâğıt, kalem vesaire tedarikini temin etmek üzere erbab-ı hayır ve servete müracaatla muavenetlerini talep eylemeye karar vermiştir. Cemiyet birçok tüccara ve fabrika sahiplerine birer teskere yazarak bu hususta ibzal-i muavenet eylemelerini rica eylemiştir. Bu teşebbüsün ne kadar hayırlı ve insaniyet perverane olduğu aşikârdır. Binaenaleyh kendilerine bu yolda müracaat vuku bulan ve bulmayan zenginlerimizin muavenetten geri durmamaları bilhassa şayan-ı temennidir.

Gazze Muzafferiyeti

23 NİSAN 1917

SABAH

Berlin 21 Nisan– Kıtaat-ı Osmaniye'nin Gazze cıvarında ihraz ettikleri muzafferiyet bütün Almanya'da fevkalade badi-i sürur ve hayrani olmuştur. Bütün gazeteler kahraman Türkiye'nin bu yüksek kudret ve kuvvetine yeni bir delil teşkil eden bu muzafferiyete ait tafsilat neşretmektedirler.

Türklerin Sadakatı

23 NİSAN 1917

SABAH

Berlin 21 Nisan– Lokal Anzeiger gazetesi, kahraman müttefik Türklerin, Amerika ile kat-ı münasebat etmek suretiyle ittifaka olan sadakatlerini yeniden ibraz ettiklerini bir memnuniyet-i fevkalade ile haber vermektedir.

Rus Hükümet-i Muvakkatesi'nin Mevkii

24 NİSAN 1917

TANİN

Berlin 16– Stockholm'den varit olan haberler Rus hükümet-i muvakkatesinin mevkiini nakabil-i muhafaza göstermektedir. Sol cenah müfritleri kabinenin cebren iskat edilmesini talep ediyorlar. Bunların reisi Lenin tarafından neşredilen bir beyannamede Milyukov ila Guçkov'un, İngiliz-Fransız emperyalistleri heyet-i fesadıyesi tarafından istila muharebesine devam edilmesi için satın alınmış oldukları beyan ediliyor ve deniliyor ki: "Bu suretle, İstanbul Guçkov'a verilmek, Suriye'yi Fransız ve Irak'ı da İngiliz sermayedarlarına teslim etmek üzere yeniden milyonlarca Rus çiftçisinin kanı dökülmek isteniliyor. İngilizler Almanlara, Alman sanayinin İngiliz sanayine mütefevvik bulunmasından dolayı hücum ediyorlar. Harb-i hazır dahi Alman sanayinin zannolunduğundan pek çok ziyade faik olduğunu ispat eylemiştir." Mutedil sosyalistler dahi hükümet-i muvakkatenin sukutunu talep ediyor. Bunlar tarafından ittihaz ve kabul olunan takrirde deniliyor ki: "Eğer hükümet-i muvakkate ilhak-ı mülk gayesinden sarf-ı nazar etmek esasına binaen müzakerat-ı sulhıyeye girişmekten imtina edecek olur ise kendisi de Çar ve vükela gibi tevkif edilecektir."

Brezilya'da İsyan

26 NİSAN 1917

TANİN

Cenub-ı şarki Brezilya'da zuhur eden isyan bais-i endişe bir surette tevessü ediyor. Brezilya'da amele cemiyetleri harp zuhurunda amelenin harp etmeyeceğini hükümete bildirmişler ve hükümetin başka devletler ile muhasamata girişecek yerde işsiz ameleye iş bulması daha hayırlı olacağını anlatmışlardır. Brezilya'nın cenub-i şarki vilayatından birçok mülteci gelmiştir. Vilayat-ı mezkûrede hükümete sadık bulunanlar ile usat arasında şiddetli muharebeler vuku bulmuştur.

Tifüsün Serumla Tedavisi

27 NİSAN 1917

SABAH

Meclis-i Tıbbiye-i Şahane'nin son içtimaı, şehrimizde hüküm süren tifus-lekeli hummanın tarz-ı tedavisine tahsis edilmiş, bu babda müzakerat cereyan eylemiştir. Şehrimizin en maruf etibbasından Taksim Hastahanesi Sertabibi Doktor Selanıklı Rıfat Bey bu münasebetle bir konferans vererek lekeli hummanın tedavisi için tatbik ettiği yeni usul hakkında izahat ita etmiştir. Osmanischer Lloyd refikimizin verdiği malumata göre Rıfat Bey'in bahsettiği yeni tarz tedavi lipoid maddesinden mürekkep bir serum istimalinden ibaret bulunmaktadır. Bu serum Rıfat Bey tarafından birçok hasta üzerinde tecrübe edilmiştir. Şimdiye kadar bu yolda tedavi edilen hastalarda vefiyat miktarı yüzde on ile on beş arasında tehalüf etmiştir ki hastalığın derece-i vahametine nazaran elde edilen şu netice pek memnuniyet vericidir. Rıfat Bey tecrübeye devam ettiğini ve yakında meclise daha emniyet-bahş bir istatistik takdim etmeyi ümit eylediğini söylemiştir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi İdare-i Umumiyesi'nden

27 NİSAN 1917

İKDAM

Makine ile fanila örmekte derece-i vukufu olanlara rüsuh ve melekelerine göre yirmi otuz kuruşa kadar yevmiye verileceğinden ona göre talip olan İslam kadınlarının Çapa ve Fatih şubeleriyle Cemiyet'in taht-ı himayesinde Taksim'de Talimathane arkasında kain fanila ve çorap dârü's-sana'asında çalıştırılmak üzere hemen Divanyolu'nda bulunan Müdafaa-i Milliye Merkez-i Umumisi dahilinde Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi İdare-i Umumiyesi'ne müracaatları ilan olunur.

Viyana Modası

28 NİSAN 1917

SABAH

Viyana Sanayi-i Nefise Cemiyeti, Hilal-i Ahmer menfaatine birkaç konser vermek ve İstanbul'da Viyana modasını teşhir etmek üzere Viyana'dan şehrimize bir heyet göndermiştir. Bu heyetin refakatinde 15 Viyanalı kız ve 150 kat elbise vardır. Viyana orkestrası da heyete refakat etmektedir. Orkestra Pera Palas'ta bugün saat üç buçuktan altıya kadar erkeklere, pazartesi günü ikiden beşe kadar kadınlara ve salı günü üç buçuktan altıya kadar erkeklere bir konser verecek ve mankenler 150 kat elbise ile görüneceklerdir. Bu akşam Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda orkestra tarafından büyük bir konser verilecektir. Pera Palas'taki konserlere duhul 25 kuruştur. Tepebaşı'nda localar 300 ve 200, koltuklar 100, ikinci mevki 25, galeri 10 kuruştur.

MYRELAION ROTUNDA'SI

Bu ay Laleli'de. kendisini çevreleyen büyük yapılar tarafından ezilmiş olan Bodrum (Mesihpaşa) Camii veya bir zamanların Myrelaion Manastır Kilisesi'nin hemen yanı başında ama yeraltında bulunan bir yapıdan bahsedeceğiz. Aslında Roma'daki Pantheon'un benzeri olan bu yapı pek çok değişiklik geçirmiş ve kentin gündelik yaşantısında fark edilmesi zor değerlerimizden birine dönüşmüştür. Yapıyı "Gözden Kaçanlar" için yazan arkeolog Dr. Kerim Altuğ'a teşekkür ederiz.

istanbul@arkeologlardernegist.org

KERİM ALTUĞ

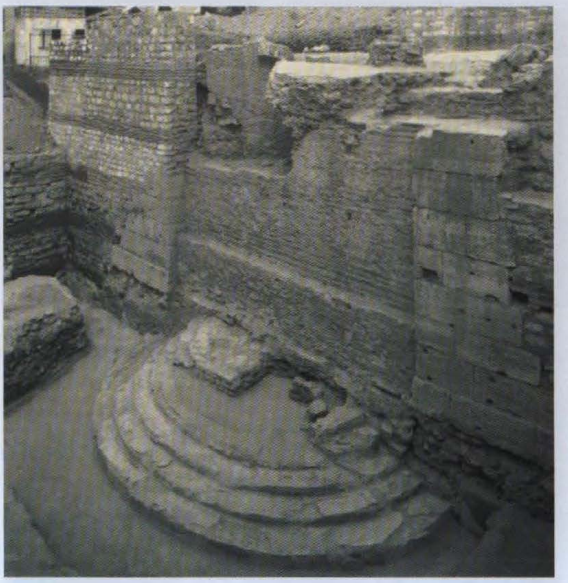
İstanbul'un Laleli semtindeki Sait Efendi Sokak'ta, Orta Bizans dönemine tarihlenen kapalı Yunan haçı planlı Myrelaion Manastır Kilisesi'nin (günümüzde Bodrum Camii) yanı başında, Bizans İstanbul'unun günümüze ulaşmış en erken yapılarından birisi yer almaktadır. Etrafını kuşatan günümüz yapılaşması nedeniyle pek de fark edilmeyen yapı, ilk kez 19. yüzyılda Forchheimer ve Strzygowski, daha sonra Wulzinger tarafından incelenmiş ve 1930 yılında Rice, 1965 ve 1966 yıllarında İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından Naumann'ın başkanlığında kazı çalışmaları yürütülmüştür (Resim 1 ve 2).

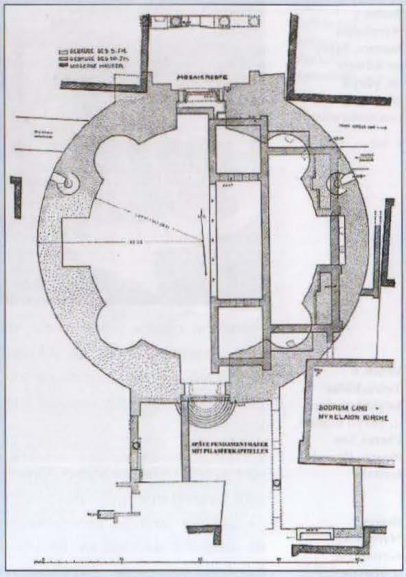
Sonradan sarnıca dönüştürülmüş olan yapının ilk evresi, 5. yüzyılda inşa edilmiş, ancak yapılış amacı

Resim 1
Yapının restorasyon öncesi görünümü.

Wolfgang Muller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls* (Tübingen, 1977)

bilinmeyen bir *rotunda*'dır.[1] 10. yüzyılda I. Romanos Lekapenos (920-944) burada bir saray ve Myrelaion Manastırı'nı yaptırdığında, olasılıkla kubbesi daha önceden yıkılmış olan dairesel planlı yapı, üzerine inşa edilecek yeni yapılara teras vazifesi görecek bir sarnıca dönüştürülmüştür. Selanik'teki Galerius Mausoleum'u ile benzer özellikler sergileyen ve Konstantinopolis'teki en büyük kubbeli yapı olan bu ihtişamlı *rotunda*'nın duvarları yaklaşık 5 metre kalınlığında olup çapı dıştan 40 metreyi bulmaktadır. Kuzey ve güneyde iki girişi olan yapının beden duvarlarının iç kısmında karşılıklı gelecek şekilde yarım daire formunda ve dikdörtgen büyük nişler bulunmaktadır. Ayrıca duvar kesiti içerisinde iki adet döner merdivenin var olduğu tespit edilmiştir. Bu haliyle Roma'daki Pantheon yapısıyla biçim ve ebat olarak büyük benzerlik göstermektedir (Resim 3).

10. yüzyıla gelindiğinde harap olduğu düşünülen yapının içerisine başka yıkılmış binalardan getirilen yetmiş dört adet devşirme sütun yerleştirilmiş ve üzerleri çapraz tonozlarla örtülmüştür. Doğu tarafta ise sarayın altına gelen kesimde, sarayın ağırlığını karşılayabilecek bir altyapı sağlamak için bu bölümler de yelken tonozlarla örtülmüştür. Duvarları da su geçirmez hidrolik bir sıva ile kaplanmış ve bir sarnıç haline getirilmiştir. Böylece hem bir sarnıç, hem de üstüne gelecek olan saray için bir platform elde edilmiştir. Başka yapılardan getirilmiş olan devşirme sütun başlıkları kullanıldıkları yere ve taşıyacakları yüke göre farklı olarak yerleştirilmiştir. Buna göre çapraz

Resim 2 Rotunda'nın sarnıca dönüştürüldüğü evrede örülerek kapatılmış olan güney girişi (solda).

Rudolf Naumann. "Der Antike Rundbau beim Myrelaion und der Palast Romanos I. Lekapenos", *Istanbuler Mitteilungen* 16, (1966): 199-215.

Resim 3 Myrelaion rotunda'sı planı (sağda).

Philipp Niewöhner. "Der frühbyzantinische Rundbau beim Myrelaion in Konstantinopel Kapitelle, Mosaiken und Ziegelstempel", *Istanbuler Mitteilungen* 60 (2010): 411-459.

Resim 4 Giovanni Andrea Vavassore'nin 1520 tarihli İstanbul panoramasında "Coliseo de Spiriti" olarak belirtilen Myrelaion rotunda'sı.

Resim 5
Myrelaion Sarnıcı, Saray ve Kilisesi, 10. yüzyıl görünümü canlandırması.

A. Ilelbert.

üzerinde de sarayın önünde açık bir teras şeklinde uzanan avlu yer almaktaydı. İki ya da üç katlı saray binasına, ortadaki dikdörtgen planlı 8 x 22 metre ölçülerinde, ana binanın zemininde bulunan, beş sütuna oturan altı kemerli bir revaktan giriliyordu. Revak bölümünün her iki yanında (kuzey ve güneyinde), ayrıca kare planlı çeşitli mekânlar yer almaktaydı (Resim 4 ve 5).

Ne yazık ki, sarayın restitüsyonuna imkân sağlayan bu kalıntılar 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ta-

tonozların olduğu yerde İyonik ve sade impost başlıklar görülürken, yelken tonozlu doğu kısımda ise trapez biçimli forma sahip başlıklar kullanılmıştır.

Buna göre *rotunda*'nın doğu yarısı üzerinde saray yapısı, batı yarısı

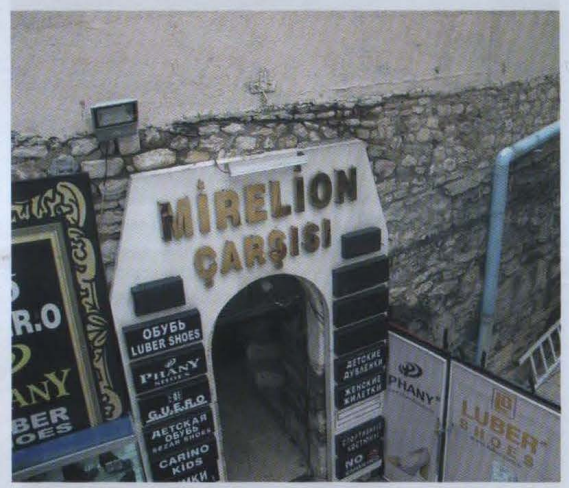
Resim 6
Tetrarkhlar heykel grubu, 4. yüzyıl başları, Piazza San Marco, Venedik (altta).

Resim 7
Myrelaion *rotunda*'sı, 5. yüzyıla tarihlenen beden duvarı üzerindeki müdahaleler (sağda üstte).

Resim 8
***Rotunda*'ya ait konsol parçası, 5. yüzyıl (sağda altta).**

Fotoğraflar:
Kerim Altuğ

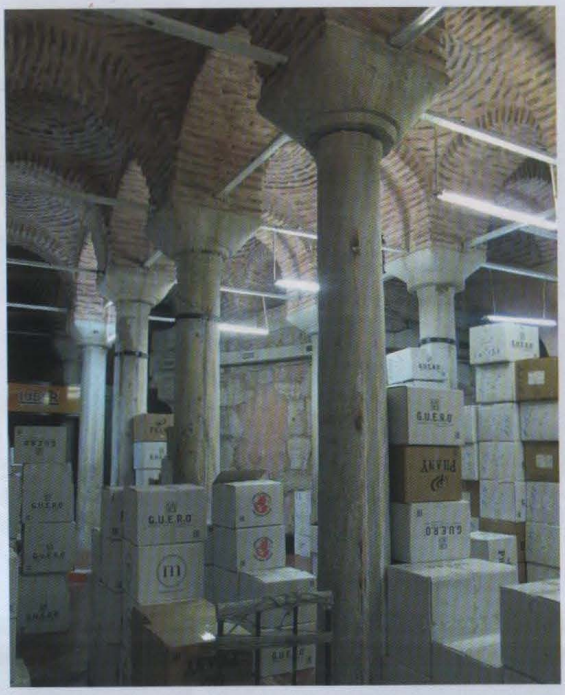
1520 yılında Giovanni Andrea Vavassore tarafından ahşap baskı tekniği ile yapılmış İstanbul panoramasında, üzerinde iki katlı bir bina görülen ve "Coliseo de Spiriti" olarak adlandırılmış yarım daire formundaki yapının Myrelaion *rotunda*'sını yansıtıyor olabileceği düşünülür. 16. yüzyılda büyük ölçüde ayakta olduğu düşünülen saraya ait veri elde etmek amacıyla dairesel planlı yapının üzerinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan kalıntılardan Romanos Lekapenos'un sarayının planı elde edilebilmiştir.

mamen ortadan kalkmıştır. Yine Naumann tarafından yürütülen kazılar sonucunda, alanda çok sayıda mimari plastik fragmanı ve figürlü taban mozaiği kalıntısı ele geçmiştir. Ama kuşkusuz, bu kazının en unutulmaz ve heyecan verici buluntusu küçük, porfir taşından yapılmış bir heykel parçasıydı. Venedik'te San Marco Kilisesi'nin dış cephesinde bir köşeye yerleştirilmiş olan "Tetrarkhlar" (Dört İmparator) heykel grubunda bir imparatorun ayağının sandalet kısmı eksikti ve farklı bir malzemeyle tamamlanmıştı (Resim 6). Uzun yıllar bu grubun Roma'dan buraya getirilmiş olabileceği de düşünülmüştü. Ama söz konusu kazılarda bu grubun eksik sandaletine ait önemli bir parça ele geçmiştir. Buradan da Venedik'teki birçok başka taş eser gibi Tetrarkh grubunun da aslında 13. yüzyılda IV. Haçlı Seferi sonrasındaki "Latin İşgali" olarak adlandırılan dönemde Konstantinopolis'ten yağmalanarak Venedik'e götürülmüş olduğu kesinlik kazanmıştır. Bu parça bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde

Resim 9
Myrelaion Sarnıcı, günümüz görünümü.

Fotoğraflar: Kerim Altuğ

Resim 10
Myrelaion Sarnıcı, taşıyıcılar arasına yerleştirilmiş bölmeler ile algılanabilirliğin yitirilmesi.

Resim 11
Myrelaion Sarnıcı, genel görünüm.

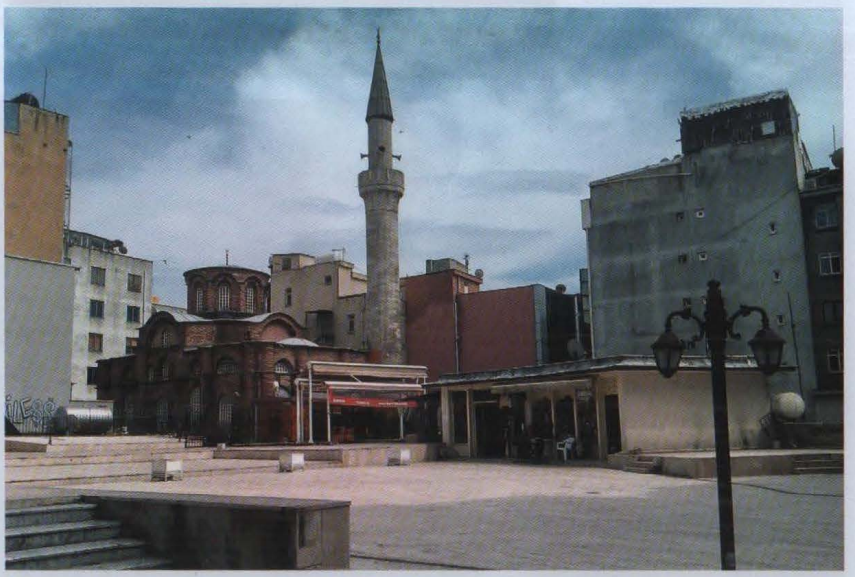
Fotoğraflar: Kerim Altuğ.

Çağlar Boyu İstanbul seksiyonunda görülebilir.

1992 yılına kadar içi atık ve molozla dolu olan yapının aynı yıl restore edilmesi amacıyla çalışmalar yürütülmüş, içi temizlenerek özgün tuğla zemin kaplaması ortaya çıkartılmış, yine bu çalışma kapsamında bazı hasarlı sütun ve başlıklar yenilenmiş, çökmüş tonozlar tamamlanmıştır. Yapı günümüzde bir çarşı olarak hizmet vermektedir. Bu kapsamda sütun aralıkları bölünmek suretiyle mağazalar oluşturulmuş, bu nedenle yapının algılanması güçleşmiştir. Kuzey tarafında merdivenli giriş düzenlemesi yapılmış olan yapının zemini modern seramik döşelidir (Resim 7, 8, 9, 10, 11, 12).

DİPNOTLAR

1 Dairesel plan şeması sergileyen ve genellikle kubbeyle örtülen yapı tipi.

Resim 12
Sarnıcın üst kotundan Myrelaion Kilisesi'nin (Bodrum Camii) görünümü.

SON SÖZ

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ

Günümüzde bu yapının anıtsal kimliğiyle algılanması oldukça güçtür. Myrelaion Manastır Kilisesi/Bodrum Camii çevresindeki niteliksiz ve yüksek yapıların arasında kaybolurken, *rotunda* sarnıcının üstü caminin yanında tanımsız bir düzlük görünümündedir. Şüphesiz, iyi planlanmış koruma amaçlı müdahalelerle Myrelaion *rotunda*'sı ve benzer durumdaki birçok yapının gerçek değeri kolayca fark edilebilir. Ancak, bunun için öncelikle kent tarihinin tüm dönemleriyle barışık ve koruma amacını kâr kaygısının önünde tutabilen bir politikaya ihtiyacımız var.

Adım Adım Anadolu®

fest TRAVEL

yurtici@festtravel.com
0850 622 33 78

www.festtravel.com
/festtravel

Mersis No: 0385044598200019

YUSUF FRANKO'NUN İNSANLARI:

BİR OSMANLI BÜROKRATININ KARİKATÜRLERİ

Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi, 1 Haziran 2017'ye kadar devam edecek olan "Yusuf Franko'nun İnsanları: Bir Osmanlı Bürokratının Karikatürleri" başlıklı sergiye ev sahipliği yapıyor.

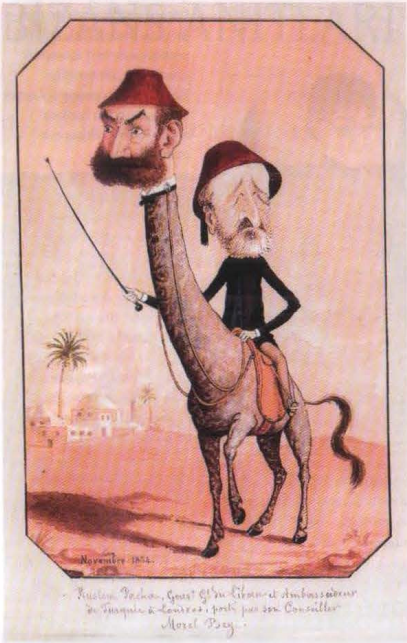

Fransız Sefareti'nin başdragomanı Edgar Perruchot de Longeville, 1884.

SHIRINE HAMADEH

"Keyifli", bu sergi ve ona konu olan malzemeyi tanımlamak için gayet uygun bir kelime. "Yusuf Franko'nun İnsanları: Bir Osmanlı Bürokratının Karikatürleri", Bahattin Öztuncay'ın küratörlüğü, Yeşim Demir'in tasarımları ve K. Mehmet Kentel'in metinleriyle, tek bir elyazmasında toplanmış çizimleri merkezine alıyor. "Youssouf" tarafından imzalanmış ve *Types et Charges* (Karakterler ve Karikatürler) ismi verilmiş bu deri kaplı albüm de şu an Ömer M. Koç Koleksiyonu'nda ve Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nde sergileniyor. Çizimlerin sahibi, Hariciye Nezareti'nde kâtiplik yapmış olan Yusuf Franko Kusa (1856-1933). Bu çizimleri yaptığı sırada (1884-1896) genç bir adam olan Yusuf, meslekî ve ailevî bağlantıları sayesinde İstanbul'un zengin ve meşhurlarının dünyasının çekim alanındaydı. Kendisi de üst düzey memurlarla dolu ve kültür faaliyetlerine hamilik yapan bir aileye mensuptu. Aslen Ehden Köyü'nden (günümüz Lübnan'ının kuzeyinde) olan bu Rum Katolik (Melkit) aile, 1700'lerin sonunda Halep'e ve arkasından İstanbul'a göçmüştü. Yusuf'un babası Nasrî Franko Paşa (1814-1873) Osmanlı bürokrasisinin basamaklarını hızla tırmanmış ve 1868'den görev başında öldüğü 1873 yılına kadar Cebel-i Lübnan mutasarrıflığında bulunmuştu. Yusuf da ilkgençliğini burada geçirmiş, 18 yaşında ise başkente dönüp Hariciye'ye girmişti. Babası ve enistesi, meşhur Naum Tiyatrosu'nun sahibi Michel Naum'un yeğeni olan Naum Paşa Duhanî (1851-1911) gibi, o da nihayetinde Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı olacaktı (1907-1912).[1]

Yusuf'un sergide bir arada görülebilen çizimlerinin teatral bir niteliği var; sanki bu kaygısız, neredeyse kendisiyle alay eden parodi, ziyaretçileri Yusuf'un parçası olduğu dünyayla tanışırmayı amaçlıyor: Pera'nın yüksek sosyetesi; üst düzey Osmanlı memurları ve diplomatları, Levanten tüccar ve bankerler, prensler, kontlar, baron ve baronesler, büyükelçiler ve maslahatgüzarlar, Sarah Bernhardt gibi şöhretler, babası Amadeo kadar meşhur olmayan amatör ressam Roberto Preziosi ya da daha çok bilinen Jean Brindesi gibi sanatçılardan oluşan, enine sonunda dar bir çevrenin insanları. Yusuf onları tanıma, gözlemleme, irdeleme, haklarındaki dedikoduları toplama ve hayatlarını dilediği gibi resmetme şansı bulmuştu. Sergi, Yusuf'un eserini ürettiği yüzyıl sonu Beyoğlu'sunun bu büyülü dünyasını, açıklayıcı metinler ve çizilen karakterlerin Yusuf'la ve birbirleriyle olan ilişkilerini Pera coğrafyasında gösteren haritalar aracılığıyla çok güzel vurguluyor. Ancak serginin temelinde, sanatçının zekâsını, oyunbazlığını, keskin gözlem gücünü, detaylara olan dikkatini ve muhakkak ki hoşlandıklarını ve hoşlanmadıklarını harika biçimde yansıtan çizimler var. Bu çizimler farklı maksatlarla yapılmış; bazıları sevecen biçimde oyuncu, bazıları ise acımasız. Kafaları büyütmek ve vücutları cüceleştirmek gibi karikatür stratejilerini kullanmasına rağmen, Yusuf'un en hanka portrelerinden bazıları, örneğin Fransız Sefareti'nin başdragomanı Edgar Perruchot de Longeville'i, Osmanlı'nın Madrid Elçiliği'nin sekreteri Aleksandr Karatedori Efendi'yi ya da kardeşlerini çizdiği eserler nesnelerini sempatik, saygın, hatta pohpohlamaya varan şekillerde gösteriyor. Bir Rus diplomatının eşi Bayan Gritzenko'nun, kendisinin resmedildiği karikatüre bıraktığı "*Très apprécié par l'original. Emilie*" ("Hakikisi tarafından çok takdir edildi, Emilie") sözlerine bakarsak,

Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı ve Osmanlı'nın Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa ve danışmanı Morel Bey, Kasım 1889 (solda).

Şura-yı Devlet Azası Pierre Vekil Efendi, Ekim 1884 (sağda).

Oryantalist ressam Amadeo Preziosi'nin oğlu, Cercle d'Orient'in kurucularından, Yunanistan Eçilliği'nin dragomanı Roberto Preziosi, Kasım 1884.

Yusuf'un yeteneklerinin bazı insanları mutlu ettiği açıktı. Ancak herkesi değil. Alman General Ristow Paşa'yı kesinlikle değil. Ristow'un ilkinde yüzü alevler içinde ve patlamaya hazır, diğerinde ise sarhoşluktan yığılmış biçimde resmedildiği ikili portresi, koleksiyondaki en acımasız ve groteskeserlerden biri. Hiç de şaşırtıcı olmayan biçimde, albümdeki son resim olan *L'expiation*'da ("Kefaret") sırtı bize dönük olsa da uzun bıyığının uçlarından kendisini tanıyabildiğimiz General, Yusuf'un meydanda asılmasına amirlik ederken tekrar karşımıza çıkıyor.

Yusuf'un çizimlerinin genelinin tefekkür ve eleştiriyi provoke edecek biçimde saiırık olduğu söylenemez, ancak bazıları buna yaklaşıyor. Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı ve Osmanlı'nın Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'yı hastalıklı ve kibirli bir yüzle, danışmanı, heybetli *éminence grise* Morel Bey'in sırtına binmiş biçimde çizdiği resim örneğin, fazlasıyla aşikâr. Aynı şey, Hariciye Nezareti Muhaberat Dairesi Müdürü Nişan Civanyan Efendi'nin ördek ayaklarıyla masasında oturup ciddi biçimde bir kanun tasarısı hazırladığı, hemen yanı başında da "*Code des abrutis*"nin ("Moronlar İçin Kanun") durduğu, iki yanında da biri papağan, diğeri maymun suretinde başka iki müsteşarın yer aldığı, fantastik alegorisi "*Ménagerie Consultative*" (sergide biraz serbest biçimde "Bâb-ı Âli İstişare Sirki" olarak çevrilmiş) için de söylenebilir.

Yusuf'un çizimlerini bir albümde toplaması onları yayınlama niyetini mi gösteriyordu? Bu biraz şüpheli. Daha ziyade sanatsal yeteneğini ve mizahını takdir etmek (ya da hoşlanmamak) için gerekli donanıma sahip oldukça sınırlı bir çevre içinde eğlendirme, gıdıklama, rahatsız etme ve etkileme amacıyla yapılmış gibiler. Karikatürlerinin çoğu tuhaf, ancak acımasız değiller; karakterlerin isimleri üzerine yapılmış çok dilli şakalar – Britanya Elçiliği Sekreteri Mr. Tower incecik bir kulenin üzerine kondurulmuş aksi bir kafa olarak– veya resmin nesnesinin mesleği, karakteri ya da yaygınca bilinen hayal kırıklıkları – *Légion d'honneur*'ünü almak için çaresizce bekleyen, Sadrazam tercümanı Nikolas Vekil Efendi'nin portresinde olduğu gibi– etrafında biçimleniyor. Yusuf'un Şura-yı Devlet Azası Pierre Vekil Efendi'yi mavi gözlü, kırmızı fesiyle takım çizgili mayosuyla tatlı bir fil olarak çizdiği zoomorfik portre bile, aşağılama niyetinden daha çok onun sevecen haylazlığına işaret ediyor. Fransa maslahatgüzarı (Fransızcada *chargé d'affaires*, kelimenin tam anlamıyla "işlerden sorumlu, işlerle yüklenmiş") Gabriel Hanotaux'nun işlerinin yükü altında ezildiği ya da zamparalıktan adı çıkmış Kont

Osmanlı donanmasının eski tercümanı Paul Yelkenci, 1885.

Preziosi'nin yeşil bir eteğin ucunun peşinden koştuğu kompozisyonlarda olduğu gibi, çok ufak dokunuşlarla mesajını aktarabiliyor.

Yüz ifadeleri öylesine bir kesinlikle yakalanmış ki bazı karakterler –örneğin Osmanlı donanmasının eski tercümanı Paul Yelkenci ya da Edgar Perruchot de Longeville– gerçekten hayat buluyor.

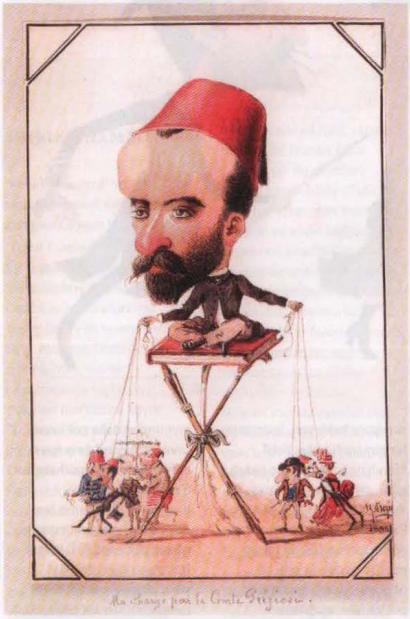
Yusuf Bey çizim yeteneğini ne zaman ve nasıl besleyebilmişti? Karikatüre olan duyarlılığını uyandıran neydi? Portrelerinin ima ettiği gibi hem kabataslaklardan hem de canlı modellerden mi çalışmışsı? Hepsini sanatına aracı ettiği suluboya, kurşunkalem ve dolmakalem becerilerini nasıl geliştirmişti? Bu soruların cevapları hakkında sadece tahminlerde bulunabiliriz. Yusuf'un sosyal çevresi ressamları da içeriyordu, çoğunlukla suluboya çalışan oryantalist Jean Brindesi ve Yusuf'la karikatür oyunlarına girişen amatör ressam ve karikatürist Préziosi gibi. Yusuf'un işleriyle dönemin Fransız satirik gazete ve dergilerinde yayınlanan belli tarz illüstrasyonlar arasında benzerlik kurmak da çok zor değil. *Les hommes d'aujourd'hui*'de (kurucusu André Gill'di), ondan önceki nesildeki Bernard Roubaud ve Honoré Daumier gibi sanatçıların erken 19. yüzyıl süreli yayınları *La Caricature* ve *Le Charivari*'de basılan çizimleri de kolayca akla gelebilir; Jean Ignace Isidore Gérard (mahlas ismiyle Jean-Jacques Grandville) tarafından popülerleştirilen zoomorfik çizimler de. Bu örnekler Yusuf'un dünyasında dolaşıyor olmalıydı, onun bunlara maruz kalmış olması çok muhtemeldir.

Yine de Yusuf'a dair, onun çizdiği insanların bir kısmı hakkında bildiklerimize göre çok daha az şey bilmeye devam ediyoruz. Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı bile pek kayıt bırakmadan geçmiş gözüküyor, zira modern Lübnan tarihi yıllıkları bile "Youssef Paşa"yı asıl olarak "İnasri Franko Paşa'nın oğlu" olarak hatırlar. Bu karikatürlerin yaratıcısının bir zamanların mümtaz bir mutasarrıfı olduğunu düşünmek ise gerçekten çok eğlenceli. Kim bilir belki de birçok resmî toplantıya, kucağında gizlice açmış olduğu bir defter üzerinde, yaramazca çizimler yaparak başkanlık etmişti.

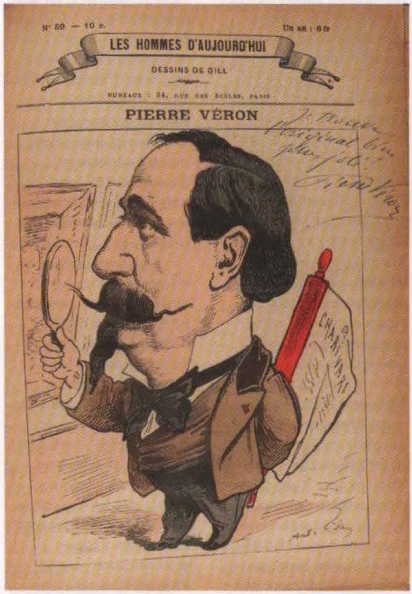
SHIRINE HAMADEH
RICE ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Yusuf Franko Kusa, ailesi ve albümün ortaya çıktığı sosyal dünya hakkında bkz. Bahattin Öztuncay (ed.), *Youssouf: The Charged Portraits of Fin-de-siècle Pera* (İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, 2016).

Yusuf Franko'nun Roberto Preziosi tarafından yapılmış bir kukla sanatçısı olarak portresi, 1884 (solda).

***Le Charivari* gazetesinin yayın yönetmeni ve direktörü Pierre Véron, kendisine ithaf edilen "Les hommes d'aujourd'hui" sayısının kapağında, 1880'ler (sağda).**

BİZANS ANITLARI FOTOĞRAF ARŞİVİ

Koç Üniversitesi Geç Antik Çağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi (GABAM) tarafından açılan Bizans Anıtları Fotoğraf Arşivi, İstanbul'un anıtsal yapılarını belgeliyor.

İmrahor İlyas Bey Camii (Stoudios Manastırı).

Fotoğraf: Görkem Kızılkayak

Koç Üniversitesi Stavros Niarchos Vakfı Geç Antik Çağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi'nin (GABAM) 2015 yılında kuruluşu ile birlikte başlattığı ilk projelerden biri olan Bizans Anıtları Fotoğraf Arşivi 1173 adet fotoğrafla İstanbul'un Bizans mirasına odaklı çalışmalar yürüten akademisyen, araştırmacı, öğrenci ve tüm ilgililerin kullanımına açıldı. Çekirdeğini Tarihi Yarımada'daki anıtların oluşturduğu arşivde Ayasofya ve Kariye Müzesi gibi kentin kimliğine damga vurmuş anıtsal yapılarla birlikte, Hirami Ahmed Paşa Camii veya Gotlar Sütunu gibi pek göz önünde olmayan veya İstanbul'un Bizans kimliği ile bağı yeterince bilinmeyen anıtların da fotoğrafları yer alıyor. Fotoğraflarda anıtların görülebilen tüm iç ve dış cepheleri ile duvar resminden mozaiğe, yazıttan sütun başlığına kadar geniş bir yelpazedeki detaylar görülebiliyor.

Arşivdeki fotoğrafların büyük çoğunluğu 2015 ve 2016 yıllarında, profesyonel fotoğrafçılar tarafından anıtlar çeşitli defalar ziyaret edilerek çekildi. Böylece anıtların en uygun hava, ışık ve çevresel şartlarda fotoğraflanması sağlandı. İmkân olduğu durumda anıtın mevcut kentsel doku içindeki konumu hakkında fikir vermesi için drone kullanılarak hava fotoğrafları çekildi. Bu açıdan değerlendirildiğinde bu anıtlara ait fotoğrafların bir bölümünün tekrar çekilmesi, yapılardaki ve yakın çevrelerindeki değişimler veya geçirdiği restorasyonlar nedeniyle, mümkün olamayacak.

Bizans Anıtları Fotoğraf Arşivi belirlenmiş kullanım şartları kapsamında her türlü akademik çalışmaya açık olacak. GABAM web sitesinden (www.gabam.ku.edu.tr) ve Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi'nin dijital koleksiyonlar bölümünden (http://digitalcollections.library.ku.edu.tr/cdm/search/collection/BYGA) ulaşılabilecek arşiv yeni fotoğrafların eklenmesi ile geliştirilmeye devam edecek.

Fethiye Camii (Pammakaristos Kilisesi).

Fotoğraf: Tahsin Aydoğmuş.

KÜLTÜR BİLİNCİNİ GELİŞTİRME VAKFI'NDA KONFERANS:

AD, ÜN, ESER BIRAKAN HANEDAN KADINLARI

Kültür Bilincini Geliştirme Vakfı'nın Pazartesi Konferansları dizisinin 20 Mart günkü konukları tarihçi Necdet Sakaoğlu ve sanat tarihçisi Hayri Fehmi Yılmaz oldu.

Hürrem Sultan.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Söze, hanedan kadınlarının tarihinin pek fazla yazılmadığına ve bunun nedeninin de kadınların Antik Mısır medeniyetinden beri "mahrem" olarak ele alınması ve bu sebeple gizli tutulmak istenmesinden kaynaklandığına işaret ederek başlayan Sakaoğlu, gizli tutma isteğinin de erkeğin kıskançlık güdüsünden, sevgisinden ve kadını kusurlu görmesinden kaynaklanabileceğini ifade etti. Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası'ndan bahseden Sakaoğlu, Darüşşifa'yı yaptıran, Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın torunu, Mengücek Meliki Behramşah'ın kızı Melike Turan Melek'in adının sadece caminin ve darüşşifanın kitabelerinde yazılı olduğuna ve kitabelerden kazınacak olursa, bu adın yeryüzünden tamamen silineceğine işaret etti.

Tarihimizin savaş, bozgun, ittifak, kırılık ve istila gibi konuları yazdığını fakat insanların nasıl yaşadığını yazmadığını, dolayısıyla ünü olan kadınların dahi öne çıkamadığını ifade eden Sakaoğlu, Selçuklu tarihinin, kadınların resimlerini yaptığını ve unvanlarını yazdığını, onları önemsediğine Turan Melek'in "Melike" şeklindeki hükümdarlık unvanını örnek göstererek, Osmanlı tarihine nazaran Selçuklu tarihinin bu konuda daha iyimser olduğunun, Osmanlı tarihinde kadınların önünde herhangi bir hükümdarlık unvanının görülmesinin mümkün olmadığının altını çizdi. I. Alaeddin Keykubad'ın eşi Mahperi Hatun örneğinden de bahseden Sakaoğlu, Mahperi Hatun'un, I. Alaeddin Keykubad'ın hükümdarlığı sırasında kendi adına han yaptırabilmiş olduğunu ve bunun da Tokat ili Turhal ilçesindeki hanın kitabesinde isminin bulunmasından anlaşılabileceğini söyledi.

Sakaoğlu, Osmanlılarda belli başlı temel birkaç "ana" olduğunu, bunlardan birisinin Ertuğrul Gazi'nin eşi Hayme Ana yahut Osman Bey'in eşi Mal Hatun sayılabileceğini, bu iki hanedan kadınının önemlerinin de "Osmanoğullarına analık etmelerinden" geldiğini ifade etti. Diğer üçünün ise sırasıyla Kösem Sultan, gelini Hatice Turhan Sultan ve II. Mahmud'un eşi Bezm-i Âlem Valide Sultan olduğunu, bu kadınların önemlerinin de ülkeyi bizzat yönetmelerinden ve hanedanın devamlılığını sağlamalarından kaynaklandığını söyledi

Kösem Sultan'dan hareketle, hanedan devamlılığını sağlama noktasına işaret eden Sakaoğlu, I. Ahmed'in eşi Kösem Sultan'ın, oğullarından Sultan İbrahim'i, kardeşi Sultan IV. Murad'dan pek çok şekilde korumuş olmasıyla hanedan devamlılığını sağlamış olduğunu, Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın ise hanedanın son kuşağının devamını sağlaması açısından önemli olduğunu sözlerine ekledi. Kösem Sultan'ın kötü şöhretinin, hanedana yaptığı hizmetlerin gölgesinde kalmasının sebebinin hükümdarlık yapmak zorunda kalmış olmasından ve bu hükümdarlığı süresince pek çok olumsuz karara imza atmak zorunda kalmış olmasından da ileri gelebileceğini ifade ederek, Kösem Sultan'ın, oğlu IV. Murad ve torunu IV. Mehmed zamanlarındaki naipliklerini örnek gösterdi.

Öte yandan, Hatice Turhan Sultan'ın benzer bir kötü şöhrete sahip olmamasını ise Köprülü ailesi döneminde valide sultanlık yapmış olmasına bağladı.

İlk Osmanlı kadınlarının dini kimliklerinden bağımsız olarak soylu olmalarının esas alındığını, bunun da servet elde etmek için yapıldığını ifade eden Sakaoğlu, buna örnek olarak I. Murad ve I. Bayezid'in eşlerini örnek gösterdi. Sultan II. Mehmed'in annesi Hüma Hatun ile Sultan I. Selim'in annesi Gülbahar Hatun'un türbelerinde herhangi bir İslami dua bulunamayacağını da sözlerine ekledi.

Osmanlı hanedanındaki kadınlara hatun denmesinin anne-babanın belli olmasına ve soyluluğa, haseki ve gözde denmesinin ise anne-babanın belli olmamasına işaret edildiğini ifade eden Sakaoğlu, gözde kelimesinin de "guzide"

yani "seçme" anlamına dayalı olduğunu belirtti.

Necdet Sakaoğlu, hanedan kadınlarının sayılarını şöyle aktardı: Osman Bey'in 1 eşi ve 1 kızı, Orhan Bey'in 5 eşi ve 2 kızı, I. Murad'ın 7 eşi ve 1 kızı, I. Bayezid'in 9 eşi ve 6 kızı, I. Mehmed'in bilinen 3 eşi ve 8 kızı, II. Murad'ın 5 eşi ve 8 kızı, II. Mehmed'in 15 eşi ve 3 kızı, II. Bayezid'in 9 eşi, III. Murad'ın 6 eşi ve sayısı 60 ila 80 arasında gözdesi ve 27 kızı; tek erkek çocuk olmasından ve soyu devam ettirecek kişi olmasından ötürü sürekli çocuk yapması istenen ve cinsel kuvvetlendirici olan "bah" macunları verilen ve bunun sonucunda aklını yitiren Sultan İbrahim'in 12 eşi ve 9 kızı, III. Ahmed'in 21 eşi ve 34 kızı, III. Mustafa'nın 6 eşi ve 8 kızı, 50 yaşında tahta geçen I. Abdülhamid'in 15 eşi, devrinde üç sadrazam idam ettiren III. Selim'in 11 eşi, devirlerinde veremle boğuşan II. Mahmud'un 19 eşi ve 21 kızı, Sultan Abdülmecid'in ise 23 eşi ve 24 kızı; Sultan Abdülaziz'in 7 eşi ve 7 kızı, II. Abdülhamid'in 22 eşi, fıkıh uzmanı olan V. Mehmed'in 4 eşi ve 1 kızı, VI. Mehmed'in 5 eşi ve 3 kızı ve Hâlife Abdülmecid'in de 4 eşi ve 1 kızı vardı. Halife Abdülmecid'in tek kızı, 2006 yılında ölen Dürrişehvar Hanım da Osmanlı hanedanının sultanefendi pozisyonundaki son ölen bireyiydi.

Hürrem Sultan'la ilgili bilgiler de aktaran Sakaoğlu, Hürrem Sultan'ın Kanuni'nin gerçek eşi olduğunu ve 5 çocuğunun ardından son şehzadesi Cihangir'i hür kadın konumunda doğurduğunu; Osmanlı kadınları arasında tam bir kraliçe tipi olduğunu; kendisinden itibaren saray kadınlarının portrelerinin hep başı açık olarak resmedildiğini ve bu durumun II. Abdülhamid'in eşi Müşfika Hanım ile kızı Ayşe Sultan'ın 1960'larda çekilmiş ortak fotoğraflarında ve Dürrişehvar Hanım'ın, VI. Mehmed'in kızı Sabiha Sultan'ın fotoğraflarında görülebileceğini anlattı. Hürrem Sultan'ın bir köy papazının kızı olarak doğduğunu, ölümünde ise Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin cenaze namazını kıldığını ekledi.

Necdet Sakaoğlu ve Hayri Fehmi Yılmaz.

Hayri Fehmi Yılmaz, Hürrem Sultan'ın külliyesinde imaret, cami, medrese, hastane, darüşşifa ve sıbyan mektebi bulunduğunu belirterek, imarette yazılan vakfiyedeki kayıtlarda, imaretin "hiçbir karşılık beklemeden bütün insanlara" hizmete açık olduğunun, sadece "gıybet edenlere" hizmete kapalı olduğunun; hastane, darüşşifa ve medresesinde de hastaların düzgünce karşılanmasının, kendilerinin dinlenmesinin, kendileriyle sohbet edilmesinin ve güzelce uğurlanmalarının detay detay belirtildiğini, medresede ise hocalarının sadece hocalık yapması ve başka bir işle uğraşmaması gerektiğinin yazılı olduğunu aktardı. Mihrimah Sultan Külliyesi'nden de bahseden Yılmaz, Osmanlı tarihinde ilk defa Mihrimah Sultan'ın çifte minareli bir külliye yapabildiğini, Hürrem Sultan'ın külliyesinin bile tek minareli olduğunu ifade etti ve bunun, Mihrimah Sultan'ın tek kız olmasından ve bundan ötürü babası için değerli olmasından kaynaklandığını belirtti. Kız ile babanın aynı türbede gömülü olduğunu da sözlerine ekledi. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Üsküdar'da inşa edilen iki minareli caminin aksine II. Selim zamanında Edirnekapı'da inşa edilen caminin tek minareli olduğunu, bunun da Mihrimah Sultan'ın Şehzâde Bayezid'in tarafını tutması sebebiyle II. Selim'le aralarının bozuk olmasından kaynaklanabileceğini ifade etti. Fakat, buna rağmen paşmaklık olarak hazinesine günlük 2000 altın giren Mihrimah Sultan'ın, kardeşi II. Selim'in tahta geçişi esnasında kendisine nakit 50.000 altın verdiğini, buna ek olarak II. Selim'in kızlarının düğün masraflarını da kendisinin karşıladığını,

Mihrimah Sultan'ın, Rüstem Paşa öldükten sonra Semiz Ali Paşa'ya evlenme teklif ettiğini sözlerine ekledi.

Mihrimah Sultan'ın Kalaylıkoz Ahmed Paşa ile evlendiğini ve 53 yaşında vefat ettiğini belirten Sakaoğlu, en çok yaşayan padişah kızının ise Sultan Abdülmecid'in kızı Seniha Sultan olduğunu ve 1851'de doğup 1931'de öldüğünü ifade etti.

Mihrimah Sultan.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI'NDAN: OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE DARBELER

Sadece çokpartili demokrasi hayatımız değil, uzun imparatorluk geçmişimiz de darbe ve darbe girişimleriyle darp edilmiş durumda. Öte yandan, en son 15 Temmuz teşebbüsünün gösterdiği gibi, darbeler defterinin kapandığını söylemek de mümkün değil. Siyaset kültürümüzün yapısal arazlarının başında gelen bu müdahale geleneği, demokrasimizin kurumlaşmasına, sivil politik alanine yerleşik hale gelmesine ve gelişmesine engel olduğu gibi, maalesef geride insan hak ve özgürlüklerinin hiçe sayıldığı bir miras da bıraktı.

Toplumsal Tarih dergisinin özel sayısından yola çıkılarak hazırlanan bu derleme, yeni eklemelerle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşanan darbe girişimlerinin ortak ve farklı özelliklerini masaya yatırırken, karikatürlerden şarkılara, darbelerin toplumsal ve popüler yarısımalarının da peşine düşüyor.

VANGELİS KECHRİOTİS PERŞEMBE KONUŞMALARINDA YENİ SERİ: OLAĞANÜSTÜ AKADEMİ KONFERANSLARI

16 Mart itibariyle başlayan bu seri, Türkiye'nin içinde bulunduğu OHAL döneminde çıkarılan KHK'lar ile görevlerinden uzaklaştırılan akademisyenlere yönelik bir davet niteliği taşıyor. Seriye katılan konuşmacılar, hem yaşadıkları süreci paylaşırken hem de belirlenen ortak bağlam çerçevesinde hazırladıkları sunuşlarını gerçekleştirebiliyor.

Bu çerçevede ilk olarak Dr. Ece Öztan ile Dr. Berivan Gökçenay, Tarih Vakfı'na konuk oldu.

Ece Öztan "Akademinin Ev Hali: Türkiye'de Bilim, Üniversite ve Toplumsal Cinsiyet", Berivan Gökçenay ise "Üniversite, İfade Özgürlüğü ve Akademik Özgürlükler: Bir Yok Oluşun Ardından" başlıkları ile konuşmalarını gerçekleştirdi.

"Akademinin *ev halime* bakmanın Türkiye'de bilim ve üniversitelere kadınların sayısal görünürlüklerinin ötesindeki dinamiklere bakmayı gerektirdiğini söyleyen Ece Öztan, akademinin normatif beklentisi ve bilimin bir uğraş olarak tanımından başlayarak, akademik hayatın örgütlenişi ve işleyişini tartışmaya açtı ve şu sorulara cevap aradı: Akademik hayat ile iş piyasasındaki cinsiyet örüntülerindeki farklılıkları Türkiye'deki toplumsal cinsiyet rejimi içerisinde nasıl konumlandırabiliriz? Bu rejime damgasını vuran "ev hanımlığı" sözleşmesinin akademinin içi ve dışına yansımaları nelerdir? Akademi içerisindeki dikey, yatay ve içsel ayrışma örüntüleri nelerdir? Akademik hayat gerçekten "kadın dostu" mu?

Akademik özgürlüğü, düşünce ve ifade hürriyetinin başta üniversiteler olmak üzere tüm eğitim birimlerinde vücut bulmuş hali olarak değerlendiren Berivan Gökçenay, bilimin ve gerçeği araştırmanın, sorgulamanın, tartışmanın temel kuralı olduğunu ifade etti. AİHM'nin akademisyenlerin özgürlüklerinin yalnızca akademik ve bilimsel araştırmalarla sınırlı olmadığını, akademisyenlerin kendi araştırma, uzmanlık ve yetkinlik alanlarında sahip oldukları görüş ve fikirlerini özgürce ifade edebilmesini ve özel olarak da kamusal kurumları eleştirebilmesini kapsadığını belirttiğini vurguladı. Türkiye'de ise düşünce ve ifade hürriyetinin devletin varlığına ve bekasına yönelik tehdit kaygılarının sürekliliği nedeniyle her zaman askıya alınan temel sorunlardan birisi olduğunu; her dönemin iktidarının siyasal düzenin korunması adına "devlet güvenliği/ milli güvenlik" argümanı ile temel hak ve özgürlükleri sınırlandırma yoluna başvurduğunu; devlet kurumlarını ve politikalarını eleştiren veya düşünceleri iktidarın veya bazı kesimlerin hoşuna

gitmemesi veya zararlı bulunması nedeniyle, bilim insanlarını, gazetecileri, yayıncıları hapis cezası dâhil olmak üzere ağır yaptırımlara uğrattığını anlattı.

"AFYONUN KEYFİNİ TİRYAKİSİNDEN SORMALI": OSMANLI VE ERKEN CUMHURİYET'TE MADDE BAĞIMLILIĞININ TARİHİ

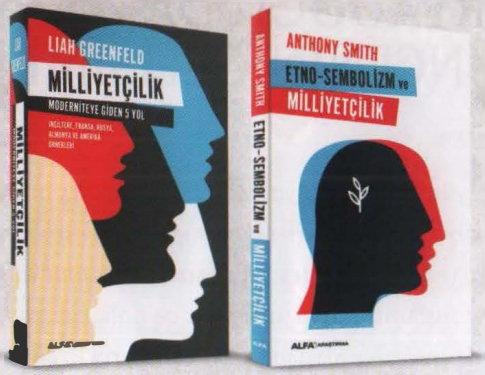
Tarih Vakfı İzmir Yedi İklim Söyleşileri'nin Nisan ayındaki konuğu Rüya Kılıç olacak. Kılıç, Türk tarihçiliğinin henüz ilgi duymadığı bir alanı, uyuşturucu madde bağımlılığı ve bağımlılarını sosyal tarih çerçevesinde ele alacak. Bu çerçevede 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar ki sürede keyif kültürünün tüketim maddeleri olarak afyon, esrar, morfin, eroin ve kokain üzerinde duracak. Bu maddeler ve kullanıcılarının yalnız tıbbın değil tarihin de konusu olabilir. Daha 19. yüzyıl başında madde kullanımı ahlakî bir meselе iken yüzyılın sonlarında tıbbın denetimi öne çıktı. Fakat tıbbî duyarlılığı ahlakî algı ve kanaatler besledi. Nitekim Osmanlı'daki sağlıklı bir toplum kurma isteği Cumhuriyet Türkiye'sinin doktorlarına güçlü bir miras olarak kalmıştı. Onların madde bağımlılığına dair tedirginlik ve kaygılarının ardındaki sebep, bağımlıları öncelikle tedavi edilmeleri gereken "ahlak hastaları" olarak görmelerindendi. Bu öyle bir hastalıktı ki, kurbanlarının sonu hapishane, timarhane veya mezardı.

ALFA®

Tarihe Işık Tutan Yeni Sayfalar...

Milliyetçilik, Greenfeld'in Türkçe baskı için kaleme aldığı önsözüyle, milli kimliklerin oluşumu ve milliyetçiliğin politik sonuçları üzerine sıradışı bir analiz ve bir başucu kitabıdır.

Etno-sembolistlere göre milliyetçiliğin ortaya çıkışı modern-sınai toplumun bir sonucu değil, modernitenin yükselişine eşlik eden, en başından beri onunla birlikte var olan bir olgudur. Bu iddianın en güçlü temsilcisi Anthony D. Smith'tir.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA VE ORTADOĞU'DA ANAYASAL DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

ERDAL KAYNAR

Osmanlı anayasal deneyimi Ortadoğu'ya çelişkili bir miras bıraktı. Anayasacılığın iç ve dış tehditlere maruz kalabilen yarım kalmış ve kırılgan bir proje olduğunu göstermesinin yanı sıra yeni bir otoriter yaklaşım şeklini meydana getirdi. İttihat ve Terakki otoriter rejim tesisini anayasallaşma ve halk egemenliği ilkelerini inkâr ederek gerçekleştirmemiş, otoriter siyasal hamleler gerektiren kriz halinde, ulusal çıkarları kendisinin en iyi temsil edebildiğine hükmetmişti. Bu örnek, Ortadoğu'daki anayasacılık tarihi açısından büyük önemi olan modern fakat diktatörlük temelinde işleyen bir siyasi rejim için model oluşturmaya devam etti.

ÇEVİRİ: IŞIK KIRİBRAHİM

1814 yılında Fransız avukat Ducanel "Anayasacılık ateşi Fransa'yı 1789'dan beri müteessir etmekte ve artık Avrupa çapında salgın haline gelmişe benziyor"[1] demişti. Sabık devrimci olup kral taraftarlığına geçen Ducanel tarihsel gidişata dair haklı bir tespitte bulunmuştur. Takip eden on yıllar içerisinde Avrupa ve Amerika kıtasındaki ülkeler ekseriyetle anayasalar kabul ederek parlamenter rejimler tesis edecekti. Bu bağlamda meşrutiyet, kapitalizmin yükselişiyle ortaya çıkan yeni toplumsal ve siyasal gerçekliklere uyum sağlamak amacıyla siyasal sistemi reforme etme teşebbüsü olarak değerlendirilebilir. Ve aynı zamanda meşrutiyet, devlet ve millet arasında kurulu ilişki üzerinden monarşi ve ulus hakkında yeni bir düşünme biçiminin benimsendiği anlamına gelmekteydi. Günümüzdeki kriterler ekseninde düşünüldüğünde bu meşrutiyet "tam demokratik" olduğu söylenemese de, siyasi iktidarın denetimi, kuvvetler ayrılığı ve siyasal temsil gibi talepleri dile getirdi.

II. Mahmud'un hükümdarlığı döneminde hayata geçirilen reformlar, Tanzimat ile devam etti ve ilerledi.

"Anayasacılık ateşi" başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Ortadoğu'ya da ulaşmıştı. Amerika kıtası ve Avrupa'nın ardından (Liberya'daki anayasal gelişmeleri takiben) hayata geçirilen ikinci anayasa 1876 yılında ilan edilen Osmanlı anayasasıydı. Her ne kadar çelişkili ve yarım kalmış bir hamle olsa da, 1906 İran ve 1908 Jön Türk devrimleri Ortadoğu'nun büyük bir kısmında demokratik deneyimlerin yolunu açtı. Meşrutiyet, ulusal egemenlik prensipleri ekseninde siyaseti yeniden tarif edebilmek için eldeki birincil araçtı. Dolayısıyla bu gelişmeler 20. yüzyıla çok önemli bir siyasal miras bıraktı.

OSMANLI-İSLAM GELENEĞİ

Meşrutiyet genel anlamda kabul gördüğü üzere, hükümetin denetlenmesi ve siyasal iktidarın meşruluğuna atıfta bulunur. Ancak sözü edilen ilkeler 19. yüzyıla mahsus bir siyasal yenilik olarak tanımlanamaz. Egemen gücün meşruluğunun tanınması ve bir dereceye kadar da olsa denetime tabi kılınması gerekliliği Fransız Devrimi'nden çok önce Ortadoğu'da olduğu kadar Avrupa kıtasındaki monarşilerin tamamı için geçerliydi.

Osmanlığı İmparatorluğu'nda sultanın yasalarının şeriat ve "adalet"

L'Illustration'un sayfalarında, 19 Mart 1877 günü Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda Meclis-i Mebusan'ın açılış töreni.

kavramıyla uyumlu olması gerekiyordu. Bu iki ilke etkili bir şekilde sultanın yetki kullanımını kontrol altında tutuyor ve saltanatın meşruluğunu belirliyordu. 16. yüzyıl sonu itibariyle ortaya çıkan iktidar mücadelelerinde göze çarpan şey, ulema ve bürokrasinin, yasalar çerçevesinde, sultanın mutlak iktidarını sınırlandırmaya yönelik anlayışın ön plana çıkmasıdır.[2] Sultanın iktidar yetkisi aynı zamanda kentsel nüfusun adaletsiz olarak niteleidiği tedbirler karşısında duyduğu hoşnutsuzluğu dile getiren yeniçeriler tarafından da denetim altında tutuluyor, adil nizamın tesis edilmesinin güvence altına alınması için sultan "kanun-ı kadim"e riayet etmeye çağırılıyordu. Yeniçerilerin müdahalesi sultanın kanuna uymadığı gerekçesiyle tahttan indirilmesine kadar varabilirdi. II. Osman ve II. Mahmud'un hükümdarlık dönemleri arasında, Osmanlı sultanlarının yarısından fazlası bu gerekçeye dayanarak tahttan indirildi.[3] Yeni hükümdarın ise fiilen sarayın nüfuzlu zümresi, ulema ve yeniçerilerden oluşan bir koalisyon tarafından teyit edilmesi gerekiyordu.

Osmanlı siyaset felsefesi ayrıca, sultanın karar alma sürecinde bir İslami prensip olan şûra/ meşveret[4] uyarınca yüksek rütbeli yetkililer ve ilim insanlarına "danışma" faziletini vurgulamaktaydı. Avrupa'da aynı dönemdeki parlamentolar gibi meşveret meclisleri gelişigüzel aralıklarda toplanmaktaydı (bu uygulama 18. yüzyıl sonu itibariyle daha yaygın bir hal almıştı) ve yüksek rütbeli devlet adamları ile bazen loncalar ve dinî cemaatlerden temsilcileri bir araya getirmekteydi.[5]

Netice itibariyle, Ortadoğu'da 19. yüzyılın hemen öncesinde siyaset felsefesi gözle görülür biçimde siyasal iktidarın denetimi, saltanat iktidarının meşruluğu ve danışma usulleriyle iştigal etmekteydi. Ancak bu prensipler sınırlıydı ve doğası itibariyle bağlayıcı olmaktan ziyade belirli amaçlar için düzenlenmiş iktidar ilişkilerine dayanmaktaydı. Meşveret ilkesi siyasal temsil anlamına gelmemekteydi; zira sadece yüksek rütbeli erkâna yönelik bir danışma usulüydü ve halkın görüşlerini almak bu ilkeye dahil değildi. Bilakis, daha geniş bir kapsama yayılması devamında düzen bozukluğuna yol açabileceği gerekçesiyle şiddetle reddedilmekteydi. Ancak muktedir bir sultan adalet dairesini koruyabilirdi. Erken modern siyaset mütefekkirlerinden hiçbiri hükümdarın elinde bulundurduğu kanun koyma imtiyazının doğruluğunu sorgulamamıştı. Siyasi şahıslarla yapılan istişare, hikmetinden sual olunmayan dinî cemaatlerden oluşan hiyerarşik bir toplumda egemen mutlak iktidarın tasdik edilmesi olarak değerlendirilmekteydi. "Adalet" ve "kanun-ı kadim" kavramları, eski düzenin restorasyonu için yeniden devreye sokuluyordu. Dolayısıyla, yalnızca devinimsiz ve döngüsel bir siyasi yapı içinde bir anlam ifade ediyordu.

Aslında, Avrupa'da olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda da ana-

yasacılık ve meşrutiyet, meşveret ve denetim kavramlarına karşılık gelen anlayıştan bir hayli farklılık ifade ediyordu. Anayasal iktidar ilkesi, pragmatik ve rasyonel bir siyasi yapıyı tanımlama çabası dahilinde bu fikirlere hukuki ve pozitivist bir anlam katmaktaydı. Daha da önemlisi, 18. yüzyıl itibariyle Aydınlanma ile

1791 yılında İlk Osmanlı anayasasını kaleme alan Yunan yazar Rigas Fereos (Velestinli Rigas).

beliren ve Fransız Devrimi sayesinde bir siyasi değer haline gelen halk iradesi fikrine atıfta bulunarak tamamen yeni bir müzakere alanı açılıyordu. Takip eden süreçte, kapitalizmin yükselişiyle birlikte mevcut düzenlerin parçalanışı ve geleceğe açılış gerçekleşecekti.

OSMANLI'DA ANAYASA FİKRİNİN BAŞLANGICI

Meşrutiyetçi fikirlerin Osmanlı topraklarına girişi çok erken bir tarihte gerçekleşti. İlk Osmanlı anayasası 1797 yılında Yunan yazar Velestinli Rigas tarafından kaleme alındı.[6] İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nden esinlenerek Balkanlar ve Anadolu'yu içine alan anayasal ve federal bir devlet oluşturulması önerisini getiren Rigas, ertesi yıl idam edildi. Takip eden on yıllar içinde yeni siyasi elitlerin taşıyıcısı olduğu bağımsızlık hareketleriyle birlikte Balkanlar'da meşrutiyetçi fikirler yaygınlaştı. Yunan Bağımsızlık Savaşı bir meşruti ülkü adına yapıldığı için liberalizmin uluslararası davası olarak nitelendirilebilirdi. "Türk Anayasası" (*Turski Ustav*) adıyla anılan ve özerk Sırbistan Prensliği bünyesindeki teşkilatlanmayla ilişkilendirilen Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk esas teşkilat kanunu 1838 yılında II. Mahmud tarafından ilan edildi.

Periferide yaşanan bu gelişmelerin merkezi devlet nezdinde yarattığı etkiler büyük ölçüde bilinmezliğini korumaktadır. Ancak, yeni bir siyasal düzenleme üzerine müzakerede bulunmak amacıyla bir sözleşme taslağı oluşturma fikrinin İstanbul'da da mevcut olduğu bilinmektedir. Erken bir örnek olarak 1808 tarihli Sened-i İttifak anayasacılık ekolünde ilk Türk anayasal metin olarak kabul edilir. Sened-i İttifak, çoğu kez mukayese edildiği 1215 tarihli Magna Carta gibi, büyük çapta etkisiz kalmıştır. Daha ziyade, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi doğası ve iktidarın uygulanması için yeni bir çerçeve öne sürme girişimleri üzerine derin tartışmaların tezahürü olarak değerlendirilebilir.[7]

Bu girişimler 1820'li yıllarda II. Mahmud'un hükümdarlığı sırasında hayata geçirilen geniş ölçekli reformlarla birlikte ivme kazandı ve süreç II. Mahmud'un ölümünden sonra Tanzimat ile ilerledi. Reform sürecinin gayesi devlet ve tebaa arasında yeni ve doğrudan bir ilişki kurabilmek, Batılı normları benimsemek suretiyle devlet iktidarını genişletmek, merkezileşme programını rasyonel ve yasal bir zemin üzerinde inşa edebilmekti. Değişen siyasi manzara bağlamında idari uygulamalara yazılı biçim verilmesi, devlet politikalarının ve siyasi iktidarın denetiminin kanunla düzenlenmesi hayata geçmeye başladı.

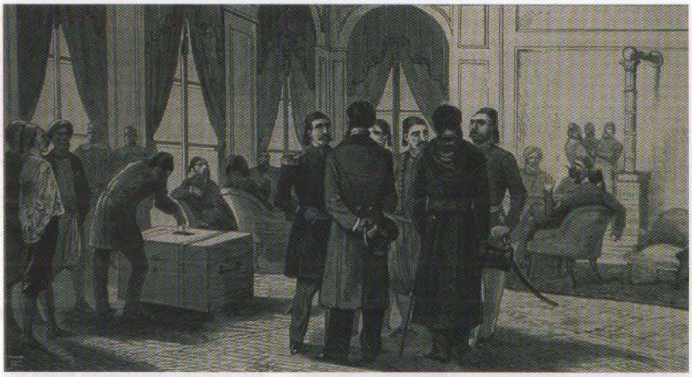
1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve 1856 tarihli Islahat Fermanı, Osmanlı reform sürecinin temel metinleri kabul edilir. Her ikisi de saltanat belgelerinden keskin biçimde farklıdır. Hatt-ı Hümayun geleneksel İslami ifadeler içermesine rağmen, yirmi yıldan daha kısa bir süre zarfında ilan edilen Islahat Fermanı İslami uslûba fazla yer vermemişti.[8] Her ikisi de kapitalist parametreler içinde uygulamaya konmuş ve o yüzyıl süresince Osmanlı siyasetine yön verecek yeni mefküre olan "medeniyet" fikrine atıfla neşredilmişti. Osmanlı elitleri açısından hem Avrupa hem de Osmanlı, aynı biçimde bu evrensel ülkü içerisinde yer almaktaydı. Medeniyet ülküsü modernite öncesine ait kavram ve anlam dünyasından ayrışmış ve yüzünü tereddütsüz biçimde geleceğe dönmüştür. Osmanlıların statüsünü ele alan bu fermanlar, tebaanın yaşamını ve insanlık onurunu garanti altına almakta, medeni haklar ile aralarında özel mülkiyet hakkının da yer aldığı ihlal edilemez haklara vurgu yapmaktaydı.

1856 Islahat Fermanı'nın erkek Osmanlı nüfusunun, Müslüman ve gayrimüslim oldukları gözetilmeksizin eşit olduklarının beyan etmesi İslam dünyasında bir deprem etkisi yaratmıştı.[9] Sözü edilen yasal düzenlemeler Osmanlıların statüsünü artık sultana kul olmayan hak sahibi yurttaşlar olarak yeniden tarif ediyordu. Sultan artık Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan bir hükümran ve tebaanın refahının koruyucusu değil, Osmanlıların haklarına riayet etmekle yükümlü kılınan bir hükümdar statüsündeydi.

Reform fermanlarında yer alan prensipler idari ve yasal düzenlemelerle güçlendirildi ve bu atılımların imparatorluk nüfusu üzerinde doğrudan etkileri oldu: Dolaysız vergilendirme, örgün eğitime başlanması, zorunlu askerlik hizmetinin getirilmesi, özel mülkiyet ile patriyarkal eşitlik üzerine temellenen kanunların bireylere aynı şekilde uygulandığı bütünleştirilmiş bir hukuk sisteminin teşkil edilmesi. Bu değişimler, tabii ki demokratik uygulamalar ve kurumların tesis edilmesi amacıyla yapılmamaktaydı. Padişahın statüsünün yeniden tanımlanması, daha ziyade yeni bir sınıf olarak şekillenen üst düzey bürokratların, saray nezdindeki siyasi güçlerini tahkim etmeleri ve bu arada Avrupalı güçlerin taleplerini karşılama girişimiydi. Fakat bu tedbirleri savunmak için öne sürülen bir neden, yüzyılın ilerleyen dönemlerinde

anayasacılık için kilit öneme sahip bir argüman haline gelecekti. Bu neden, Osmanlı İmparatorluğu'nun dönüşümünü sağlamlaştırmak için halkın "kuvvet"ini devletle bütünleştirme gereği yolundaydı.

Henüz 1830'larda, bu minvaldeki görüşlerini bir dizi muhtıra aracılığıyla tartışmaya açan Sadık Rıfat (1800-1858), güçlü bir devletin sırrını, özellikle devlet ve vatandaşları arasındaki ahengin tesis edilmesi gerekliliğine bağlıyor ve Batı'nın üstünlüğünün, Avrupa ülkelerinin böylesi bir birleşme gerçekleştirmeyi başarmış olmasından kaynaklandığını savunuyordu. Napoléon ordularının Alman topraklarının istilasını takiben Prusya reformcuları tarafından anayasacılık lehine pragmatist yorumlara benzer tutumlar dile getiren Sadık Rıfat, Osmanlı devletinin yıkılmamak için aynı görevi yerine getirmesi gerektiğini savundu[10] ve Osmanlı siyasi söylemine birkaç yeni kavram getirdi; ulus ("millet") bünyesinde olduğu varsayılan Osmanlıları vatandaş („tebaa, mülkiye") olarak ele aldı, medeni "hak" kavramlarına atıfta bulundu.[11] Ahmet Hamdi Tanpınar'ın dile getirdiği gibi, Sadık Rıfat, insan ve toplumsal yapı merkezinde şekillenen Osmanlı siyasal düşüncesinde bu yeni vurgunun temsilcisiydi.[12]

"İstanbul'da parlamento seçimleri: Pera'da bir seçim bürosu."

L'Illustration, 10 Mart 1877.

Sadık Rıfat'ın yazıları, Osmanlı anayasacılığının ideolojik karakterinin 1830'lu yıllarda şekillenmeye başladığını göstermektedir. Tanzimat ve Islahat fermanları, yazarlarının niyetinin aksine eşitlik, özgürlük ve medeni haklar gibi kavramlar ortaya çıkardı ve bu kavramlar dönemin çeşitli aktörleri tarafından benimsendi ve savunuldu. Yeni bir siyasi dil programının salt idari yorumuna itiraz eden siyasi temsil, özyönetim ve özgürlük gibi yeni siyasi taleplerin yolunu açtı. 1850'lerin sonundaki vergi isyanları, Lübnan'daki köylü ayaklanması ve İstanbul'da padişahı tahtından indirmek amacıyla gerçekleşen Kuleli vakası gibi olaylara bakıldığında, Tanzimat'ın yeni siyasi dilinin kullandığını görürüz.[13] Bu bağlamda anayasa çağrısı halk arasında dile getirilmeye başlandı.

YENİ OSMANLILAR VE BİRİNCİ MEŞRUTİYET

Gayrimüslim cemaatler, dönemin siyasi eğilimlerini yansıtan "anayasalar" olarak adlandırılan iç düzenlemeleri (1862'de Rum, 1863'te Ermeni ve 1865'te Musevi cemaati için) kabul ettiler ve yeni laik seçkinlere, geleneksel gruplar üzerinde kendi

"Osmanlı parlamento binası."

L'Illustration, 7 Mart 1877.

Osmanlı nüfusunun, Müslüman ve gayrimüslim oldukları gözetilmeksizin eşit olduklarının beyan edilmesi İslam dünyasında bir deprem etkisi yarattı. Bu alanda yapılan yasal düzenlemeler Osmanlıların statüsünü artık sultana tabi olmayan hak sahibi yurttaşlar olarak yeniden tarif ediyordu. Sultan artık Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan bir hükümran ve tebaanın refahının koruyucusu değil, Osmanlıların haklarına riayet etmekle yükümlü kılınan bir hükümdar statüsündeydi.

otoritelerini savunmak için bir araç sağladılar. Özellikle Ermeni anayasası, Osmanlı İmparatorluğu düzeyinde anayasal tartışmalara katalizör görevi görüyordu.[14]

Anayasacılığın idari bir düzenlemeden siyasi bir harekete dönüşmesinde etkin olan en önemli gelişim, Osmanlı'da kamuoyunun doğuşuydu.[15] İlk özel gazeteler *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkâr*'ın 1860 ve 1863'te yayın hayatına başlaması, basını ateşli bir siyasi tartışma alanına döndürdü. Bu değişiklikler Ortadoğu'daki ilk anayasacı hareket olan Yeni Osmanlıların ortaya çıkmasına yol açtı. Yeni Osmanlılar, gazeteleri aracılığıyla okuryazar kesime seslendi ve hükümete yönelik eleştirileriyle özgürlük ve anavatan temelli bir siyasi dili konuşulur kıldılar. Onların sayesinde anayasa fikri ideolojik bir anlam kazandı ve siyasi bir güç olarak yapılandı. Tanzimat reformlarının temelini oluşturan iktidarın denetimi ve halkın entegrasyonu konusundaki pragmatik düşünceler siyasal ilkelere dönüştü. Yeni Osmanlılar için imparatorluğun zayıflığı ve büyük güçler karşısında daha aşağı bir konumda oluşu, temsili olmayan bir hükümet tarafından ülkenin kötü yönetimine atfedilirken, keyfi saltanatın varlığını sürdürebilmesi Avrupa ülkelerinin çıkarcı politikalar gütmesine bağlıydı. Dolayısıyla, siyasi temsil yoluyla devlet ile vatandaşlar arasındaki kaynaşma, Osmanlı reformunun ön şartıydı. Genel siyasi ilkelerin ve mevcut duruma getirilen eleştirilerin bir arada değerlendirilmesi ütopik boyuta sahip bir anayasa fikrini ortaya çıkardı. Bundan böyle, bünyesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü, egemen ve Avrupa müdahalesinden arınmış bir ülke olarak yenilenme vaadi taşıyan bir anayasadan söz edilmeye başlandı.

"Meclis-i Mebusan'ın resmî küşadından sonra zât-ı şehriyâr Sultan Mehmed Hamis'in Çırağan Sarayı'ndan idhali."

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu

Bu dönemde Büyük Bunalımın başlangıcını takiben Osmanlı İmparatorluğu ekonomik, mali ve siyasi krizlerle yüzleştiğinde anayasacılık giderek daha popüler hale geldi. 1875'te devlet iflas ilan etmek zorunda kaldı ve ertesi yıl II. Abdülhamid'in (1876-1909) hükümdarlığından önce iki sultan tahttan indirildi. Rusya, Balkanlar'daki çalkantılar üzerine savaş ilan etme tehdidini gümdene getirdi. 23 Aralık 1876'da Padişah, Osmanlı Anayasası'nı (Kanun-i Esasi) ilan eden irade-i seniyyeyi yayınladı. Bu hamleyle diplomatik çatışmaya çözüm yolu bulmak üzere İstanbul'da bir araya gelen Büyük Güçlerin planlarını atlatmak için çıkış yolu arandı. İmparatorluk açısından bir anayasa, geriye dönük, despot nitelikteki Rusya'ya kıyasla kendisini medeni bir güç olarak sunmanın yolu olarak görülmekteydi.[16] Ancak Osmanlı Anayasası basit bir manevra olarak düşünülmemelidir. Her ne kadar iyi vedilikle hazırlanmış bir öneri olarak sunulsa da, resmi bir komisyon tarafından aylarca üzerinde çalışılmış ve hazırlanmıştı. Anayasa komisyonunda içerikle ilgili verilen mücadeleler ve o döneme damgasını vuran hararetli kamuoyu tartışması, Osmanlı toplumunda gerçekleşen değişimin siyasi beklentileri yansıttığını göstermektedir.

Hukuk tarihçileri, bu anayasayı kuvvetler ayrılığına üstü kapalı biçimde değindiği, ulusal egemenliği tam olarak yansıtmadığı ve sultana kendisine önemli yürütme yetkileri veren kutsal statüyü atfettiği gerekçesiyle eleştirmeye eğilimlidir.[17] Fakat bu eksiklikler aslında dönemin anayasal

rejimlerinde olağandı. Osmanlılar da dönemin en sık kopyalanmış ve uyarlanmış bir anayasa örneğine, yani amacı açıkça hükümranın meşruluğunu tescil etmek ve monarşik bir sistem ile parlamenter ilke arasında bir uzlaşma sağlamak olan 1831 Belçika Anayasası'na başvurmuşlardı.[18]

Temsilciler meclisi ve senatodan oluşan ilk Osmanlı parlamentosu 19 Mart 1877'de toplandı ve salt bir meşveret organı rolüyle yetinmeyeceğini göstererek herkesi şaşkınlığa sevk edip hükümete karşı mücadele etmeye başladı. Parlamenter sistem ilkesi sağlam bir şekilde kurulmuş ve muhalefet kamuoyunun sesini dillendirmek üzere hazırlanmıştı. Basın, hükümeti her zamankinden daha fazla eleştirmekteydi. Muhalefet hükümet için büyük sorun arz eden bir güç almaya başladı. Meclisin açılmasından sadece birkaç hafta sonra, Rusya ile "93 Harbi" başladı ve felaket getiren sonuçlar etkisini gösterdi. Sultan II. Abdülhamid –anayasayı yürürlüğe koymak ve parlamento düzenine saygı göstermek için tahta geçme sözü vermiş olmasına rağmen– meclisin muhalefetine giderek şüpheyle yaklaşmaya başladı. 14 Şubat 1878'de Osmanlı parlamentosunu tatil etti ve imparatorluk tarihindeki ilk demokrasi denemesini sona erdirdi.[19]

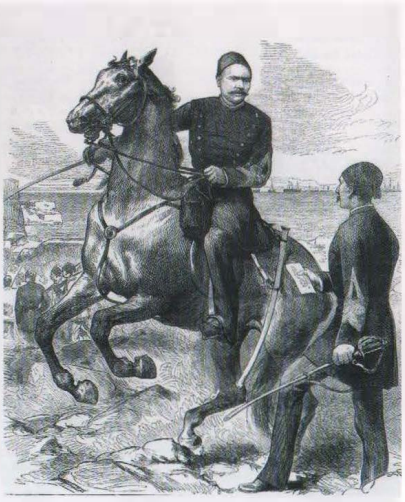
Padişah, mutlak monarşiye geri dönüşü meşru kılabilmek için çeşitli yazıların yazılmasını talep etti ve kendisini imparatorluğun bütünlüğünü ve egemenliğini garanti edebilen "adil" bir hükümdar olarak sunmak zorunda kaldı.[20] Ancak 1877-78 Rus Savaşı'nın hemen akabinde ortaya çıkan yeni bir düzen tesis etme gerekliliği, ona mutlak iktidarı için ihtiyaç duyduğu açılımı sağladı. Takip eden yıllar boyunca herhangi bir temsil niteliği barındırmayan bir hükümet kuruldu. Padişahın hükümranlığı süresince yürürlükte olan rejim, gözetleme, muhaliflerin sürgüne gönderilmesi ve tüm siyasi tartışmaların bastırılması ekseninde belirlendi. Fakat anayasacılık Ortadoğu'da canlılığını sürdüren bir siyasi düşünce ideali olma mücadelesini sürdürdü.

MISIR VE URABİ PAŞA İSYANI

Bir sonraki anayasal mücadele vakası anayasacılığın halk desteği alan bir hareket olarak ilk kez ortaya çıktığı Mısır'da gerçekleşti. 1876'da Avrupa güçleri tarafından Mısır eyaleti üzerinde malî denetimin başlatılması, halk nezdinde hoşnutsuzluğa yol açarak siyasi bir krizi tetikledi. Ahmed Urabi Paşa bu hoşnutsuzluğun temsilcisi oldu ve bu tepkiyi anayasalcı bir kanala yönlendirdi; 1881'de başkaldırı için liderlik önererek ve Hıdiv Tevfik'i karşısına alarak yeni bir siyasi sistem dayattı. 7 Şubat 1882'de çoğunluğu seçkinlerden oluşan yeni seçilmiş bir Mısır meclisi, bir esas teşkilat kanununu kabul etti. Bu, büyük bir sembolik değere sahipti, çünkü Ortadoğu'da ilk defa bir anayasa, hükümran tarafından değil temsilci meclis üzerinden ilan edilmişti.[21]

Ancak kısa bir zaman zarfında bu anayasanın Osmanlı tecrübesinden daha kısa ömürlü olduğu ortaya çıktı. Fransa ve İngiltere, çıkarlarının tehdit altında olduğunu değerlendirerek anayasal rejimi kınadılar. Temmuz 1882'de İskenderiye'yi bombalayarak harekete geçtiler. Urabi, Kahire'de Hıdiv Tevfik'in tasfiyesi lehinde oy veren yeni bir hükümet kurdu. Sultan Abdülhamid, Urabi Paşa'yı halifeliğin ve İslamın düşmanı ilan ettiğinde, Paşa'nın birliklerini moral bozukluğuna sevk etti ve fiilen Büyük Güçleri destekledi. Eylül ayında ordu İngiliz kuvvetlerinin karşısında direnişi bırakıp geri çekilmek zorunda kaldı.[22]

Mısır'da yeni bir hükümet kurarak, II. Abdülhamid tarafından halifeliğin ve İslamın düşmanı ilan edilen Ahmed Urabi Paşa.

Yerel toprak sahibi sınıflar ve büyük güçler arasındaki ittifak Ortadoğu'daki ilk halk desteğine dayanan anayasal deneyimin sona ermesine neden oldu. Hıdivin çevresinde yer alan seçkinlerin gücü yeniden tesis edilerek, Mısır'ın resmen İngiliz işgali altında kaldığı ilan edildi. Böylece, Mısır örneği, daha sonra Ortadoğu'da 20. yüzyıldaki anayasacılık tarihini belirleyen bir emsal oluşturdu: Batılı güçler çıkarlarını korumak için antidemokratik yerel seçkinlerle ittifaklara girmek suretiyle anayasal hareketlere karşı mücadele edeceklerdi.

1906 İRAN DEVRİMİ VE İSLAMÎ MEŞRUTİYET DÜŞÜNCESİNİN SINIRLARI

Mısır'ın işgali, meşrutiyetçiler açısından moral bozucu bir gelişme olarak tahlil edilmelidir. Ortadoğu siyasal düşüncesinde radikal fikirleri sınırlamak için öne sürülen İslamiyet odaklı ısrar artarak belirleyici hale geldi. Başlangıçta Muhammed Abduh (1849-1905) gibi Mısır isyanını destekleyen İslamcı modernist düşünürler, geri adım attı ve kademeli evrim gereğini vurgulamaya başladı. Mısır vakası İslam anayasacılığının sınırlarını erken bir aşamada görünür kıldı. İslami yorum ilk olarak, Batı anayasa teorisi ile İslam unsurları arasında bir sentez arayan, anayasacılığı Batı'dan ithal edilen bir fikir olarak

Muhammed Abduh, Mısır isyanını destekleyen düşünürlerdendi, ancak daha sonra kademeli evrim fikrini vurgulamaya başladı.

"İstihsal-i Meşrutiyet için uğraşan, bilfiil muavenette bulunmak üzere evvelce İran'a azimet etmiş olan vatanperver-i gayyur A. Naci Bey'in avdetinde Trabzon'da bazı zevat-ı muhtereme ile birlikte çekdirdiği resim."

SALT Galata Arşivi

değil, İslam geleneğine uygun bir değer olarak yakalayan Yeni Osmanlılar tarafından geliştirildi. 1870'lerden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda nispeten küçük bir akım niteliğinde yaşayan bu yorum, İslam dünyasının genelinde yaygınlaştı ve günümüzde itibarını koruyor. Öyle ki, İran'daki meşrutiyet mücadelesinde de önemli bir rol oynamıştır.

İran anayasal devrimi, 1905 Rus Devrimi tarafından başlatılan ve dünya nüfusunun dörtte birinden fazlasını I. Dünya Savaşı patlak verene dek etkisi altına alan dünya çapında devrimlerin yaşandığı bir evrede gerçekleşti (1905'te Rusya, 1906'da İran, 1908'de Osmanlı İmparatorluğu, 1910'da Portekiz, 1911'de Meksika ve Çin).[43] 1906 yazında patlak veren bir kitle hareketi sonucunda seçilmiş delegelerden oluşan meclis Aralık ayında bir araya geldi. İran anayasacılığının bir özelliği, din adamlarının yoğun katılımına dayanıyor olmasıydı. Anayasa şeriat ilkelerine açıkça uymaya çalıştı. Bununla birlikte, anayasacılık çerçevesinde uygulanan bu İslami yaklaşım, takip eden 20. yüzyıl süresince ortaya çıkan köktenci yorumlardan farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir. 1906'da şeriatın anayasayı sınırlandırması öngörülüyordu, ancak onun temeli olarak ele alınmadı. Anayasa şeriata uymak zorundaydı, fakat anayasanın şeriata uydurulması şart değildi.[44]

Ancak din adamlarının desteği çelişkiliydi. Anayasal rejim, ulemanın tahayyül ettiği doğrultuda kutsal nizamın gereğini yerine getirmediğinde, desteklerini büyük oranda geri çektiler. Haziran 1908'de Şah'ın emri ve Rusya ile İngiltere'nin (İran'ı nüfuz alanlarına bölen) anlaşmasıyla parlamento zorla alındı. İran, 1979 İslam Devrimi'ne kadar yürürlükte kalmasına rağmen anayasayı ehemmiyetsiz ölçüde siyasi etkisi olan bir belgeye indirgeyen ve toplumu ikiye bölüp ülkeyi zayıflatan bir kargaşa dönemi içine girdi.

JÖNTÜRKLER VE 1908 DEVRİMİ

Tahran'daki meclis binasına saldırı düzenlendiği günlerde, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir anayasal devrim başladı. Jön Türkler aracılığıyla

***L'Illustration*'un sayfalarında, 7 Aralık 1909'da Meclis-i Mebusan'ın açılışı.**

meşrutiyet 1890'da güçlü bir siyasi dava haline geldi ve o tarihten sonra da Abdülhamid rejimine karşı muhalefetin belkemiği oldu. Sansür uygulamasının yaygınlığı ve vehameti nedeniyle gizli yayınlar meşrutiyet ve anayasacılık üzerine siyasi tartışmaların döndüğü ana mecra haline geldi. Jön Türkler, ulusun iradesini küçümseyen ve modern zamanın ihtiyaçlarına uymayan, geçmişte kalan bir siyasal figür olarak nitelendirdikleri Sultan'a saldırdılar. Despotizmin sorumluluğu yalnızca bencil bir kişinin gücüne değil, aynı zamanda toplumu bozan ve Osmanlıların gerçek çıkarlarını tanımasını engelleyen topyekûn bir sisteme değinerek sorgulanmaktaydı. Buna karşılık, parlamentonun var olduğu meşruti rejime dönüş, refahı, Büyük Güçlerden bağımsızlığı ve imparatorluk halkları arasındaki kardeşliği garanti edecekti. Anayasa, hükümet ve halkı bir arada tutan ve medeni bir toplum yaratma gayesi taşıyan, münhasıran devrimci bir proje olarak sunulmaktaydı.

Jön Türkler anayasacılığın, önceki dönem meşrutiyet projelerinde var olup ön plana çıkmayan

Meclis-i Mebusan ve Âyan Reisi Ahmed Rıza Bey.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu.

tık olarak siyasi etkiler yaratacağını düşünmesine karşılık Jön Türkler, yeni bir siyasi yapının ancak parlamenter yapıyı destekleyen siyasal bir kültüre dayandığında mümkün olacağı fikrindeydi: Bu nedenle, sadece hakların değil, aynı zamanda her Osmanlının vatanına ve evrensel medeniyete yönelik "vazife ve mesuliyetlerinin de" vurgulandığı ve bu değerler üzerine kurulu bir vatandaşlık kavramını geliştirdiler, hatta Jön Türk liderlerinden Ahmed Rıza bir kitap serisinde bu kavramsallaştırmaya yer verdi.[35]

yeni bir boyutunu gündeme getirdi, bu da anayasal siyasi rejimi destekleyecek bir siyasi altyapının tesis edilmesi ihtiyacıydı. Seleflerinin anayasa ilanının bir şekilde otoma-

1908 yılına gelindiğinde anayasacılık, kitlesel bir isyan yaratacak güçte bir siyasi güç haline geldi. Haziran 1908'de İttihat ve Terakki Komitesi, Manastır/Bitola'da ateşlenerek Makedonya'nın tüm eyaletlerine hızla yayılacak olan bir askeri ayaklanma başlattı. 23 Temmuz'da başlattıkları hareketin başarısından emin olarak, 1876 Osmanlı Anayasası'nın yeniden yürürlüğe gireceğini ilan etti. "İlan-ı Hürriyet" ülkenin her tarafında coşkuyla kutlandı. Genel seçimler sonbaharda yapıldı. 17 Aralık 1908'de Ayasofya Meydanı'nda toplanan 300 bin kişilik bir kalabalık, Osmanlı parlamentosunun açılışına katıldı. Meclis göreve başlar başlamaz derhal etkili bir siyasi özgüven sergiledi. Anayasanın sınırlı çerçevesini aşarak, kabineyi oluşturma, dağıtma ve yasama yetkilerini benimsedi. Meclis-i Mebusan tarafından temsil edilen ulusal egemenlik, Osmanlı siyasetinin meşruiyet kaynağı haline geldi. Ancak, II. Meşrutiyet dönemi sorunlu bir dönem olacaktı.

Meclisin açılmasından dört ay sonra yaşanan 31 Mart Vakası meşrutiyet umuduna büyük bir darbe indirdi. Karşı devrimci ayaklanma ordu tarafından hızla bastırıldı. Ancak 31 Mart Osmanlı parlamenter işleyişinin gidişatını belirleyecek çeşitli etkenleri de beraberinde gündeme getirdi. Bu etkenler 20. yüzyıl boyunca Ortadoğu'da anayasacılık üzerinde genel bir etki yaratmıştır.

İlk olarak, Adana'da karşı devrim sırasında Ermenilere karşı gerçekleştiri-

Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği gün.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu.

Meşrutiyet kutlamaları.

SALT Galataarşivi.

len kitlesel katliamlar, parlamentonun kendisinin etnik ve dinsel farklılıklara sahip toplumlar üzeri bir siyasi organ olamadığı ortaya çıktı. Tüm vatandaşların ihtiyaç ve isteklerini karşılaması konusunda kuşkular doğurdu. İmparatorluk içerisinde çeşitli topluluklar anayasacı çerçeve içinde faaliyette bulunmaya devam etmekle birlikte paralel siyasi akımlar kurma eğilimi gittikçe arttı. Buna karşılık devlet gittikçe Müslümanları ve özellikle de Türkleri asli kurucu unsurlar olarak tanımlayan, Osmanlı'yı teşkil eden diğer etnik grupların aleyhine milliyetçi bir politika izlemeye yöneldi.[26]

İkincisi, siyasi seçkinler, parlamenter ilkelere olan bağlılıklarından şüphe etmek suretiyle halka karşı güvensiz bir tutum sergilemeye başladı. Karşı devrim ayaklanmasının Hareket Ordusu tarafından bastırılması üzerine yoğun biçimde tefekküre girildi. Bu yönde oluşan takdir, Osmanlı anayasal düşüncesinde giderek otoriter bir dönüşe yol açtı.[27]

Üçüncüsü, ordu tam teşekküllü bir siyasi aktör haline geldi ve parlamenter düzenin koruyucusu konumuna yükseldi. Bu, ordu ile parlamento arasında neredeyse organik bir bağ oluşturdu ve ilerki süreçlerde parlamentonun ordunun vesayeti altına girmesine önayak oldu.

II. Meşrutiyet için hazırlanan propaganda kartpostallarından biri.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu

Yukarıda sayılan çeşitli eğilimler, anayasal meşrutiyet kapsamında belirgin olan liberal akım için karmaşık zorluklar yarattı. Trablusgarb Savaşı (1911-1912), iki Balkan Savaşı (1912-1913) ve nihayetinde I. Dünya Savaşı sonrasında siyasi düzenin giderek istikrarsızlaşmasıyla bu zorlukların üstesinden gelinemediği ortaya çıktı ve otoriter eğilimler baskın hale geldi.

Ocak 1913'te İttihat ve Terakki öncülüğündeki askeri darbe (Bab-ı Âli Baskını) ile meclisin görevine son verildi. 1914 yazında meclis yeniden açıldı ancak her ne kadar anayasal kurumlar ortadan kaldırılmamış olsa da İttihat ve Terakki, siyasal iktidar üzerinde etkin bir denetimin fiilen uygulanamadığı bir dikta rejimi oluşturdu.

31 Mart (13 Nisan) 1909 günü Ayasofya Meydanı.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu

SONUÇ

Osmanlı anayasal deneyimi Ortadoğu'ya çelişkili bir miras bıraktı. Anayasacılığın iç ve dış tehditlere açık, yarım kalmış, kırılgan bir proje olduğunu göstermesinin yanı sıra, Fransız Devrimi'nden bu yana burjuva demokrasinin temel çelişkileriyle örtüşen yeni bir otoriter yaklaşım meydana getirdi. Aslında İttihat ve Terakki, otoriter rejim oluşmasını anayasallaşma ve ulusal egemenlik ilkelerini inkâr ederek gerçekleştirmedi. Bunun yerine, otoriter siyasal hamleler gerektiren kriz halinde, ulusal çıkarları kendisinin en iyi temsil edebileceğini savundu. Bu otoriter görüş, büyük güçlerden de destek gördü. Bu örnek, Ortadoğu'daki anayasacılık tarihi açısından büyük önemi olan modern, fakat diktatörlük temelinde işleyen bir siyasi rejim için model oluşturmayı günümüze kadar getirdi.

ERDAL KAYNAR
VAN LEER JERUSALEM INSTITUTE,
POLONSKY ACADEMY
CENTRE D'ÉTUDES TURQUES, OTTOMANES, BALKANIQUES ET CENTRASIATIQUES

DİPNOTLAR

1 Charles-Pierre Ducanel, *La Constitution non écrite du Royaume de France* (Paris, 1814), s. 1.

2 Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire. Political and Social Transformation in the Early Modern World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

3 Nicolas Vatin ve Gilles Veinstein, *Le Sérail ébranlé. Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans ottomans. XIVe-XIXe siècle* (Paris: Fayard, 2003), s. 63-64.

4 Bernard Lewis, "Mashwara". *Encyclopaedia of Islam*, 2. baskı, c. 6, s. 724-725.

5 Carter Findley, "Madjlis al-Shura", *Encyclopaedia of Islam*, 2. baskı, c. 5, s. 1082-1083.

6 Herkül Milas, "Osmanlı'da İlk Anayasayı Hazırlayan Aydın ve Eylem Adamı: Velestinli Rigas", *Toplumsal Tarih* 151 (Temmuz 2006): 16-27.

7 Karş. Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku* (Bursa: Ekin Kitapevi), s. 3-12.

8 Ali Yaycıoğlu, *Partners of the Empire. The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions* (Stanford: Stanford University Press, 2016), s. 203-236.

9 Butrus Abu Maneh, "The Islamic Roots of the Gülhane Rescript," *Welt des Islams* 34/2 (1994): 173-203.

10 Şeyhülislama göre, fermanın ilan edildiği gün Müslümanlar için matem ve teessür günüydü, ayrıca Rum Ortodoks Kilisesi patriği de bundan böyle Hıristiyan Rumlar Yahudiler ile eşit olacağından hakarete uğradığını, İslamî hiyerarşi tarafından belirlenen hiyerarşiyi sırcih ettiğini belirtmişti. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, yay. Cavid Baysun (Ankara: TTK, 1953), s.67-71.

11 "İdâre-i Hükûmetin Bazı Kavaid-i Esâsiyyesini Mutazammın Risale". Mehmet Kaplan, İnci Enginün ve Birol Emil (der.), *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I, 1839-1865* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1974), s. 35-39. Prusya için bkz. Reinhart Koselleck: *Preußen zwischen Reform und Revolution. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1987).

12 Arai Masami, "Citizen, Liberty and Equality in Late Ottoman Discourse", N. Clayer ve E. Kaynar (der.), *Penser, agir et vivre dans l'Empire ottoman et en Turquie. Études réunies pour François Georgeon* (Louvain: Peeters, 2013), s. 3-13.

13 Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988), s. 120.

14 Elizabeth Thompson, *Justice Interrupted. The Struggle for Constitutional Government in the Middle East* (Cambridge: Harvard University Press, 2013), s. 61-76; Burak Onaran, "Gerici, İlerici, Darbeci... Kuleli Vakası'nı Nasıl Bilirsiniz?" *Toplumsal Tarih* 273(Eylül 2016), s. 50-56.

15 Aylin Koçunyan, "Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân Anayasa Mıydı? " *Toplumsal Tarih* 216 (Aralık 2011), s. 46-52.

16 Orhan Koloğlu: *Osmanlı'da Kamuoyu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yay., 2010)

17 François Georgeon, *Abdülhamid II. Le sultan-calife* (Paris: Fayard, 2005), s. 64-65.

18 Temkinli bir değerlendirme için bkz. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), s. 164-166.

19 Cf. Martin Kirsch, *Monarch und Parlament im 19. Jahrhundert. Der monarchische Konstitutionalismus als europäischer Verfassungstyp* (Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1999), s. 27-35.

20 Ahmet Oğuz, *Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan* (İstanbul: Grafiker Yay., 2011), s. 173-257.

21 Abdülhamit Kırmızı, "Authoritarianism and Constitutionalism Combined: Ahmed Midhat Efendi Between the Sultan and the *Kanun-i Esasi*", *The First Ottoman Experiment in Democracy*, C. Herzog, M. Sharif (der.) (Würzburg: Ergon, 2010), s. 53-65.

22 Nathan J. Brown, *Constitutions in a Nonconstitutional World* (Albany: State University of New York Press, 2002), s. 26-29.

23 Alexander Schölch, *Ägypten den Ägyptern. Die politische und gesellschaftliche Krise der Jahre 1878-1882 in Ägypten* (Zürih: Atlantis, 1972), s. 226-257.

24 Cf. Charles Kurzman, *Democracy Denied, 1905-1915. Intellectuals and the Fate of Democracy* (Cambridge: Harvard University Press, 2008), s. 4-5.

25 Said A. Arjomand, "Islam and Constitutionalism since the Nineteenth Century: the Significance and Peculiarities of Iran". *Constitutional Politics in the Middle East*, S.A. Arojomand (der.) (Londra: Hart, 2008), s. 33-34.

26 *Vazîfe ve Mesûliyet. Birinci Cüz: İkinci Cüz: Asker: Üçüncü Cüz: Kadın* (Kahire ve Paris, 1902-1908).

27 Bedross Der Matossian, *Parçalanan Devrim Düşleri. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Hürriyetten Şiddete* (İstanbul: İletişim Yay., 2016).

28 Nader Sohrabi, *Revolution and Constitutionalism in the Ottoman Empire and Iran* (Cambridge/New York: Cambridge University Press, 2011).

CEMİL OKTAY'IN KALEMİNDEN SİYASİ KÜLTÜR OKUMALARI

NAMIK SİNAN TURAN

Cemil Oktay Siyasi Kültür Okumaları'ndaki makalelerin hemen her birinde, hatta her satırında bir siyaset bilimcinin sağlam tarih bilgisi ve aynı zamanda analitik kurgusunun da olması gerektiğini açıkça ortaya koyuyor. Başka bir ifadeyle, tarih zemini olmayan siyaset bilimi anlatısının ne denli eksik kalacağı konusunda okuru kolaylıkla ikna edebilecek yetkinlikle meseleleri ele alıyor. Bununla birlikte tarihsel malzemeyi kullanışı klasik bir siyasal tarihçinin yaklaşımından oldukça uzak ve metin analizi üzerinden zihniyet okumalarına dayalı.

Siyasetin günlük dilinden akademik çalışmalara kadar birçok defa farklı veçheleriyle gönderme yapılsa bile, Türkiye'de siyasi kültüre dair çalışmalar oldukça sınırlı bir durumda. Bunun gerek siyaset bilimciler gerekse tarihçiler için olumsuz sonuçlarından biri de incelenen meselelerin sosyokültürel ve zihinsel zemininin tam anlamıyla ortaya konamamasıdır. Oysa patrimonyalizmin Osmanlı siyasi evrenindeki mirasının izlerini anlamadan sonrasındaki dönemin eğilimlerini teşhis edebilmek kolay değildir. Siyasi kültür sürekliliği ya da kopuşlarıyla bir toplumsal yapının dünya görüşünün de izinin sürülebileceği bir kavramdır. Montesquieu'nün bahsettiği bir ulusun genel ruh hali veya toplumun belleği olarak tanımlayabileceğimiz olgu ve İbrahim Müteferrika'nın kültür sözcüğünü kullanmadan da olsa bir yönetimin kararlarını alırken halkın adap ve âdetlerini göz önünde bulundurma gerekliliği biçiminde işaret ettiği gerçekte siyasi kültürdür. Kadim Yunan'da Tukidides'in *Peloponez Savaşları* adlı eserinde aktardığı Perikles'in *Cenaze Söylevi*'nde Atinalıların başarılarının arkasındaki görünmez gerçeklerin, siyasi kurumların ve âdetlerin bulunduğuna dikkat çekilir. Kadim ya da modern zamanların yazarlarının üstü örtük ya da doğrudan işaret ettikleri husus, siyasi davranış ve zihniyeti biçimlendiren arka plandır.[1] Söz konusu arka plan bir toplumun siyaseti algılama biçimini tümüyle belirlerken politik düşünce bu zemin üzerinde yükselmektedir. Türkiye'de siyasi kültüre dair çalışmaların sınırlı boyutlarda kalmasının en önemli nedeni, meseleyi daha derinlikli ve disiplinler arası biçimde ele alabilecek bakış açılarının henüz akademide yeterince yer bulamamış oluşudur. Siyaseti kültürel boyutunu dikkate almadan daha didaktik ya da istatistiksel ölçümler üzerinden değerlendirme alışkanlığı bunun nedenlerinden biri olsa gerek. Prof. Dr. Cemil Oktay'ın Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan *Siyasi Kültür Okumaları* adlı eseri bu konudaki boşluğu doldurma yolunda önemli bir katkı olup, meseleye sağlıklı yaklaşma açısından da sağlam bir metot sunuyor.

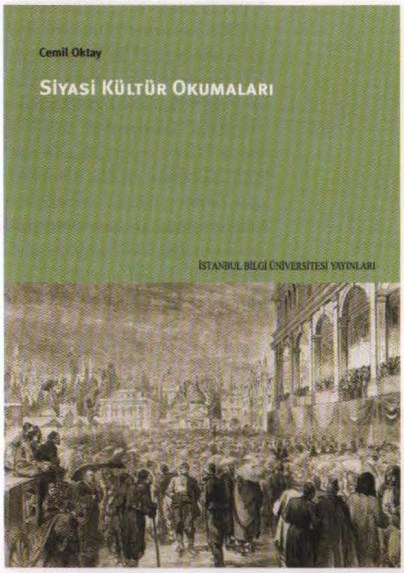
Öğrencisi olma ayrıcalığına erişmiş biri olarak diyebilirim ki Prof. Dr. Cemil Oktay'ın çalışmalarının en önemli yönü, onları literatüre orijinal katkılar sağlayan öncü eserler yapan özelliği bugüne kadar tarihçilerin ve siyaset bilimcilerin ihmal ettiği alanlara el atması, yeni bir bakış getirebilmesindedir. Son yıllarda farklı çalışmalarda yer alan yazılarında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte siyasi kültürün evrimini inceleyen Cemil Hoca, bu eserinde uzun yıllara dayalı tefekkürünün ürünü olan bir bütün ortaya koyuyor. Çalışmanın takdiminde "Türk siyasi kültürünün tarihi kökleri üzerine mütevazı bir yaklaşımın ürünü" olarak tanımlansa bile aslında konuya dair genel kabulleri tartışmaya açan, meselenin yeni bir bakışla incelenmesi gerektiğine dikkat çeken ve nihayet ciddi bir metotla yaratıcı yaklaşımlar sunan bir eser var elimizde.

Belki en baştan belirtmek gerekir ki siyasi kültür okumaları olarak bu önemli derlemede yer alan on bir makale, aslında farklı zaman ve zeminlerde yazılmış olsalar bile Türk siyasi kültüründeki sürekliliğe işaret açısından oldukça önemli bir görevi yerine getirmekte. Oktay, bu makale-

lerin hemen her birinde, hatta her satırında bir siyaset bilimcinin sağlam tarih bilgisi ve aynı zamanda analitik bir kurgusunun da olması gerektiğini açıkça ortaya koyuyor. Başka bir ifadeyle, tarih zemini olmayan bir siyaset bilimi anlatısının ne denli eksik kalacağı konusunda okuru kolaylıkla ikna edebilecek bir yetkinlikle meseleleri ele alıyor. Bununla birlikte tarihsel malzemeyi kullanışı klasik bir siyasal tarihçinin yaklaşımından oldukça uzak ve metin analizi üzerinden zihniyet okumalarına dayalı. Bunun ilk adımı olarak Osmanlı siyasi düşüncesinde "çark-ı felek" (*La fortuna*) anlayışının tartışıldığı makaleyi görüyoruz. Burada Osmanlı tarihçilerince aslında çoğunlukla tekrarlar içerdikleri ifade edilerek ihmal edilen siyasetnameler farklı bir gözle değerlendiriliyor. "Tüm bu metinler mükerrer olmaları dışında zaman ve mekân kavramlarına ilişkin yönleriyle değerlendirilmelidir" şeklinde özetlenebilecek önerme Oktay'a geleneksel toplumlarda mitsel bir anlayışa dayalı, aynı zamanda asla homojen olmayan zaman ve mekân kavramları üzerinden Osmanlı siyasi düşüncesinde toplumsal hafızanın saklı tutulduğu bir kültürel zemini değerlendirme imkânı veriyor. Siyasetin bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi "doğrusal bir zaman boyutunda değil, daha çok ve özellikle *döngüsel* bir zaman boyutunda cereyan" ettiği Osmanlı toplumunda çok eskilerde kalmış, ideal olanı ifade eden mitsel zaman kavramının meşruiyetin kaynağını oluşturduğuna yönelik vurgu burada özellikle önem taşımakta. Oktay'a göre "Osmanlı siyaset metinlerinin zamana yönelik mitsel anlayışı değerlendirildiğinde açıkça görülür ki gerek Tanzimat öncesi geleneksel dönemlerde, gerekse modernleşme dönemlerinde, kamusal eylemler sürekli mitsel *altın çağ* anlayışının kalıpları çerçevesinde hayata geçirilmişlerdir. Siyaset, meşruluğunu *altın çağ* modeline uygun olduğunu ileri sürerek meşruiyet sınırları çerçevesinde kaldığını göstermeye çalışmıştır." (s. 5). Geleneksel toplumlarda yeninin aynı zamanda bağımlı olup, benimsenmesinin ancak alışılmış olana uygunluğunun tanınmasıyla mümkün olacağı şeklindeki yargıyla ifade bulan bir başka önemli husus yine burada belirmektedir.

Kitab-ı Müstetab, *Koçi Bey Risalesi* ya da *Hızrü'l-Mülûk* gibi 17. yüzyılın "tagayyür ve fesad" döneminde kaleme alınan metinlerine eleştirel bir gözle bakan Oktay, buralarda Osmanlı "parlak geçmiş"inden "övgüyle ve marazi bir özlemle" söz ediliyor oluşundan hareketle, *altın çağ* şeklinde idealiz edilen dönemin geleneksel zihin yapısında ne denli bağlayıcı bir yer işgal ettiğine gönderme yapıyor. Bu metinlerin hepsinde rastlanan "Âlem harâb; re'âyâ perişân; hazine noksan" şeklindeki tespitler yaşanan zamanla ideal olan dönem arasındaki uçurumu göstermektedir. Kutsal ve mitsel zamanın dışına çıkış, bir Osmanlı yazarının ifadesiyle "gerdiş-i çerh-i gerdân"ın yani çark-ı feleğin işlediği döneme düşüştür aynı zamanda. Oktay'ın işaret ettiği gibi zamana hükmeden güç, *La roue de fortune*, Türkçesiyle çark-ı felek, denetimimiz dışında cereyan eden bir hayatı ifade eder. Geleneksel toplum düzeninin söz konusu gelişme karşısında yaşadığı kriz kolay aşabileceği cinsten değildir. 16. yüzyılda Machiavelli, *la fortuna* kavramını üretirken yeni bir düzen arayışlarını da tamamlar. Osmanlı yöneticileri açısında da yeni bir düzen arayışı söz konusu olacaktır. Ancak Oktay'ın tespitiyle önlerine gelen koşullar çerçevesinde ve geçmişten gelen mitleri de kullanarak yeni bir sistem oluşturmak için belli bir *La virtu* örneği sergileyen Osmanlı yöneticileri modern zamanlarda itibar ettikleri hedefi anlatan söylemlerini ifade eden "âlem-i medeniyetin tekrakkiyat-ı hazırasına ulaşmak" yolunda iken eskinin "temeddün" anlayışından hareketle *altın çağ* kalıbını geleceğe yansıtarak, yeni siyasetlerini meşrulaştırma becerisini gösterebilmişlerdir (s. 11-13).

Oktay'ın geleneksel toplum düzenin değişim ve süreklilik sorunsalını ele aldığı bir diğer önemli inceleme "Bizans Siyasi İdeolojisinden Osmanlı Siyasi İdeolojisine" uzanan süreci analiz ediyor. 1931 yılında Fuat Köprülü'nün bir kitap boyutuna erişmiş olan ünlü makalesinde ele alınan,[2] ancak sonraki dönemde Türk tarihçilerce çok fazla tartışılmadan tekrarlanan yaklaşımın aksine[3] Cemil Oktay Hoca bu iki sistem arasındaki benzerliklere resmi ideoloji boyutunda dikkat çekmekte. *Eokonomia*

Cemil Oktay, *Siyasi Kültür Okumaları* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 156 s.

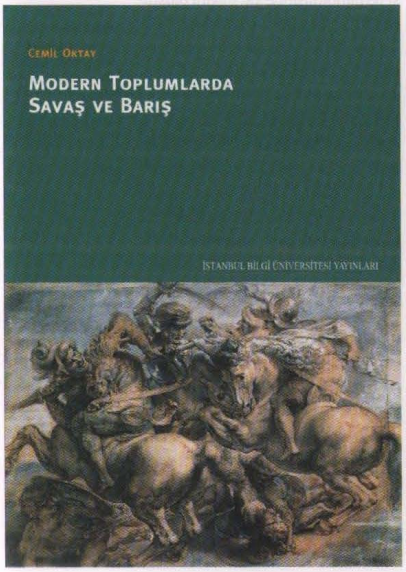
ve *taxis* kavramlarının Osmanlı siyasi terminolojisinde karşılığını oluşturan "istimalet" ve "nizam-ı âlem" gibi kavramlar aslında iki geleneksel düzende sanıldığından daha çok benzerlikler üretilebildiğine yönelik çarpıcı bir karşılaştırmanın aktörlerine dönüşmüş durumdalar. Bu bölüm Bizans ve Osmanlı siyasi ideolojilerinde, iki imparatorluğun zihniyetlerinde ve dünyaya bakışlarında süreklilik bulunduğuna dair bugünün sosyal bilimcilerine önemli ipuçları veriyor. Ayrıca birbirine halef selef olmuş iki imparatorluk sistemi arasındaki ilişkileri ortayakoyarken olaya milliyetçi ya da oryantalist paradigmanın önyargılarından uzak, daha soğukkanlı yaklaşmak gereği konusunda uyarıcı oluyor. Osmanlı zihin dünyasında siyasetin şekillenişi ve aktörlerinin algılanışına dair yoğun bir ilgisi olduğu açıkça görülen Oktay'ın Tursun Bey'in *Târih-i Ebü'l Feth* adlı eserinden yola çıkarak yaptığı tartış-

ma bu bağlamda dikkat çekici tespitler içermekte. Fatih Mehmed'in tarihçisi olarak bilinen Tursun Bey'in[4] başta padişah, ama onun altında devlet umurundan anlayan kişilere yönelik itidal önerileri ve vasat tercihini orta zamanların siyasetnâme ve "aine-i devlet" geleneği çerçevesinde değerlendiren Oktay, aslında kadim bilgeliğin bakış açısının erken modern çağlardaki sistemlerin siyasal ananelerini de ne ölçüde biçimlendirdiğine dikkat çekiyor. Benzer bir girişim Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi'nin *Marifetnâme*'sinden ilhamla "nâs ile istinas alâmet-i iflâs" sözü üzerinden yapılan tartışmada göze çarpıyor. Burada geleneksel bir düzende aydın ve halk ilişkilerinin anatomisi işlenirken aynı zamanda geleneksel toplum ulemasıyla, modernleşme sürecindeki aydınların durumları karşılaştırılıyor. Aydınlar üzerine yapılan tahlillerden bir diğeri ise "Aydınlar da Değnek Üzerinden Atlar" başlıklı yazıda yer almakta. Kısa ama bir o denli dikkat çekici olan bu tahlilde Oktay'ın ulaştığı sonuç son yıllarda Türkiye'de kamuoyu önünde seyreden tartışmalarda ileri sürülen genel geçer, çoğu popülist bir ezberciliğe dayalı yorumlardan tümüyle farklı. Onun ifadesiyle "Osmanlı aydını olsun, Cumhuriyet dönemi aydını olsun, pek sık ileri sürülen savların tersine, toplumsal çekim noktalarına yönelmekte ve yerleşik mitosların önlerine koyduğu ifade olanaklarını kullanmada oldukça beceriyle hareket etmişlerdir. Modernleşme hareketleriyle birlikte gerek siyasi seçkinlerin, gerek aydınların tarihi geçmişten ve halk katmanlarından koptukları savı yanlıştır; aynı zamanda ön yargılar içeren bir yaklaşımdır." (s. 140-141).

Osmanlı modernleşmesinin zihin dünyası içerisindeki ikilemler, tartışma konusu oluşturan ana meseleler ve bunların taraftar ya da karşıtlarının geliştirdiği tezler Oktay'ın kaleminin itinalı biçimde uzandığı alanları oluşturuyor. I. Meşrutiyet döneminde Meclis'in toplanma aşamasında yaşananlar "Hum Zamiri'nin Serencamı" başlıklı meşhur makalede işleniyor.[5] Burada yerleşik Osmanlı zihniyeti açısından, siyasi iktidar ilişkileri bakımından halk faktörünün yeri inceleniyor. Gelenekçi ve modernist bakışların konuya yaklaşım tarzları analiz edilirken aynı zamanda günümüz Türkiye siyaseti için de anlam taşıyan kimi tarihsel karşılaştırmalara fırsat sağlanıyor. Bir kriz döneminde anayasaya (Kanun-ı Esasi) yüklenen anlamlar bugünün Türkiye'sindeki tartışmalara da perspektif sunacak nitelikte. Siyasi kültürün süreklilığı hakkında en dikkat çekici analizlerden biri de erken Cumhuriyet'in siyasi söyleminde ana hedeflerden olan "çağdaş uygarlık düzeyine erişme" şeklindeki veciz ifadenin köklerinin geç Osmanlı dönemine dayandığına yönelik bir tartışma içeren "Âlem-i Medeniyetin Terakkiyat-ı Hazırası" başlıklı makalede yer alıyor. Osmanlı-Türk modernleşmesinin "mürebbi ve mürşid" olarak gördüğü Batı'nın algılanma biçimi burada tartışmaya açılırken II. Meşrutiyet kuşağı ve aynı kuşağın Cumhuriyet'e intikal eden üyelerinin çağdaş uygarlık temasını ne şekilde içselleştirdiklerine değiniliyor. Bu derinden işleyen süreklilik hali siyasete hâkim olduğu gibi, Oktay'ın ifadesiyle "Türk siyasi hayatının yazılı olmayan anayasasıdır" aynı zamanda.

Cemil Oktay Hoca'nın kitabı yalnızca Osmanlı-Türk siyasi kültürünün ve modernleşme tarihinin derinlerine nüfuz etmiş tarihsel köklerle ilgili değil; süreklilik vurgusunu güçlendirmede tarih başvurduğu en önemli kaynak olsa bile, günümüz siyasal sisteminin de üzerinde tartışmalar sürdürülen bazı sorunları kitapta geniş bir bakış açısıyla ele alınıyor. "Yargı Bağımsızlığı ve Siyasi Kültür" başlıklı yazıda siyasi iktidarı örselemek, böylelikle bireyin güvencesini saklamaya yönelik sınırlama vasıtaları anlamına gelen kuvvetler ayrılığı ilkesinin Türkiye'deki işleme şansı tartışılıyor. Oktay, siyasi örgütlenme modeli olarak kuvvetler ayrılığı ilkesinin üzerinde inşa edildiği zemini farklılaşmış toplum katlarının, temel atıf kaynağı haline gelen özerk birey anlayışının ve yatay ilişkilerden oluşan sivil toplumun birlikte dokudukları bir örgü olarak nitelendirirken bir yandan İslam geleneğinin, diğer yandan Acem, Selçuklu ve Osmanlı ahlakçılarının yüzyıllar içinde biçimlendirdikleri Türk siyasi kültürü ve zihniyet özelliklerinin, siyasi iktidarı örseleme özelliğine sahip bir zeminden uzak oluşuna dikkat çekiyor. Türkiye'nin siyasi gelişmesinde çoğulculuk ve bağımsız yargı konusu tarihsel kaynaklar ışığında ayrıntılı biçimde değerlendirilirken, modernleşme sürecinde yaşanan sancıların zihni arka planına göndermeler yapılıyor.

Siyasi Kültür Okumaları adlı eser Osmanlı-Türk toplumunun yaşadığı uzun ve krizlerle dolu modernleşme sürecinde bireyin hikâyesinin de izini sürmekte. "Liberal Siyasi Düzenler Hakkında Notlar" bu açıdan özellikle dikkat çekici yorumlar içermekte. Oktay, siyaset biliminin kavramsal meselelerini ele alırken ustalıklı biçimde tarihsel bağlara göndermelerde bulunuyor ayrıca bunu Türk siyasi kültürüyle ilişkilendirmede de son derece başarılı bir portre çizıyor. Onun metinlerinde Tocqueville, Spinoza, Aristoteles, Şinasi, Sadık Rıfat Paşa kompleksiz biçimde bir arada, bahsedilen olgunun açıklanmasına hizmet ediyorlar. Cemil Oktay'ın beslendiği kaynakların çeşitliliği, incelediği konuya dair kaleme aldığı metin-

Cemil Oktay, *Modern Toplumlarda Savaş ve Barış* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), 174 s.

lerde açıkça görülüyor. Bu yönüyle bakıldığında Anadolu'nun güneybatısında kadim dönemlerde hayat bulmuş olan Likya siyasi düzenine el atması da rastlantı değil. Özgürlükçü bir ülke olan Likya'nın farklı siteleri iyi işleyen bir federasyon çerçevesinde aynı çatı altında tutmayı başarması dikkat çekicidir. Likya Birliği'nin siyasi kültür temellerinin toplumun mülayim ve ılımlı olmasında bulan Oktay'a göre Kadim Yunan ve Ortaçağ düşünürlerinde görülen orta yol yaklaşımı burada *sofron* davranış kültürüyle karşılık bulmuştur. Söz konusu tavır Roma'nın eyaleti konumuna geldiklerinde bile Likyalıların toplumsal ve siyasi olarak bazı karakteristik özelliklerini koruyabilmelerini sağlamıştır.

Türkiye'de din tarihi konularda büyük katkılar sağlamış olan Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı resmi ideolojisi üzerine kaleme aldığı bir makalede uzun zamandır sosyoekonomik tarihe yönelmiş olan Osmanlı tarihçiliğinin zihniyet tarihi alanına giren böyle bir konuyu henüz tartışmaya hazır olmadığını kişisel bir gözlem olarak belirtmektedir.[6] Osmanlı'dan modern Türkiye'ye uzanan süreçte resmi ideoloji, siyasi kültür meseleleri üzerine analitik çerçeve sunan çalışmalara ilginin azlığı düşünüldüğünde Ocak, bu yargısında haksız değildir. Bu yönüyle *Siyasi Kültür Okumaları* birçok açıdan önem taşıyor. Öncelikle Türkiye'de ihmal edilmiş bir alana geniş ve katkı sağlayıcı bir bakış getiriyor. Dahası tüm bunları oldukça sağlam bir metoda dayalı olarak gerçekleştiriyor. Prof. Dr. Cemil Oktay tarihçiler tarafından belki defalarca okunmuş metinlerin başka biçimlerde de okunabileceğine yönelik uyarıcı bir metin kaleme alırken bu sayede Türk siyasi kültürü üzerine çalışacaklara iyi bir örnek sunmuş oluyor. Daha önce *Modern Toplumlarda Savaş ve Barış* adlı kitabı Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan çıkmış olan Oktay, yine dikkat çekici bir yapıtla düşüncelerini okuruna ulaştırıyor.[7]

DİPNOTLAR

1 Cemil Oktay, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), s. 171-174.

2 Köprülüzade Mehmet Fuat, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerin Tesiri", I (1931): 165-313, kitap şeklinde yayını için bkz. (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014).

3 İlber Ortaylı sonraki kuşak tarihçiler içinde Köprülü'nün söz konusu makalesindeki Osmanlı kurumlarının köklerini İran, İlhanlı ve Asyai Türk geleneklerinde arama çabasını Bizans, Roma ve hatta Sasani kaynaklarına inemediğinden tek yönlü olarak nitelendirmiştir. (Ankara: Cedit Yayınları, 2016), s. 30.

4 Tursun Bey ve eseri hakkında bkz. Halil İnalcık, Tursun Beg, , tıpkıbasım, giriş ve İngilizce özetiyle. Chicago and Minnesota: American Research Institute, Monograph Series, I, 1978 (Rhoads Murphey ile birlikte), 263 s.

5 Cemil Oktay'ın siyasi kültür ve teoriye dair eserlerinden oluşan bir çalışma için bkz. (İstanbul: Der Yayınları, 1998).

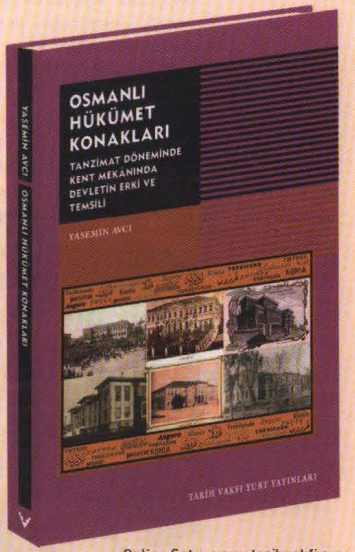
6 Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı Resmi (Veya İmparatorluk) İdeolojisi" Meselesi", (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), s. 193 Ocak aynı meseleyi Osmanlı resmi ideolojisinin dışında kalan zümreler üzerine yaptığı çalışmasında da yineler. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), s. 81-85.

7 Cemil Oktay, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012).

OSMANLI HÜKÜMET KONAKLARI

TANZİMAT DÖNEMİNDE KENT MEKÂNINDA DEVLETİN ERKİ VE TEMSİLİ

Tanzimat'ın kent mekânına taşıdığı yeni bina tiplerinden olan hükümet konakları, önceki dönemde "paşa kapısı", "vali sarayı" ya da "vali konağı" gibi adlarla bilinen yapılardan tamamen farklıdır. 1860'lı yıllardan itibaren, tüm Osmanlı eyaletlerinde, hatta küçük idari merkezlerde dahi boy gösteren bu yapılar, devletin "inşa edilmiş bir gerçekliğe" kavuşması, soyut ve müphem bir olgu olmaktan çıkarak cisimleşmesi demektir. Böylece şahsileşmiş yerel iktidar olgusu ortadan kalkmaya, himaye ve intisab sisteminden profesyonelliğe ve bürokratlığa geçilmeye başlanmıştır. Tanzimat reformlarının uzantısı olarak devletin üstlendiği yeni işlevlerin gerektirdiği bu yapılar, aynı zamanda sembolik güç merkezleri olarak da görülmelidir. Bu dönemden itibaren, Osmanlı padişahları, saltanatlarının meşruiyetleri adına yaptırdıkları anıtsal camilerde değil, tümüyle sivil karakterli resmi hizmet binalarında temsil edilmişlerdir. Padişah tuğrası, devlet arması ya da sancak gibi siyasi iktidarın sembolik göstergeleri artık gündelik işler için gidilen devlet yapılarında sergilenmekte, böylece kamusal alanda her yerde ve her zaman "hazır" bir devlet imgesi oluşmaktadır. Çoğunlukla hemen etrafına yerleşen kışla, idadi, rüştiye, adliye binası, jandarma dairesi, belediye, postane, hatta hapishane gibi resmi binalarla beraber yeni bir "kamu sitesi" oluşmuş, daha önemlisi "hükümet meydanı" adıyla anılan bu alan, Osmanlı kent yaşamında artık çok daha sık görülen resmi kutlamalara, açılış törenlerine, nutuklara, hatta kitle gösterilerine mekân olmuştur.

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

TÜRKİYE'DE İLK REFERANDUM-1961
"EVET KAMPANYASI" İÇİN KURULAN PROPAGANDA OFİSLERİ VE YAYINLADIKLARI BROŞÜRLER

MEHMET Ö. ALKAN

27 Mayıs döneminde siyasal propaganda araçları ustalıkla kullanıldı. Darbecilere ve MBK'ya yönelik beklenen desteğin azlığının fark edilmesi üzerine ise "27 Mayıs: M.B.K. Millî İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Komisyonu/Komitesi" ve "27 Mayıs İnkılâp Hareketlerini Yayma Komitesi" oluşturuldu. Propagandaya verilen önemin bir sonucu olarak bu örgütler Anayasa'nın referanduma sunulması öncesinde yeniden faaliyete geçti. Halkoyuna sunulacak Anayasa'yı tanıtacak şekilde aydınlara, ama özellikle köylülere ve işçilere yönelik dokuz adet propaganda broşürü hazırlandı ve hızla dağıtılmaya başlandı.

27 MAYIS DARBESİ VE PROPAGANDA OFİSLERİ

Türkiye'de ilk darbe 27 Mayıs 1960'da gerçekleştirildi. 27 Mayıs döneminde propagandaya başından beri çok önem verildi ve siyasal propaganda sonuna kadar ustalıkla kullanıldı. Daha 27 Mayıs gününden itibaren darbeyi meşrulaştırmak, yaşanan ekonomik krizi hafifletmek, Hazine'nin ödeme sıkıntısını geçici de olsa gidermek için çeşitli yöntemlere başvurulmuştu. Bu amaçla gençlikle, ama özellikle üniversite öğrencisi gençlikle çok yakın ilişki kurulmuş, onlardan adeta gönüllü propaganda yapmaları istenmişti. Darbenin üzerinden bir ay bile geçmeden, darbecilere ve MBK'ya yönelik beklenen desteğin azlığı fark edilince 1960'ın

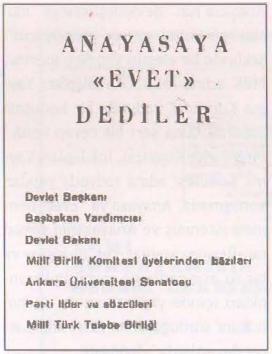
Milli Birlik Komitesi üyeleri bir toplantı esnasında.

Cumhuriyetin 75.Yılı, c. 2(İstanbul: YKY, 1998), s. 464.

Haziran ayı sonuna doğru MBK üyesi M. Suphi Gürsoytrak öncülüğünde ilk propaganda ofisi "27 Mayıs: M.B.K. Millî İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Komisyonu/Komitesi" adıyla kuruldu. Kısa süre sonra 27 Mayıs İnkılâp Hareketlerini Yayma Komitesi adıyla propaganda yapmak için bir başka kurum daha oluşturuldu. Propagandaya verilen önemin bir sonucu olarak, Ankara'da kurulan bu komitenin benzerleri taşrada da kurulmaya, broşürler ve kitaplar yayınlanmaya başladı. Bergama, Safranbolu, Antalya, Adana ve İzmir gibi şehirler buna örnektir. Ayrıca "M.B.K. Sosyal İşler Komisyonu" adıyla başka bir propaganda örgütünün daha oluşturulduğunu ve *Εφόiz Devrim 27 MAYIS* adıyla bir kitap bastığını biliyoruz.[1]

1960 yılının son aylarında Anayasa konusu birinci gündem maddesi olmuş ve Anayasa yapımı için bir kurucu meclis oluşturulması fikri ortaya çıkmıştı. MBK ve Temsilciler Meclisi olarak iki kanattan oluşan Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de açıldı. Kurucu Meclis anayasaya dair son görüşmeleri yaparken, 11 Mayıs'ta Yassıada'da da "Anayasa'yı İhlal davası" başladı. Kurucu Meclis'in yeni anayasayı 27 Mayıs'ta kabul etmesinden bir hafta önce, 20 Mayıs'ta ise sanıklar için idam cezası istendi.

Halkoyuna sunulacak Anayasa'nın Kurucu Meclis'te kabulüyle birlikte haziranda fiili propaganda süreci de başlamış oldu. Gerçi daha haziran ayı başında ordu içinde yeni bir kıpırdanma ve rahatsızlık yaşanmış, üst düzey komutanlar arasında bir değişiklik yapılacağı anlaşılmış ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel görevinden alınarak Washington'daki Türk Askeri Heyeti Başkanlığı'na atanmıştı. Bundan son derece rahatsızlık duyan ordu içindeki generallerden bazıları Silahlı Kuvvetler Birliği adıyla bir cunta kurarak, Gürsel'e ve MBK'ya bir muhtıra vermişti. Ertesi gün Gürsel, İrfan Tansel'i yeniden Hava Kuvvetleri Komutanı olarak atamak zorunda kalmıştı. MBK'nın önemli ismi Korgeneral Cemal Madanoğlu da bu sırada istifa etmiş ama istifası kabul

edilmemişti. 20 Haziran'da referandum tarihi ilan edilmeden evvel, 18 Haziran'da Kara ve Deniz Kuvvet Komutanları değiştirildi. Ordu içindeki bu kaynaşma sürerken anayasa için fiilî propaganda süreci devam ediyordu.

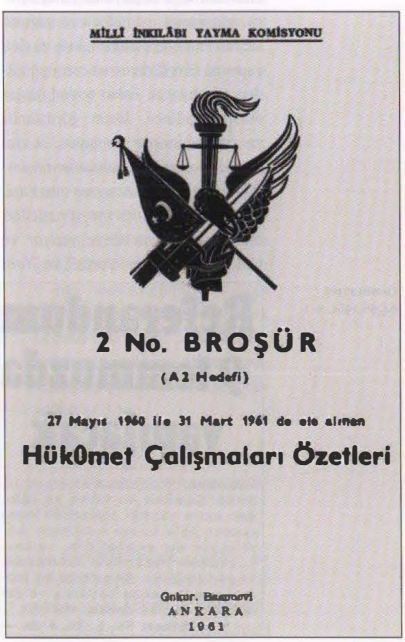
PROPAGANDA ÖRGÜTLERİ, YAYINLAR VE "EVET" TELAŞI

Anayasa'nın Kurucu Meclis tarafından 27 Mayıs 1961'de kabulünden önce, propaganda telaşının başladığı anlaşılıyor. Nisan ayında, daha önce kurulmuş olduğunu belirttiğim 27 Mayıs İnkılabını Yayma Komisyonu'nun yeniden toplanıp faaliyete geçirildiğini[2] ve yayın planlarının yapıldığını görüyoruz.[3] Zira yapılacak olan referandum bir anlamda MBK'nın da oylanmasıydı. Bu nedenle hem katılımın hem de "evet" oylarının yüksek çıkması için olağanüstü bir gayret gösterilecekti. Bu amaçla MBK üyeleri, Temsilciler Meclisi üyeleri, üniversite hocaları, gençlik ve öğrenci örgütleri, barolar, meslek odaları, esnaf kuruluşları, devlet memurları, öğretmenler ve subaylar seferber edildi.

Propaganda sürecinde hedef kitle kırsal kesim ve köylülerle "hayır" oyu çıkma olasılığı olan şehirlerdi. Bu nedenle köylüye yönelik bir seferberlik başladı. Unutmamak gerekir ki nüfusun yarısından fazlası köylüydü ve kırsal kesimde yaşamaktaydı. Üstelik bu kesim büyük ölçüde DP'yi desteklemiş, geçmişte oyunu DP'ye vermişti. Mesela bu süreçte, "hayır" oylarının "evet" oylarından fazla çıkacağı tahmin edilen –ve sonuçta da çıkan– İzmir'de propaganda faaliyeti yoğunlaşmıştı. İzmir İnkılabı Yayma ve Köylüyü Kalkındırma Komitesi, Anayasa'ya "evet" propagandası için hummalı bir faaliyete girişti. Kurucu Meclis tarafından oluşturulan Anayasa, 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulmadan önce 1961 Anayasası'na yönelik gerçekleştirilecek olan referandum çalışmaları için İzmir İnkılabı Yayma ve Köylüyü Kalkındırma Komitesi tarafından 10 bin adet anayasa metni, kaza ve köylere gönderilmişti. Ayrıca Komite üyeleri, CHP ve CKMP kadrolarıyla birlikte Anayasa'ya evet kampanyası için çalışmıştı.[4] Benzer bir çalışmanın yürütüldüğü Burdur'da 23 Haziran'da Anayasa kampanyası başladı ve "İnkılabı Yayma Komitesi" tarafından görevlendirilen, toplam 23 kişiden oluşan 8 ekip propaganda için köylere dağıldı.[5]

MBK İNKILABI YAYMA VE TANITMA KURULU'NUN FAALİYETLERİ

Bu süreçte haziran başından itibaren Milli Birlik Komitesi 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Komis-

[İLHAN DEMİREL]

ANAYASA'YA EVET Türkiye Milli Gençlik Teşkilâtı, Anayasa kampanyası için 500 bin adet afiş bastırmıştır. Teşkilât mensupları dün Yüksele çıkarak afişleri Vali Tuğa'ya göstermişlerdir. Yurtiçinde, kampanyada kullanılacak bir afiş görülmektedir.

Milliyet, 30.06.1961, s. 1.

yon bir yandan broşür, afiş, el ilanı basmak, diğer yandan konuşmalar yapmak ve yapılan konuşmalara cevaplar vermek şeklinde faaliyetler yürütüyordu; hatta, Anayasa aleyhinde yapılan eleştirilere radyodan cevap vermek için konuşmalar bile yapıyordu. Mesela AP propagandada döneminin başlangıcında açıkça evet dememişti; ancak partiye ve yöneticilere yönelik tehditler ve baskılar artmaya başlayınca halkı açıkça anayasaya evet demeye çağırdı. AP'nin "Anayasamızın hukuk devleti yapısına (Evet) diyor ve can-ı gönülden alkışlıyoruz. Fakat sosyal devlet esasına gelince, bizim görüşümüz ve prensiplerimiz uymuyor. Sosyal devlet esaslarının mahsurlarını şimdilik göze alarak Anayasa'nın tümü üzerinde Adalet Partisi yöneticileri olarak müspet neticeye varıyor ve halk oyunda destekliyoruz"[6] ve "Yeni Anayasa'nın 'devletleştirmeye' müsait olmasını uygun görmüyoruz"[7] şeklinde bir eleştiri yapması üzerine, MBK adına "M.B.K. İnkılapları Yayma Komitesi" radyoda bir konuşma yaparak buna sert bir cevap verdi.[8] Milli Birlik Komitesi, İnkılapları Yayma Komitesi adına radyoda yapılan konuşmada, Anayasa'ya "Evet" denmesi istenmiş ve Anayasanın sosyal taraflarına çatanlar için "Bu kişiler ya bir iki asır gerilerde geçmişin karanlıkları içinde yaşayan ya da talanın hüküm sürdüğü dikta idaresine hasret duyanlardır" denmişti.

Cumhuriyet, 04.06.1961, s. 1.

Referandum 9 temmuzda yapılacak

Ankara, 3 (Telefonla) — Milli Birlik Komitesi bu sabah ve öğleden sonra yaptığı toplantıda Anayasanın halk oyuna sunulması meselesiyle dış seyahatlerin serbest bırakılması hakkındaki kararnameyi görüşmüştür. Komitenin bu toplantısı dün akşam başlamış ve gece 2,30 a kadar devam etmiştir.

— Arkası Sa. 8, Sü. 6 da —

MBK İNKILÂBI YAYMA VE TANITMA KURULU PROPAGANDA YAYINLARI

Nisan ayından itibaren adı bazen "M.B.K. 27 Mayıs İnkılâbını Yayma ve Tanıtma Komisyonu", bazen de "Milli Birlik Komitesi İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Kurulu" şeklinde anılan örgütün yeniden canlandırılmasıyla özellikle propaganda broşürleri hazırlığına ağırlık verildi ve yeni anayasayı tanıtan bir dizi kitapçık bastırıldı. Bunlardan *Yeni Anayasamızın Hukuki Esasları* ve *Hak ve Vazife Yolunda Köylülerimizle Baş Başa* adlı broşürler bol miktarda basılıp dağıtılmaya başladı.[9] Ama unutulmamalıdır ki köylülerin çok büyük bir bölümü okuma yazma bilmiyordu; bu uzun ve ayrıntılı broşürler köylüyü bilgilendirmek için öğretmenler, öğrenciler, memurlar, muhtarlar, askerler tarafından okunuyordu.

Bu türden rastladığım ve hepsi özel arşivimde olan 12 broşür tespit edebildim. Bunlardan ilk üçü genel nitelikte ve Anayasa'nın kabulü sonrasında "M.B.K. 27 Mayıs İnkılâbını Yayma ve Tanıtma Komisyonu" tarafından yayımlanan ve 27 Mayıs'ı ve hazırlanan yeni anayasayı öven eserlerdir. Dolayısıyla aşağıdaki ilk üç eser, doğrudan anayasa propaganda süreciyle ilgili olmasa da bu kurumun yayınıdır.

Köy Kahvesinde 27 Mayıs, M.B.K. 27 Mayıs İnkılâbını Yayma ve Tanıtma Komisyonu, Yayın: 1 (Ankara: DSİ Matbaası, 1961), 11 s.

Türk Basınında 27 Mayıs, M.B.K. 27 Mayıs İnkılâbını Yayma ve Tanıtma Komisyonu, Yayın: 2 (Ankara: DSİ Matbaası, 1961), 51 s.

Okullarda 27 Mayıs, haz. Fahri Alpay, Halil Öztürk ve Talat Güvenç, M.B.K. 27 Mayıs İnkılâbını Yayma ve Tanıtma Komisyonu, Yayın: 3 (Ankara: DSİ Matbaası, 1962), 46 s.

Geriye kalan dokuz eser ise doğrudan doğruya 9 Temmuz 1961'deki Anayasa referandumu öncesinde halkı, köylüyü ve işçileri bilgilendirmek amacıyla yayımlanmış olan propaganda broşürleridir. Bu eserler iç kapakta şu cümlelerle sunulmuştur:

> Siyasi partilerin mütehassis elemanları ve bu konuda memleketimizin yetkili şahsiyetlerince hazırlanan bu broşürler Yeni Anayasamızın Ulusumuza tanıtılması amaciyle Milli Birlik Komitesi İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Kurulu tarafından yayınlanmıştır.

Hazırlanan broşürlerin üç kesime hitap ettiği görülmektedir. Birinci grup, köylülere; ikinci grup broşürler, işçilere ve üçüncü grup da aydınlara, üniversite öğrencisi ve mezunlarına yönelik olarak hazırlanmıştı.

Broşürlerin tamamı on binlerce adet bastırılıp hem ülkenin dört bir köşesine dağıtılmış, hem de MBK üyeleri ile Temsilciler Meclisi üyeleri propaganda gezilerinde yanlarında götürerek dağıtmışlardı. Ancak asıl sorun okuma yazma oranının düşüklüğüydü. Bu nedenle basılan bu eserler devlet olanakları ve memurları seferber edilerek köylüye ulaştırılıyor ve okunuyordu. Özellikle köy kahvelerinde memur, öğretmen, subay gibi görevliler bunları halka okuyarak, onlardan anayasaya "evet" oyu istiyordu. Broşürler parasız dağıtıldığı gibi üzerlerine de "parasızdır" uyarısı yazılıydı.

Anayasa propaganda broşürleri şunlardır:

* Fahri Alpay, *Hak ve Vazife Yolunda Köylülerimizle Başbaşa*, M.B.K. 27

Mayıs İnkılâbını Yayma ve Tanıtma Komisyonu, Yayın 4, 1961, 40 s.

· *Yeni Anayasamızın Hukukî Esasları*, M.B.K. 27 Mayıs İnkılâbını Yayma ve Tanıtma Komisyonu [İç kapakta: Millî Birlik Komitesi İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Kurulu], Yayın 5, 1961, 32 s.

· *Anayasa Konusunda Köylü Kardeşlerle Sohbet* [İç kapakta: Millî Birlik Komitesi İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Kurulu] (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1961), 16 s.

· *Çalışma Konuları Yönünden Yeni Anayasa*, M.B.K. 27 Mayıs İnkılâbını Yayma ve Tanıtma Komisyonu [İç kapakta: Milli Birlik Komitesi İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Kurulu], 1961, 12 s.

· *Yeni Anayasamız ve Çalışma Hayatımız*, M.B.K. 27 Mayıs İnkılâbını Yayma ve Tanıtma Komisyonu [İç kapakta: Milli Birlik Komitesi İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Kurulu] (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1961), 11 s.

· *Yeni Anayasamız ve Çalışma Dünyamız*, Millî Birlik Komitesi İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Kurulu (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1961), 13 s.

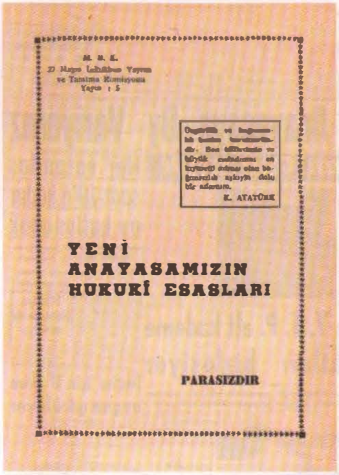
· *Anayasa Yarenliği*, M.B.K. 27 Mayıs İnkılâbını Yayma ve Tanıtma Komisyonu [İç kapakta: Millî Birlik Komitesi İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Kurulu] (Ankara: Mili Eğitim Basımevi, 1961), 21 s.

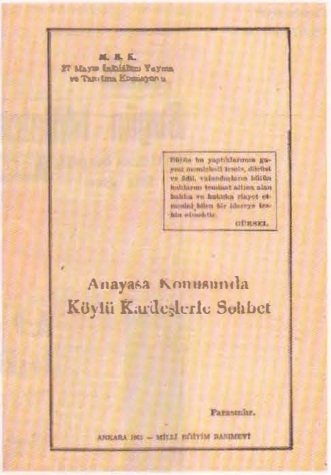
· *İslam Dini Görüşü ile Anayasamız*, M.B.K. İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Komisyonu, 1961, 2 s.

· *Köylülerimiz ve Anayasa*, M.B.K. 27 Mayıs İnkılâbını Yayma ve Tanıtma Komisyonu [İç kapakta: Millî Birlik Komitesi İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Kurulu], 1961, 12 s.

PROPAGANDA BROŞÜRLERİNİN İÇERİKLERİ

MBK'nın hazırlattığı propaganda broşürleri aydın kesime, köylülere ve işçilere hitap etmek üzere ayrı ayrı üslupta kaleme alınmıştı.

Yeni Anayasamızın Hukuki Esasları

İlk kitapçık aydınlara, üniversite öğrencisi ve mezunlarına yönelik olarak hazırlanmış olan 32 sayfalık *Yeni Anayasamızın Hukuki Esasları*'dır. Hazırlanan broşürler içinde 27 Mayıs ve Anayasa yapım sürecini en iyi açıklayanıdır ki sonraki çalışmalara kaynak olmuştur.

Kitapçık aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır. Özelikle hazırlık sürecini açıklayan "Yeni Anayasanın Hazırlanması" ve "Yeni Anayasaya Genel Bakış" başlıkları önemlidir.

· Önsöz

· Yeni Anayasanın Hazırlanması

· Yeni Anayasaya Genel Bakış

· Parlamenter Rejim ve Bağımsız Mahkemeler

· Siyasi Demokrasiden Sosyal Demokrasiye

· Anayasa ve Diğer Bazı yenilikler

· Anayasa ve Milliyetçilik

· Anayasa ve İktisadi Kalkınma

· Yeni Anayasa ve İşçiler

· Anayasa ve Kişi Güvenliği

KÖYLÜLER İÇİN HAZIRLANAN BROŞÜRLER

Aşağıdaki grupta yer alan broşürler köylülere yönelik, basit bir dille, sohbet ve diyaloglar şeklinde hazırlanmıştır.

Anayasa Konusunda Köylü Kardeşlerle Sohbet

On altı sayfalık bu broşür tamamen köylülere yönelik hazırlanmıştır. Metin içinde başlık kullanılmamıştır. Aşağıdaki alıntı, anlatımın seviyesi açısından bir örnek oluşturur:

> Aylardanberi duyar dursunuz. Bir Anayasa yapılıyor. Gazeteler bunu yazar, radyolar bunu söyler, herkes bunu konuşur. Hatırlarsınız, bu söz 27 Mayıs 1960 gününden beri dillerdedir. Daha o gün, memleketimizi bir kara belâdan kurtaran şerefli Türk Ordusunun büyük komutanları, Ankara'da yerlerine oturur oturmaz ilk iş olarak bu meseleyi düşündüler.
>
> — Bugünden tezi yok, Yeni Anayasamızın hazırlanmasına başlayalım.
>
> Ve memleketimizde anayasa biliminin büyük profesörlerini 27 Mayıs günü Ankara'ya çağırdılar. Kendilerine Cumhuriyetimizin

Cumhuriyet, 09.07.1961, s. 1.

Cumhuriyet

NASREDDİN HOCA

Bugün Milletçe Anayasaya Oy Veriyoruz

Anlamı büyük Bir gün

Büyük Gün Geldi

Her vatandaş saat 19'a kadar oy kullanacak

Türkiye tarihinde ilk halkoyu

A. P. ve Y. T. P. alt kademe teşkilâtları birleşiyor

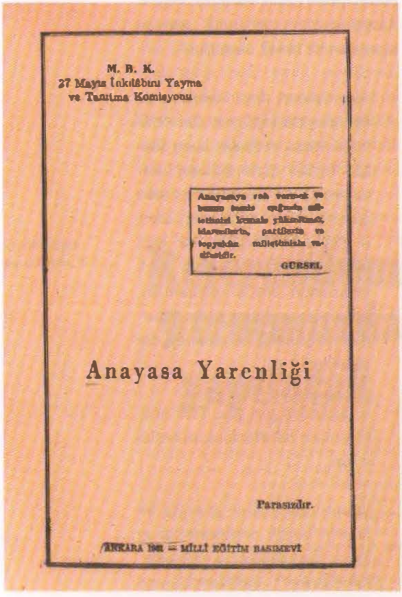
Seçim için 8 ekim uygun görülüyor

Gürsel "tek düşüncem köşeme çekilmektir,, dedi

ANAYASA

Yeni anayasasını hazırlamayı vazife olarak verdiler.

Profesörlerimiz İstanbul'da aylarca çalıştılar ve hazırladıkları taslağı Ankara'ya yolladılar. Fakat bir anayasanın ne demek olduğunu ve onun üstün değerini çok iyi bilen Milli Birlik İdaresi bununla yetinmedi şöyle düşündü:

M. B. K.
27 Mayıs İhtilâlini Yayma ve Tanıtma Komisyonu

Anayasaya rah vermek ve bunun hemen çağrısı ihtiyacını kimsede yükümlü, kurumlarda, partilerde ve hepsinden milletimizin üstündür.

GÜRSEL

Anayasa Yarenliği

Parasızdır.

ANKARA 1961 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

— Anayasa, bir milletin bütün haklarını ve görevlerini bir araya toplayan temel yasadır. Devletin temelidir. Cumhuriyetimiz yeniden bu temel üzerine oturtulacaktır. Onun için bu işi yine milletin bir meclisi bitirsin. Ankara'da bir Kurucu Meclis toplayalım. Bugüne kadar yapılan hazırlıkları, profesörlerin tasarılarını da onlara verelim. Kurucu Meclis düşünsün taşınsın, Anayasamıza son şeklini versin.

Gerçekten de öyle oldu. Bildiğiniz gibi memlekette yer yer yapılan seçimlerle bir kurucu meclis toplandı ve 6 Ocak'ta Ankara'da çalışmaya başladı. Bu kurucu mecliste, yurdumuzda yaşayan her sınıf vatandaşın temsilcisi bulunuyor. Hem de en süzmeleri toplanıp geldiler. Profesörü var, esnafı var, tüccarı var, ziraatçısı var, gazetecisi var. Ayrıca partilerin seçerek yolladıkları tecrübeli politikacılar var. Kanunda da yazdığı gibi bu meclisin en baş işi memleketimize lâyık bir Anayasa vücuda getirmek ve bu Anayasayı yapmakla kalmayıp milletin oyuna sunmak: Yani Anayasayı bitirdikten sonra millete dönüp:

— Ey millet, işte biz aylarca çalıştık ve şu eseri vücude getirdik. Bunun içinde senin insan olarak, Türk vatandaşı olarak sahip olduğun haklar bir bir yazılı; devletin nasıl kurulduğu, nasıl işlediği de yazılı. Üstelik bu anayasaya aykırı bir kanun çıkarılamayacağı, eğer çıkarılırsa bundan zarar görenlerin nereye şikâyet edecekleri de yazılı.

Bunu oku, anla. Anlıyamadığını sor, öğren, sonra da elini vicdanına koyarak hükmünü ver. Eğer Anayasamızı haklarına, menfaatlerine uygun görüyorsan evet dersin, görmüyorsan hayır dersin. Halk oyuna sunma dedikleri de budur işte. Anayasayı halkın oyuna sunmak, ondan ne diyeceğini sormaktır.

Biz bugüne kadar ne çektikse haklarımızı lâyıkiyle bilmemek yüzünden çektik. Kuzu postuna konmuş kurtlar da, bu halimizi bildiklerinden haklarımızı birer birer yediler, Anayasayı öylece çiğnemiş oldular. Aylardan beri Yassıada'da Anayasayı çiğneme suçundan hesap verenler işte bu suçu işlemiş olanlardır.

Ama artık milletin gözü faltaşı gibi açıldı... (s. 3-4)

Anayasa Yarenliği

Burada, sohbet tarzında köylülerin kendi aralarındaki diyaloglarından oluşan iki hikâyenin ardından Anayasa hakkında kısa bilgiler verilmiştir. "Abizer Köyü Anayasayı Nasıl Öğrendi" başlıklı hikâyeden yaptığım aşağıdaki alıntı, olaya nasıl yaklaşıldığını gayet güzel izah etmektedir:

> Ömer Usta, Murad Dede, Halil Emmi ceminin önündeki yeşillikte oturmuş, gelmişten, geçmişten konuşuyorlardı. Çoban Hüseyin acele adımlarla yaklaştı:
>
> — Komşular haberiniz var mı, dedi.
>
> — Hayır haberdir inşallah, dediler.

Hüseyin:

– Devlet bir kanun yapmış, bizlere soruyormuş. Eğer biz olmaz dersek kanun bozulacakmış, olur dersek o kanun, essah kanun olacakmış.

Güldüler:

– Hüseyin, kuvvetli bir yalan söyledin, dediler.

Murad Dede bile dayanamadı:

– Oğul ben bu yaşıma geldim, böyle bir şey duymadım, dedi. Devlet kanun yapar da köylüden sorar mı hiç?

Hüseyin ara sıra yalan söylerdi, ama bu defa kendinden emindi:

– İsteyen varsa benimle bahse girsin ve de bu kanun, öbür kanunların anasıymış, adı da "Anayasa" (s. 8)

(...)

Murad Dede:

– Essahı var mı oğul, dedi, yani devlet bütün kanunların anası olan bir kanun yapmış, bizden soruyormuş. Eğer biz de he dersek, kanun kanun olacakmış, yok dersek kanun bozulacakmış.

Fazıl Efendi:

– Doğrudur, dedi. Bu kanunun adı Anayasa'dır. Bütün kanunların temelidir. 27 Mayıs devrimi olur olmaz, bu kanunun yapılmasına başlandı. Tam bir yıl sürdü. Önce üniversite profesörlerimiz kanunun üzerinde aylarca çalıştılar, hazırladılar. Sonra Temsilciler Meclisinde, Milli Birlik Komitesinde ayrıca tartışıldı, üzerine konuşuldu ve böylece kanuna son şekli verildi. Şimdi sıra sizlerde. Beğenirseniz "EVET" diyeceksiniz, beğenmezseniz "HAYIR" diyeceksiniz. Buna "referandum-halkoyuna sunma" derler.

Murad Dede hâlâ hayretini gizleyemiyordu:

– Bu yaşa geldim oğul, ilk defa işitiyorum devlet kanun yapar da, Milletten sorar mı hiç? Dedi, sonra komşularına döndü:

– Ey komşular, derim ki memleket bundan sonra düzelecek. Ne yazık, ben çağımı doldurdum. Bu iyi günleri doya doya yaşıyamıyacağım. Allaha şükür bugünleri de gördük.

Çoban Hüseyin:

– Bundan sonra köylünün sırtı yere gelmez. Koskoca devlet var arkamızda. Bize bir adım yaklaşana biz iki adım yaklaşırız, başımızla gideriz.

Ömer Usta:

– Başımızda Cemal Paşa var. Bütün işleri meydana koyan O ve O'nun gibi Milletini seven Millî Birlik Komitesindeki subaylarımızdır.

Çoban Hüseyin:

– Biz onlardan daha bilgili değiliz. Madem ki onlar halkın yararına böyle bir kanun hazırlamışlar, biz elbette kabul edeceğiz.

Fazıl Efendi:

– Önce kanunu görün, neler yazıldığını öğrenin, ondan sonra eminim ki hepiniz "EVET" diyeceksiniz.

Halil Emmi:

– Oğlum biz bu sakalı değirmende ağartmadık. O kanun bizim faydamıza olmazsa hiç bize sorarlar mı? dedi.

Fazıl Efendi:

– Bakınız o kanun işte bende, dedi.

Hepsi dikkatle baktı.

Murad Dede:

– Biraz okur musun evlât, neler yazmışlar?

Çoban Hüseyin:

– Bize yarayan kısımları oku, fazla zahmet etme efendi, dedi.

Fazıl Efendi okumaya başladı:

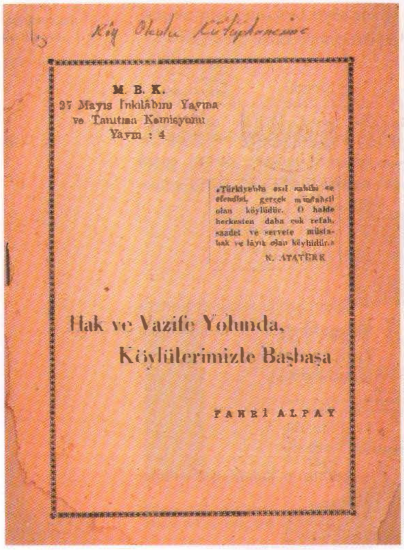

Anayasaya "EVET,, Kampanyası gelişiyor

Diyanet İşleri Başkanlığı da hazırladığı bir beyannameyi bütün yurda dağıttırıyor

Kim İnanır Sana?

Cumhuriyet, 02.07.1961, s. 1.

– "Devlet toprağı verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeteri toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amacıyla gereken tedbirleri alır... (Madde: 37) (s. 9-10)

(...)

Halil Emmi:

– Dinimize dair bir şey yazmamışlar mı evlât? dedi.

Fazıl Efendi:

– Yazmışlar tabii, bakınız size o maddenin de bir kısmını okuyayım: "Herkes vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir... Kimse dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz... (Madde: 19)

Fazıl Efendi:

– Ne demek istediği anlaşılıyor değil mi? dedi ve devam etti: Dileyen dilediği şekilde ibadetini ve âyinini yapacak, orucunu tutacak, namazını kılacak, buna hiç kimse müdahale edemeyecek.

Dinleyenlerin sevinçleri yüzünden okunuyordu.

– Allah devletimize zeval vermesin, diyorlardı.

Öğle namazı yaklaştığı için epeyce kalabalık toplanmıştı oraya. Murad Dede, Çoban Hüseyin, Halil Emmi, gelenlere anlatmakla bitiremiyorlardı.

Yeni gelenler:

– Namazdan sonra bize de oku, diye Fazıl Efendiye ricada bulundular.

Çoban Hüseyin:

– Biz daha bir iki maddesini okuduk, çoğu duruyor. Namazdan sonra kalan kısımları okuruz, olmaz mı Fazıl Efendi? dedi.

Fazıl Efendi, köylülerin dileğini memnuniyetle kabul etti. Namazdan sonra okumak üzere hepsi sevinçle camiye girdi. (s. 12)

Kitapçık Anayasa'nın özellikleriyle devam eder. İçindekiler şöyledir:

- Anayasa Yarenliği
- Abizer Köyü Anayasayı Nasıl Öğrendi
- Anayasaya Toplu Bakış
  - Giriş
  - Kısa Tarihi
  - Bir Güzel Armağan
  - Genel Esaslar
  - Temel Haklar ve Ödevler
  - Cumhuriyetin Temel Kuruluşu
  - Çeşitli Hükümler
  - Geçici Hükümler
  - Son Hükümler

Hak ve Vazife Yolunda Köylülerimizle Baş Başa

Bu seriden çıkan ve yazarı belli olan tek eserdir. Fahri Alpay tarafından hazırlanmış, 40 sayfa olarak yayımlanmıştır. "Türk Köylüsüne Armağan" şeklinde bir ithaf içerir. 13 Haziran 1961 tarihinde yazılan önsözü şöyledir:

> Bu küçük kitapta dile getirilen, sohbet mevzuu olaylar, yaşanmış bir hayatın ifadesinden ibarettir. Kahramanlarımız halen yaşamakta, millet ve memleket hizmetinde gönüllü, şuurlu ve uyanık olarak vazife başındadırlar. Ancak isimlerde değişiklik yapılmasını istemeleri tevazularının alâmetidir.
>
> Asil Türk milletine güvenerek ve dayanarak, 27 Mayıs Ak Devrimini yaratan ve millete armağan eden Milli Birlik İktidarının en mümtaz eserlerinden biri olan Kurucu Meclisin, binbir emekle meydana getirmeye muvaffak olduğu; yeni Anayasamızın mil-

İzmirin yeni Anayasaya «hayır» deyişinin tepkileri

İzmir, 10 (Telefonla) — Anayasa için dün yapılan oylama neticesinde Ege illerinden bir kısmında «Hayır» oylarının daha fazla çıkmış olması günün konusunu teşkil etmiştir. Ege vilâyetlerinin eskiden beri D.P. ye temayül göstermiş olması, Anayasa için oylamada alınan neticenin bu seviyeden mütalâasına yol açmakta ve münhasıran partiye bağlı olanların Anayasa hakkında hüküm yürütmekten çok, bu bağlılıklarını ifade etmek gayesiyle hareket ettikleri kanaatini vermektedir. Bilhassa C.H.P. li çevrelerde ileri sürülen bu görüş, dün Egenin birçok merkezlerinde oylaman n bir seçim iddiası içinde geçtiği şeklinde ifadesini bulmaktadır.

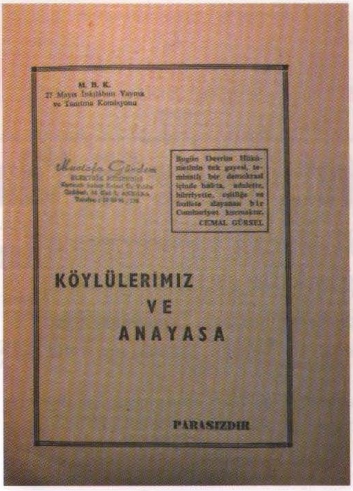
Bununla beraber, aynı çevreler, referandum neticelerine ait rakamları son milletvekili seçimlerinin rakamları ile mukayese edince, çok büyük gelişme olduğu neticesini çıkarmaktadırlar. Bu hususta verilen misale göre, son seçimlerde İzmirde D.P., C.H.P. ye nazaran 50 bine yakın fazlalık sağlamıştır. Dünkü Anayasa oylaması sonunda İzmir'de «Hayır» oyu verenlerin «Evet»lere nazaran sağladıkları üstünlük ise 1931 dir.

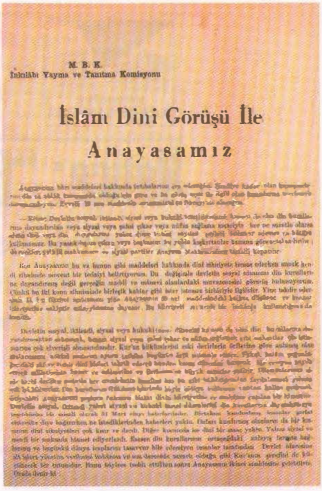
Böyle olmakla beraber, Egedeki neticelerin siyasi partiler tarafından önümüzdeki günlerde çok daha geniş ölçüde istenileceği anlaşılmaktadır. İzmirde bulunan A.P. Genel Başkanı Ragıp Gümüşpalaya ilâveten C.K.M.P. Genel Başkanı Osman Bölükbaşının da hafta sonunda İzmire geleceği ve il kongresini müteakip Ege vilâyetlerinde geziye çıkacağı bugün açıklanmıştır.

Cumhuriyet, 11.07.1961, s. 5.

letin oyuna sunulacağı günlerin arifesinde, bahis konumuz, ana kanunumuzu kendi başlarına anlamada zorluk ve güçlük çekecek olan vatandaşlarımıza anlatmak için kaleme aldığımız bu küçük eser bu işe yararsa kendimiz; mutlu bir iş görmüş ve vazifesini yapmış olan bir insanın rahatlığına kavuşmuş sayacağız.

Ankara; 13.6.1961
Fahri Alpay

Kitapçıkta Sivaslı öğretmen Muharrem Şarkışlalıoğlu'nun ve eski öğrencilerinden avukat İbrahim Şentürk'ün köylüleri aydınlatmaya yönelik, köylülerle sohbeti üzerinden anayasa tanıtımı yapılmaktadır.

Anayasaya neden evet denmesi gerektiği metnin içinde çerçeve yazıyla şöyle açıklanır:

> Hakkı seviyorsak, (Adalet Allah'ın emridir) adaleti seviyorsak anamızı, babamızı, çoluğumuzu çocuğumuzu, komşumuzu, köyümüzü, kentimizi seviyorsak, yalnız kendi çıkarlarımızı düşünmeden topyekün milleti ve vatanı seviyorsak bu aziz vatan topraklarında yatan hürriyet için ve bayrağımızı düşmanlara çiğnetmemek için şahadete ulaşmış şehitlerimizin ruhlarını azizlemek istiyorsak bu kanuna "EVET" diyeceğiz, "KABULÜMÜZDÜR" diyeceğiz. (s. 22)

Köylülerimiz ve Anayasa

Doğrudan köylülere yönelik hazırlanan 12 sayfalık bu eser de basit bir dille köylülere anayasaya neden evet demeleri gerektiğini anlatmayı amaçlar:

> Bu Anayasaya ya "Evet" ya "Hayır" diyeceksin. Sana, Anayasanın temel özelliklerini, içinde taşıdığı en önemli maddeleri anlattık. Anayasanı üzerinde aydınlanmış oldun. Ya da "Hayır" demeden önce kendi kendine kal düşün ve şunları kendine sorup karşılık ver:
>
> "Cumhuriyet yönetiminde, Demokrasi düzeni içinde yaşamak istiyor muyum? İstiyorum evet.
>
> Yüreğimin derinliklerinde çarpan Tanrı aşkıyla Tanrıma yönelmek dua etmek istiyor muyum? Evet (s. 11)
>
> (...)
>
> Köyüm, kentim şenlensin, yurdum bir uçtan bir uca donansın, milletim uyansın, çoluğum çocuğum güzel bir vatanda kardeşçe yaşasın, yüzü gülsün, istiyor muyum? İstiyorum, istiyorum, böyle olsun istiyorum.
>
> Öyle ise şunu bil ki yeni Anayasan işte bütün bunlara senin adına ve senin için Büyük Türk ulusu adına, Büyük Türk Ulusu için EVET, diyor.
>
> Seni ve varlığına karıştığın Türk Milletini güzel, mutlu ve adil geleceklere götürecek Demokrasi ve insanlık yoluna "evet" demiş oluyorum.
>
> Anayasan senin onurundur. Senin namusundur. Senin varlığındır. Onurun, namusun, varlığın için Evet diyorum.
>
> Anayasaya bak ve onun gözlerindeki ana sıcaklığını gör. Bilerek, severek, inanarak, evet.
>
> Özgür, uyanık, eşit bir vatandaş olarak evet. Anayasan senden, bu güzel ve haklı EVETİ bekliyor.
>
> Sen Türk Milletinin kök parçası, Türk Vatandaşı:
>
> ANAYASA SENİN YAŞAMANDIR.
> (s. 11-12)

İslam Dini Görüşü ile Anayasamız

Bu iki sayfalık ilan da M.B.K. İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Komisyonu tarafından basılmış ancak Diyanet İşleri Reisliği tarafından hazırlanmıştır. Özelikle gizliden gizliye "hayır" kampanyası yürütenlerin yeni Anayasa'nın din aleyhtarı olduğu, kabul edildiği takdirde dinin elden gideceği türünden bir propagandaya yönelik olarak çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Metni, bu alanda uzman kadim dostum İsmail Kara, Diyanet İşleri başkan yardımcılığına getirilen ve dini ilimlere de vâkıf emekli General Sadettin Evrin'in yazdığını söyledi.[10]

"Anayasanın bazı maddeleri hakkında intibalarımı arz edeceğim. Şimdiye kadar olan konuşmalarım din ve ahlâk konusunda olduğu için gene

Cumhuriyet

Netice: "Evet„ Yüzde 65, "Hayır„ Yüzde 35

3-5 günde belli olacak kesin netice önemli bir değişiklik getirmiyecek

Kutlu Olsun

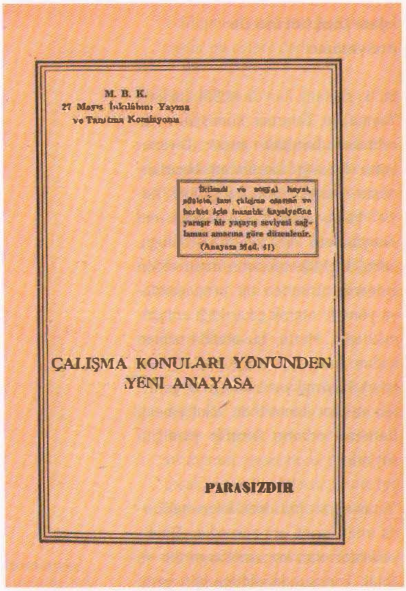
İzmir, Denizli, Aydın, Sakarya, Zonguldak, Bolu, Kütahya, Bursa ve Samsun kırmızı rey verdi

Kurdaş, Maden Bankası için ön hazırlıklara başlandığını açıkladı

Cumhuriyet, 11.07.1961, s. 1.

ve bu görüş açısı ile ilgili olan kısımlarını incelemek durumundayım..." şeklinde başlayan konuşma şu cümlelerle son bulur:

> ...Bizim Anayasamızda milletimizin bu işe en aklı erenlerin hazırladığı ve yine seçtiğiniz Meclis üyelerinin oy birliği ile denendiği ve kabul ettiği esaslardır. Bütün anayasalarının en sonuncusu ve bize göre en uygunudur. Onu desteklemek sosyal hayatınıza istikrar getirecek 27 Mayıstan evvelki huzursuzluklara mahal vermiyecektir. Kamu oyu demek olan referandum kelimesini yadırgatmak için bunu hiç münasebeti olmıyan bir manada anlatmaya kadar varan düşmanların ilerlememize engel olmak maksadiyle her vesile ile her imkândan faydalanmak istediklerini unutmıyalım. Onların oyuna gelmediğimizi gösterelim aziz dinliyenlerim.
>
> Diyanet İşleri Reisliği

İŞÇİLER İÇİN HAZIRLANAN BROŞÜRLER

Aşağıdaki eserler de doğrudan işçilere ve çalışanlara yönelik hazırlanan propaganda broşürleridir.

Çalışma Konuları Yönünden Yeni Anayasa

12 sayfa olarak hazırlanan bu broşürde, yeni Anayasa'nın çalışma hayatına ve işçilere getirdiği yenilikler, sağladığı faydalar ilgili maddeler üzerinde durularak açıklanmıştır.

Kitapçığın başında, Türk işçisinin sosyal hayatının Anayasa ile yeniden ele alınıp düzenlendiği belirtilmiştir. Çalışmanın herkesin hakkı ve ödevi olduğu, angaryanın yasak olduğu, kimsenin yaşına gücüne ve cinsiyetine uygun olmayan bir işte çalıştırılamayacağı, her çalışanın dinlenme hakkına sahip olduğu, devletin uygun yaşayış ve ücret için gerekli önlemleri alacağı, çalışan ve işverenlerin önceden izin almadan sendika kurabilecekleri, toplu sözleşme grev ve lokavt hakkının var olduğu ve nihayet herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu vurgulanmış, bu bağlamda şu ifadeler kullanılmıştır:

> Bu kıymetli teminata lâyık bir kite olarak, Milli Birlik ruhunu içinde taşımanın zevkini çalışmalarımızla göstermek ve dayanışmalarımızda Türk İşçisine düşen ve düşecek görevleri hakkiyle yaparken her şeyin üstünde "vatan" parolası, Türk işçisinin ve işvereninin en büyük ve kutsal parolası olacaktır.
>
> Yeni anayasa devlet yapısının tam ve sağlam esaslara dayanır müesseselerini kurmak suretiyle zümre hakimiyetine son vermiştir. Millet olarak birbirimizi seven, özel menfaat duygusundan uzak, millî refah, selâmet ve saadete doğru birlikte koşmanın hız ve hazzını yenilemiştir. (s. 4)

Broşürün İçindekiler kısmına baktığımızda şu başlıkları görürüz:

- Yeni Anayasanın Çalışma Hayatımıza ve İşçilerimize Getirdiği Yenilikler ve Sağladığı Faydalar
- 27 Mayıs İnkılâbının Doğuşu
- Yeni Anayasa
- Yeni Anayasanın Türk İşçisine Getirdiği Yenilikler ve Faydalar ve İşçimizi İlgilendiren Maddeleri
- Hülasa Olarak Anayasamızın İşçilerimize Sağladığı Hak ve Fay-

daları Şu Şekilde Sıralayabiliriz

- Anayasamızın İşçileri İlgilendiren Diğer Maddeleri

- İşçinin Önemi ve Ona Düşen Görevler

İşçilerin anayasaya neden "evet" demeleri gerektiği de şöyle açıklanır:

> İşte bu iman ve inançla bu yüksek iş terbiyesi ve ahlakı ile güç sarfeden işçilerimiz, memleketin yükselmesinde, kalkınmasında büyük şeref payları alacakları gibi, yarınki ileri Türkiye'nin bir vefakâr evladı olarak vazifesini tam yapmış insanların duyacağı vicdan huzurunu ve bu vicdanın asil gururunu taşıyacaktır.
>
> ... Yeni Anayasamızın memlekete ve milletimize hayırlı olmasını temenni ederek hürriyete, adalete ve fazilete âşık Türk evladının uyanık bekçiliğine emanet olunmaktadır ki Türk işçisi de bu yolda kendisine düşen kutsal vazifeyi yapmaktan kaçınmayacak ve bundan ayrı bir haz ve şeref duyacaktır. (s. 12)

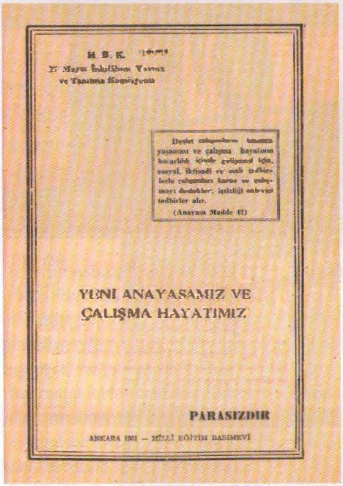
Yeni Anayasamız ve Çalışma Hayatımız

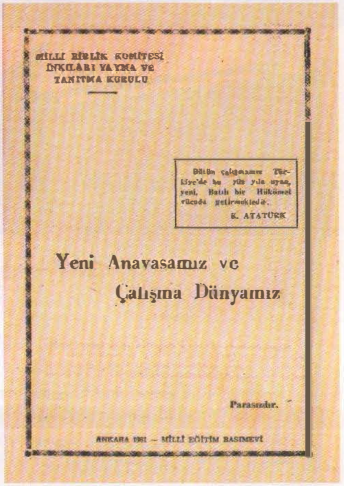
Bu broşür de 11 sayfa olarak işçilere yönelik olarak hazırlanmıştır. Ara başlık yoktur. Anayasa'daki 40. ile 48. madde arasındaki Sosyal ve İktisadi Haklar başlığı madde madde açıklanmıştır:

> ...Çağdaş bir batı demokrasisi kurmak ve bunun icaplarını yerine getirmek maksadıyla hazırlanan ve Kurucu Meclis tarafından kabul edilerek halkoyuna sunulması kararlaştırılan yeni (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası) nda, çalışma hak ve hürriyetleri, sosyal güvenlik ve bunlarla ilgili hususlar, batı demokrasileri prensiplerine, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve saire gibi milletlerarası vesikalarda derpiş olunan esaslara ve sosyal adalet kaidelerine uygun şekilde ifadesini bulmuş ve hükme bağlamıştır.
>
> Böylece çalışmanın değerlendirilmesi ve toplumda gerçek yerini alması da bilhassa gözönünde bulundurulmuştur.
>
> Yeni Anayasamızın (Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler) bölümünün 40-48 inci maddelerinde yer alan ve aşağıda tahlil ve izah edilen bu esaslar, yurdumuzu ve vatandaşlarımızı, ileri garp memleketleri ölçüsünde, çalışma hak ve hürriyetine, çalışma ile ilgili hususlarda gerekli teminata ve sosyal güvenliğe ulaştırmaktadır. (s. 3-4)

Kitapçık şu satırlarla son bulur:

> Görülüyor ki, yeni Anayasamız sosyal ve İktisadi Haklar Ödevler Bölümünde yer alan hükümler, vatandaşlara, demokratik hukuk Devleti esas ve prensiplerine uygun olarak, çalışma ve sosyal güvenlik ile ilgili hususlarda gerekli hak ve hürriyetleri tanımakta ve sağlamaktadır. (s. 11)

Yeni Anayasamız ve Çalışma Dünyamız

13 sayfalık bu broşür de yine işçilere yönelik hazırlanmıştır. Amacı işçileri Anayasa'ya "evet" demek için ikna etmektir:

> Biliyorsun ki ... günü sabahleyin kayıtlı olduğun sandık başına giderek Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi tarafından hazırlanan

Ord. Prof. Dr. Sıdık Sami Onar başkanlığında İstanbuyl Üniversitesi'nin anayasa tasarısını hazırlayan öğretim üyeleri.

Cumhuriyetin 75.Yılı, c. 2 (İstanbul: YKY, 1998), s. 480.

Anayasa için oyunu kullanacaksın.

Bu Anayasa; tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış; özgürlüğe, adalete ve erdemliğe âşık büyük ulusumuzun uyanık evlatlarının ellerine bırakılıyor.

Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti; istisnasız bütün fertlerinin sevinci ve tasasıyla bölünmez bir bütün olarak kader birliği ederek millî şuur ve ülküler etrafında toplanmak, çağdaş dünya milletleri ailesinin eşit haklarına sahip şerefli bir üyesi halinde millî birlik içinde daima daha iyiye, daha yüceye gitmek amacındadır.

Türk milliyetçiliğinden hız ve ilham alınarak; "Yurtta sulh cihanda sulh" ilkesine, Millî Mücadele ruhuna, millet egemenliğine, Atatürk devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip bulunarak; insan hak ve hürriyetlerini, millî dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmek ve ve teminat altına almak ve demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak için hazırlanan bu Anayasanın oylanması sırasında Türk işçisine yeni bir şeref vesilesi daha çıkacaktır.

...

Anayasa Türk vatandaşı olmak itibariyle "Başlangıç"ından son maddesinin son kelimesine kadar elbette bütün Türk milletini ve bu arada Türk işçisini ilgilendirecektir. Bu maddelerin her kelimesi, hürriyet ve adalet ve erdemliğe âşık olduğu için senin yaşama haklarını, Türk olman dolayısıyla da senin uygarlık dünyasındaki şeref seviyeni garanti altına almış bulunmaktadır. (s. 3-4)

...

Sonuç olarak görülüyor ki, daha çok "Sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler" bölümünde yer alan ve yukarıda açıklanan hükümler, vatandaşlara ve bu arada çalışanlara, demokratik hukuk devleti esas ve prensiplerine uygun olarak, çalışma ve sosyal güvenlik ile ilgili hususlarda gerekli bütün hak, hürriyet ve ödevler tanımakta ve sağlamaktadır. (s. 13)

Broşürde Anayasanın Temel Hak ve Ödevler Bölümünün ikinci kısmı olan Sosyal Hak ve Ödevler bölümü açıklanmaktadır.

SONUÇ YERİNE

Anayasa referandumunda "evet" oylarının artması için yapılan ve devlet olanaklarının seferber edildiği kampanya yalnızca bu broşürlerle sınırlı değildi. Broşürlere, radyo konuşmaları, illere yapılan geziler, seferber edilen gençlik örgütleri, bedava dağıtılan kitaplar/kitapçıklar, el ilanları, büyük afişler, büyük ve küçük duvar afişleri de eşlik edecekti. Bu propaganda araçlarıyla ilgili Nisan ayında yayımlanacak olan *Atlas Tarih*, *Tarih* ve *Birikim* dergilerine yazdığım özgün makalelere bakılabilir.

DİPNOTLAR

1 Eşsiz Devrim 27 MAYIS adını taşımaktadır (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları Basımevi, M.B.K. Sosyal İşler Komisyonu 1).

2 T.C. Başbakanlık Genelgesi: 87 sıra numaralı 05.04.1961 tarih ve 1373-27 no'lu "27 Mayıs İnkılabını Yayma Komisyonu Toplantısı"

3 T.C. Başbakanlık Genelgesi: 91 sıra numaralı 21.04.1961 tarih ve 1652 sayılı "İnkılabı Yayma ve Tanıtma Kurulu".

4 "Kurucu Meclis tarafından oluşturulan Anayasa, 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulacaktı. 1961 Anayasası'na yönelik gerçekleştirilecek olan referandum çalışmaları için İzmir İnkılabı Yayma ve Köylüyü Kalkındırma Komitesi tarafından 10 bin adet anayasa metni, kaza ve köylere gönderilmişti. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), tüm kadrolarıyla birlikte Anayasa'ya "Evet" oyu verilmesi için çalışmalarda bulunmuştu. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve lideri Osman Bölükbaşı, referandum kampanyasında, anayasanın kapsamına giren her şeyin halkın çıkarına olduğunu ifade ederek, mutlaka anayasa lehinde oy verilmesi gerektiğine vurgu yapmıştı." Fevzi Çakmak. "27 Mayıs'tan 12 Eylül'e İzmir", İzmir Kent Ansiklopedisi, c. 2 (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2013), s. 375.

5 "Anayasa Kampanyası Başladı", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1961, s. 1 ve 5.

6 "Evet veya Hayır Meselesi Değilmiş", *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1961, s. 1 ve 5.

7 "AP Anayasanın bir kısmına muhalif: Evliyaoğlu 'Sosyal tarafı ile mutabık bulunmuyoruz' dıdı", *Milliyet*, 3 Temmuz 1961, s. 1 ve 5.

8 "Anayasanın sosyal tarafına çatan A.P.'ye cevap verildi", *Milliyet*, 5 Temmuz 1961, s. 1 ve 5.

9 *Milliyet*, 2 Temmuz 1961, s. 5.

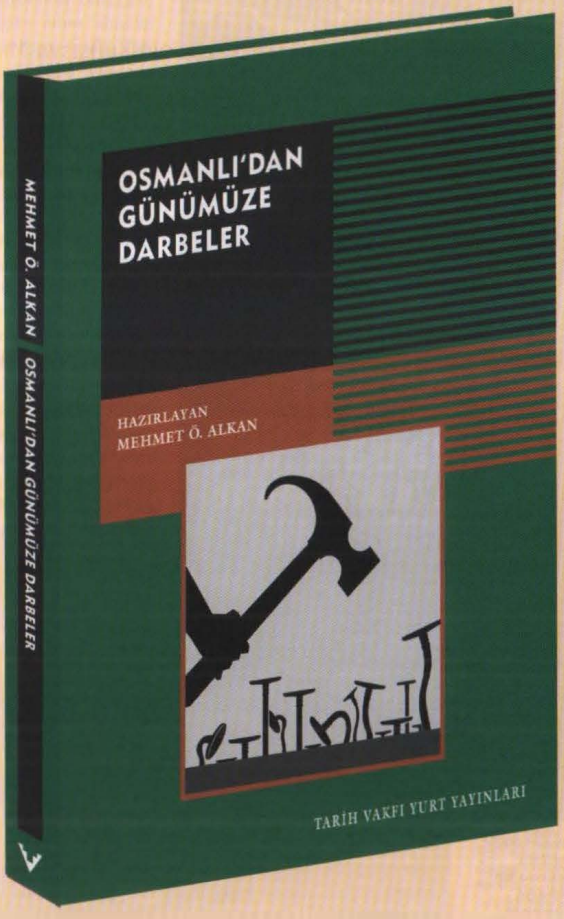
10 Bu yazıyı daha sonra kendi isminin koyarak farklı başlıklar altında yayımlar. İsmail Kara'nın kitabında da rötuşlu bir örneği bulunmaktadır. Bkz. İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*, c. 2 (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016): "Cami, kışla, siyaset: Darbeler sonrası din siyaset ilişkileri", s. 159-203; metin için s. 194-196.

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE DARBELER

Sadece çok partili demokrasi hayatımız değil, uzun imparatorluk geçmişimiz de darbe ve darbe girişimleriyle darp edilmiş durumda. Öte yandan, en son 15 Temmuz teşebbüsünün gösterdiği gibi, darbeler defterinin kapandığını söylemek de mümkün değil. Siyaset kültürümüzün yapısal arazlarının başında gelen bu müdahale geleneği, demokrasimizin kurumlaşmasına, sivil politika alanına yerleşik hale gelmesine ve gelişmesine engel olduğu gibi, maalesef geride insan hak ve özgürlüklerinin hiçe sayıldığı bir miras da bıraktı.

Toplumsal Tarih dergisinin özel sayısından yola çıkılarak hazırlanan bu derleme, yeni eklemelerle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşanan darbe ve darbe girişimlerinin ortak ve farklı özelliklerini masaya yatırırken, karikatürlerden şarkılara, darbelerin toplumsal ve popüler yansımalarının da peşine düşüyor.

Katkıda bulunanlar: Altan Öymen, Aydan Çelik, Burak Onaran, Doğan Gürpınar, Edhem Eldem, Erden Akbulut, Evren Balta, Gülay Yılmaz, Güven Gürkan Öztan, İsmet Akça, Kaya Erdem, Levent Ünsaldı, M. Zafer Üskül, Mehmet Ö. Alkan, Murat Meriç, Noémi Lévy-Aksu, Selim Sezer, Taha Akyol, Turgut Çeviker, Y. Doğan Çetinkaya, Zihni Çetiner.

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

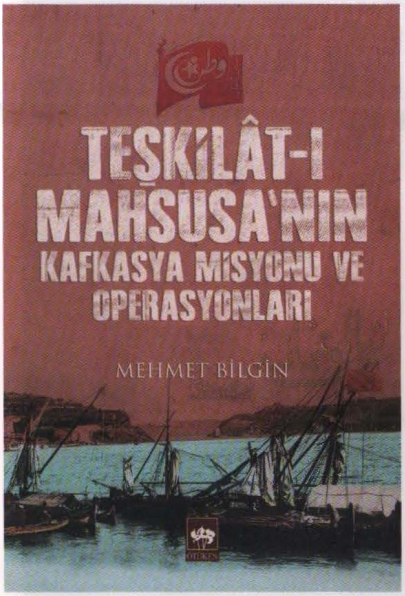
Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

TEŞKİLAT-I MAHSUSA ÜZERİNE YENİ BİLGİLER VE SORULMAYAN SORULAR

CANDAN BADEM

Mehmet Bilgin'in Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları *adlı kitabı Ocak 2017'de Ötüken Neşriyat tarafından yayımlandı. Ciddi bir emeğin ürünü olan bu eser, barındırdığı eksikliklere rağmen I. Dünya Savaşı Kafkas Cephesi ve Teşkilat-ı Mahsusa tarihi üzerine literatüre önemli bir katkı sunuyor.*

Mehmet Bilgin. *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 615 s.

Hatice Yalçın'ın 2008 yılında tamamladığı Stange Bey Müfrezesi'nin harp ceridesi üzerine yüksek lisans tezi ve Genelkurmay ATASE arşiv şubesi eski müdürü Ahmet Tetik'in 2014 yılında yayımlanan *Teşkilat-ı Mahsusa Tarihi* (1. cilt) adlı kitabından sonra Mehmet Bilgin'in Ocak 2017'de piyasaya çıkan kitabı, gördüğüm kadarıyla Teşkilat-ı Mahsusa'nın (TM) Kafkasya operasyonları hakkında yeni bilgiler içeren en ayrıntılı eser. Mehmet Bilgin'in 2015 yılında tamamladığı doktora tezine dayanan kitabı, yukarıda anılan iki kaynak ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Genelkurmay ATASE arşivi belgeleri yanında mevcut literatürü de geniş ölçüde kullanıyor. Kitabın sonunda bibliyografya, dizin, haritalar, fotoğraflar ve yazarın çektiği güncel fotoğraflar da bulunuyor. Ciddi bir emek ürünü olan bu eserin I. Dünya Savaşı Kafkas Cephesi ve TM tarihi üzerine önemli bir katkı olarak tarihçiliğimize kazandırılmasını --önemli eksikliklerine rağmen– sevinçle karşılıyorum.

Dört bölümden oluşan kitabın birinci bölümü "Kafkas Cephesi'nde TM'nın Operasyon Alanı ve Ortam", ikinci bölümü "TM'nin Kafkasya Misyonu, Organizasyonu ve Savaşa Girmesi", üçüncü bölümü "Kafkas Cephesi'nde Sol Kanat'ın Ortaya Çıkması ve TM'nın Yüklendiği Görev" ve son bölümü de "Kafkas Cephesi'nde Sol Kanat'ın Çökmesi ve Yeniden Organize Edilmesi" başlığını taşıyor. Ahmet Tetik'in kitabının kabaca yarısı TM'nin sol kanat operasyonlarına ayrılmışken Bilgin'in kitabının tamamı bu konuda; dolayısıyla daha ayrıntılı bilgiler veriyor ve bazen de Tetik'in maddi yanlışlarını düzeltiyor, ayrıca onun bazı yorumlarını eleştiriyor. Kitabın önemli bir katkısı, İttihat ve Terakki'nin merkez-i umumi üyesi ve savaşın başında TM Trabzon sorumlusu olan Yusuf Rıza Bey'in kimliğini netleştirmesi ve onun yönettiği Murgul, Borçka ve Maradit operasyonlarını ayrıntılı olarak vermesi. Bilgin, Tetik'in kitabında Yusuf Rıza Bey'in adını iki ayrı yerde Tahsin ve Tevfik şeklinde yanlış okuduğunu saptayarak önemli bir hatayı da düzeltmiş görünüyor.

Bilgin'in, Arif Cemil'in kitabında (*Birinci Dünya Savaşında Teşkilât-ı Mahsusa*, Arba Yay., 1997) Yusuf Rıza Bey'i ağzına içki almayan ve namaz vakitlerini kaçırmayan biri olarak tanıtmasından çok etkilenmiş olduğu beli oluyor. Nitekim şöyle diyor: "Yusuf Rıza Bey tahayyülümüzde ruhen ve bedenen dik duruşlu, vakur, inançları konusunda pervasız, ihtirassız ... bir kişilik olarak canlanmıştı" (s. 29). Tarihçi kahramanlarına sempati duyabilir; ancak buradaki "inançları konusunda pervasız" ifadesinin neye tekabül ettiği anlaşılmıyor. Bu ifade örneğin bu satırların yazarının tahayyülünde, namaz kılan subaylara kötü gözle bakan "İttihatçı/Kemalist rejime" karşı "pervasız" davranan bir dindar subay imgesi canlandırıyor. Ancak bu gerçekçi değildir. Osmanlı devletinde İslam dini resmi din olduğu gibi başta Enver Paşa olmak üzere İttihatçıların ezici çoğunluğu da dindardı, Müslüman bir subayın "inançlarında pervasız" olmak gibi bir derdi olamazdı. Osmanlı ordusunda

bir iki istisna dışında muharip Hıristiyan subaylar da bulunabilseydi belki onların inançları konusunda pervasız olup olmadığı meselesi söz konusu olabilirdi. Burada kahramanına olan aşırı sempatisi yazarı gerçeklikten uzaklaştırıyor ve Tetik'i eleştirirken de haklı bir noktada durmasına engel olmuş görünüyor. Bilgin, Tetik'in Yusuf Rıza Bey'i askerlik bilgisi bulunmayan bir sivil olarak görmesini haklı olarak eleştiriyor, ancak aynı Rıza Bey'in Batum'u ele geçirmek gibi hayalcı planlarının olduğunu görmek istemiyor. Elde doğru düzgün tüfeği bile olmayan Yusuf Rıza Bey'in Batum'u ele geçirme planlarını "inanç, şuur ve moral değeri yüksek ifadeler" olarak görüyor (s. 216).

Yazar, Yusuf Rıza Bey'e olduğu gibi Dr. Bahattin Şakir'e de kahraman gözüyle bakıyor. Öyle ki Bahattin Şakir çetelerinin Rusya topraklarından bazı hayvanları sürerek getirmesini Teşkilat-ı Mahsusa başkanı Süleyman Askeri ve Ahmet Tetik küçümserken, kendisi bu olayı "Rus ordusunun en gururlu akıncı birlikleri olan Kazaklarla tokuşma arzusu" olarak gösteriyor ve sürülerek getirilen bu hayvanların Kazak birliklerine ait olduğunu iddia ediyor (s. 139). Bu iddianın iler tutar bir yanı yoktur. Kazak birliklerinin koyun sürüleri olmadığı gibi atlarını da o mevsimde kaçırmak mümkün değildi. Hayvanlar civardaki Rusya tebaasından gayrimüslim köylülere aitti. Ayrıca bu kahraman "akıncıların" 3 Ocak 1915'te Kazaklar Ardahan'ı geri almak için saldırdığı zaman neden kaçtığı sorusu da burada yanıtsız kalıyor. Yazarın kendisi de Yusuf Rıza Bey'in malullerle ve mahkûmlarla iş görmeye çalıştığını, gönüllüleri disiplin altına almanın zor olduğunu, en küçük fırsatta yağmaya daldıklarını, eldeki tüfeklerin bir kısmının iğnelerinin kırık, bir kısmının fişeklerinin tükenmiş olduğunu (s. 238-239), İstanbul'dan sürekli subay istemesine rağmen gelen subay sayısının yok denecek kadar az olduğunu (s. 162, 201) yazmış olmasına rağmen, Ahmet Tetik'in Yusuf Rıza ve öteki çetecileri maceraperest olarak nitelendirmesini kabul edilemez buluyor (s. 167).

Bilgin ve Tetik'in ortak noktası TM çetelerinin Artvin, Ardanuç ve Ardahan çevresinde yaşayan Ermenilere yapmış olduğu katliam ve zorbalıkları görmezden gelmeleri. Bilgin'in kitabındaki tek örnek, Galatalı Halil Bey'in Artvin Ermenilerinden müsadere ettiği para ve altınların postanede yakalanmış olması ve bu da münferit bir olay gibi sunuluyor. Çetelerin Artvin civarı, Ardanuç ve Ardahan köylerinde soydukları, öldürdükleri sivil Ermeni nüfusa dair hiçbir bilgi yer almıyor. Oysa bu konuda Türkçede en azından Cemil Aksu'nun makalesi mevcut; Rusçada

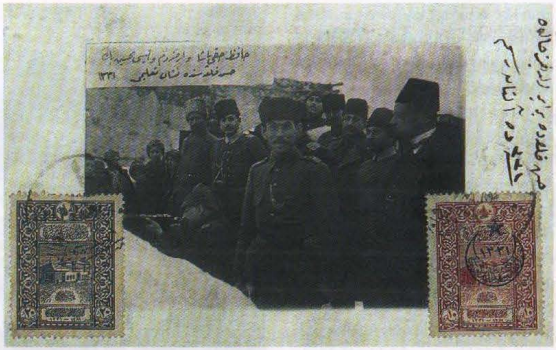
Ortada Miralay Fuat Bulca, solunda Topal Osman Ağa'nın oğlu, sağında Binbaşı Mamovizâde Rauf Bey, önde sağda oturan Topal Osman Ağa.

Ötüken Neşriyat arşivi.

Kafkasya'daki Teşkilât-ı Mahsusa 5.11.1330 (18 Ocak 1915). Arkada ayakta ortada Teşkilât-ı Mahsusa Kumandanı Cafer (Erçikan) Bey. Sağ başta ayakta Hakkı Bey, solunda oturan Erkân-ı Harb Ziya, onun solunda oturan Enver Paşa'nın yâveri Baki. (Fotoğraf Teşkilât-ı Mahsusa ile bölgede görev yapan Cafer Erçikan'ın ailesinden alınmıştır).

Ötüken Neşriyat arşivi.

Sol üst köşede "Hafız Hakkı Paşa ve Erzurum valisi Tahsin Bey Hasankalesi'nde nişan talimi 1331"; sağ yanda "Hasankale'de beraber olduğumuz halde 1331'de alınan resim" yazılı. Sağ başta sivil giyimli ve fesli şahıs Erzurum Valisi Tahsin (Uzer) Bey'dir. Önde kurmay subay Kara Vasıf Bey, solunda Enver Paşa'nın yaveri Bakî Bey, onun solunda kalpaklı olan, Teşkilât-ı Mahsusa süvarilerinin komutanı Ebulhindili Cafer (Erçikan) Bey'dir.

Ötüken Neşriyat arşivi.

Dr. Bahattin Şakir Bey, 3. Ordu Karargâhı'ndan ayrılırken karargâhta bir Teşkilât-ı Mahsusa süvari müfrezesi bırakmıştı (Fotoğraf, Teşkilât-ı Mahsusa ile bölgede görev yapan Cafer Erçikan'ın ailesinden alınmıştır).

Ötüken Neşriyat arşivi.

ise Rusya ve Gürcistan arşivlerinde bulunan Kafkasya askeri, mülki, adli ve ruhani makamlarının raporları, yazışmaları, dönemin gazeteleri ve tanık ifadeleri ile David Martirosyan ve Sonya Mirzoyan'ın makaleleri var. Kenan Karabağ'ın Ardahan'da yaşlılardan derlediği bilgilere dayanan tarihsel romanı *Kura Çözüldü* yayımlandı. Bütün bu kaynaklar yanında Ardanuçlu ve Ardahanlı yaşlıların anlatımları, Artvin ve çevresinde, Ardanuç'ta, Satlel-Rabat, Mamanelis, Tanzot köylerinde ve Ardahan'da sivil Ermeni halkın çeteler tarafından katledildiğini gösteriyor. Örneğin Ardanuç'ta çeteler ele geçirdikleri Ermenilerin ellerini bağlayarak Cehennem Deresi uçurumuna atmıştır, Şavşat'ın İmerhevi vadisindeki Phikur köyünde yaşayan Ermenileri ise Müslüman komşuları elde silahla korumuş ve Kadir Ağa ile öteki çetecilere vermemiştir. Ne var ki Tetik de Bilgin de çetelerin yöre Ermenilerine yönelik mezaliminden tek satırla bile söz etmiyor. Üstelik, bu katliamlarda Bilgin'in pek övdüğü Hod köyü çetesi ve yerel beyler de aktif rol almıştır.

Bilgin, Gürcü tarihçi Malhaz M. Sioridze'nin *C'veneburi* dergisinde yayımlanan bir makalesinden alıntı yapmış (s. 247); ancak tırnak içinde verdiği bu alıntıda cümleleri olduğu gibi aktarmak yerine kesip biçerek ve kendinden sözcükler ekleyerek anlamı değiştiriyor ve ciddi bir tahrifata yol açıyor. Sioridze, Artvin ve Ardanuçlu Ermenilerin tutuklanmış olan Müslümanlara karşı yalancı şahitlik yaptığını yazarken, Bilgin ise Lyahov'un Kazakları mezalim yaparken bu Ermenilerin "yol göstererek, hedef göstererek" Ruslara yardımcı olduğunu ifade ediyor. Halbuki Sioridze'nin makalesinde "yol göstermek" ve "hedef göstermek" ifadeleri yoktur, sadece tutuklulara karşı yalancı şahitlik ettikleri vardır.

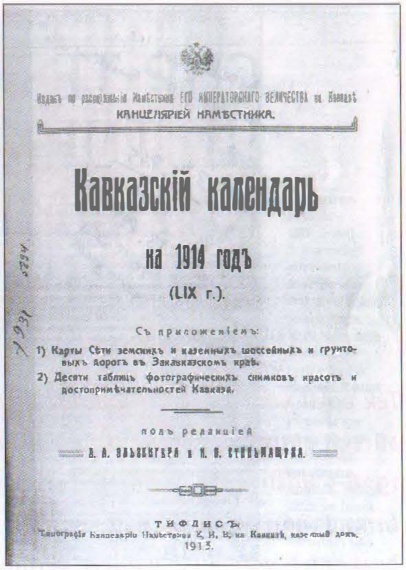
Bu örnekte bariz bir tahrifat yapmış olan yazarın kaynaklara yaklaşımı hususunda kafamızda doğal olarak soru işaretleri oluşuyor. (Bu arada yazar tıpkı İlber Ortaylı gibi benim *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti* adlı kitabımın "kitap halinde yayımladığı(m) doktora tezi"m olduğunu sanmıştır. Halbuki değildir. Buradan benim kitabımı da dikkatli okumadığı anlaşılıyor). Kuşkusuz, Kazak askerleri ve yerel Ermeniler de fırsatını bulunca Müslümanlara mezalim uygulamıştır. Ancak olayları doğal akışı içinde, kronolojik sırayla vermek ve illiyet bağını kurmak için de doğal soruları sormak gerekir. Olayları "doğal çevresinde" vermekten bahseden Bilgin'in, Artvinli ve Ardanuçlu Ermenilerin yerlerinden yurtlarından o kış günü neden kaçtıklarını ve Maçaheli'de ve Batum'da ne aradıklarını sormaması doğal değildir. Açıktır ki çetelerin katliamından kaçmışlardır. Yalancı şahitlik yapanlar da (bu iddiayı doğru kabul etsek bile) kendi akrabaları TM çetelerince katledildiği için intikam almak istemiştir. Bu arada aynı Sioridze, Gürcistan Bilimler Akademisi'ne sunduğu 1986 tarihli Rusça doktora (*kandidat*) tezinde, "Türklerin" Ardanuç'un 43 köyünden 34'ünü yaktıklarını da yazıyor (Malhaz Sioridze, "Batumskaya oblast v imperialisticeskih planah zapadnih derjav [1914-1921 gg.]", s. 65). Tutukluların Sibirya'ya sürgün edilmesi ifadesi de klişedir; ezici çoğunluğu Tiflis'te kalmıştır. Kitabın tek yanlı milliyet-

çi bakış açısı dışındaki başlıca eksiği kuşkusuz Rusça arşivlerden ve başka Rusça kaynaklardan yararlanamamış olması. Olayları "doğal çevresi içinde" vermenin önemini tekrar tekrar vurgulayan yazar, olayların aynı zamanda çokyönlü olduğunu ve karşı tarafı da dinlemek gerektiğini de dikkate alsaydı belki daha dengeli bir sonuca ulaşabilirdi.

Kitapta tespit ettiğim ikinci bir hata veya tahrifat da Harita 2'de verilen "Kars oblastı etnik yapıya göre nüfus oranları"a ilişkin. Bilgin, 1914 yılı Kafkas Yıllığı'na referans vererek Kars oblastındaki Gürcülerin oranını %4, Rusları %11, Ermenileri %17, Müslümanları da %68 olarak aktarıyor. Ancak Kafkas Yıllığı'ndaki (*Kavkazskiy Kalendar*) rakamlar böyle söylemiyor. Yazarın bu oranları nereden aldığı, nasıl hesapladığı ve hatanın kasıtlı mı yoksa sehven mi yapıldığı belli değildir. Kullandığı kaynağın orijinalinde Kars oblastında bu dört grup dışında %14 civarında Rum nüfusu vardır. Oysa %14'ü de bu dört gruba eklersek toplamda %114 gibi imkânsız bir orana ulaşırız. Bilgin'in tablosunda Rumlar ortadan kaybolmuş durumda. 1914 Kafkas Yıllığı'na göre (geçici ikamet eden nüfus dahil olmak üzere) Kars oblastındaki Ermenilerin oranı %29 civarı, Müslüman nüfus da %46 civarındadır. Daimi nüfusa göre de Müslümanların oranı %50 civarındadır.

Yazar İvane Caiani'nin *Borçka Mektupları*'na dayanarak 1893 yılında Artvin okrug'una (sancağına) bağlı Murgul'da iki köye Malakanların yerleştirildiğini yazıyor (s. 72). Ancak bu bilgi yanıltıcıdır, çünkü Malakanların Murgul köylerinde uzun süre kalmadıkları anlaşılıyor. Nitekim 1897 nüfus sayımı Kutaisi guberniyası sonuçlarına göre Artvin okrug merkezinde iki, tüm okrug'da dört ve Batum merkezinde 137, tüm Batum okrug'unda ise 161 sektant yani Malakan vardır.

Son olarak, ilerdeki baskılarda düzeltilmesi umuduyla kitaptan birkaç isim ve transkripsiyon yanlışına değinelim. Yazar General Istomin'in adını bir yerde doğru biçimiyle, sonra da bu olsa olsa Stomin'dir diye düşünerek Stomin şeklinde vermiş. Yabancı adların yazımında sık görülen bir durum olduğu için mantıksız sayılmaz. Ancak bu örnekte yanlış, çünkü Rus generalinin adı gerçekten de Istomin. Rus makamlarının Malakanlar gibi heterodoks Hıristiyanlar için kullandığı sektant terimi "sekandi" şeklinde verilmiş (s. 65). Kuban yerine Koban, Plastun yerine Plaston yazan Bilgin, Osmanlıcada o veya u olarak okunabilen vav harfinin kurbanı olmuş (s. 383). General Berkman değil Berhman (ya da Berkhman diye yazılabilir, genizsel h sesini vurgulamak için), Yüdenich değil Yudeniç; "Gurbenya" veya "gurbenia" değil guberniya (s. 63) olmalı. Yazar, "Vladikafkas/Kafkas ötesi olarak adlandırılan bu eyalet, Savaş Bakanı Dimitry A. Milıutin tarafından 1865 yılında düzenlenen askeri bir reformla kurulmuştu" diyerek bir cümlede iki büyük yanlış yapmayı başarmış. Birincisi, kendisinin de başka yerde belirttiği gibi Vladikavkaz sözcüğü Rusçada "Kafkasya'ya hükmet!" anlamına gelir, Rusçada Kafkas ötesi anlamındaki terim *Zakavkazye*'dir. İkincisi, Kafkasya eyaleti (*Kavkazskiy kray*) ilk olarak II. Katerina zamanında, ikinci olarak da 1844'te I. Nikolay tarafından naiplik (*namestniçestvo*) olarak kurulmuştur, Milyutin'in askeri reformlarıyla kurulmuş değildir.

Издаетъ по распоряженію Канцеляріи ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА Намѣстникъ Кавказскій

КАНЦЕЛЯРІЕЙ НАМѢСТНИКА.

Кавказскій календарь

на 1914 годъ

(LIX г.).

Съ приложеніемъ:

1) Карты Сѣти земскихъ и казенныхъ шоссейныхъ и грунтовыхъ дорогъ въ Закавказскомъ краѣ.

2) Десяти таблицъ фотографическихъ снимковъ красотъ и достопримѣчательностей Кавказа.

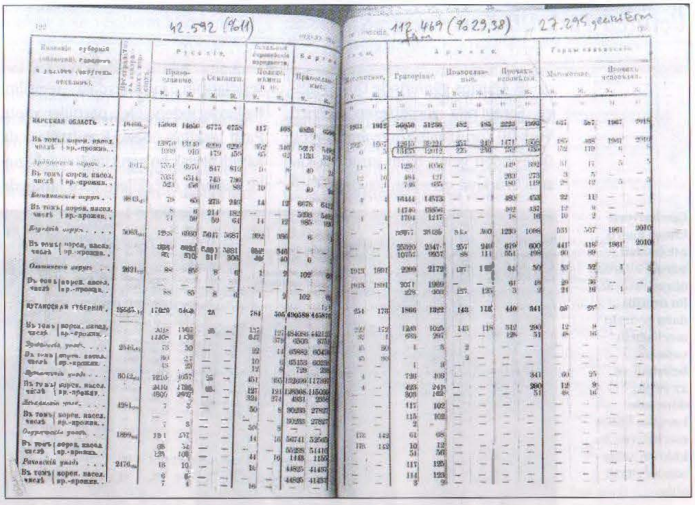
подъ редакціей

А. А. ВОЛКОВСКАГО и Н. И. СТЕПАНЯНЦЕВА.

ТИФЛИСЪ.

Типографія Канцеляріи Намѣстника К. И. Ф. на Канцелярскомъ дворѣ.

1913.

1914 tarihli *Kavkazskiy Kalendar*'da (Kafkas Yıllığı), Kars oblastında etnik yapıya göre nüfus oranları.

Nihayet askeri tarihçiliğimize küçük bir katkı da ben sunmak isterim: Şimdiye dek Genelkurmay tarihçileri dahil Türkiye'de herkesin sadece soyadını yazdığı (çoğu zaman onu bile yanlış biçimde, Ştanka olarak ifade ettikleri) ancak kimsenin adını merak edip bulmadığı Yarbay Stange'nin tam adı Christian August Stange'dir (Bkz. Bundesarchiv/Militärarchiv, Freiburg. Msg 2/3739, Oberstleutnant Stange. Kriegstagebuch).

CHP TEŞKİLATININ III. TÜRK DİL KURULTAYI'NA KATILIMI VE DEVLETİN MÜDAHALELERİ (1936)

MURAT TURAN

Tek parti yönetiminde Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatı devlet bürokrasisi tarafından sürekli olarak denetim altında tutuldu. Bunun en belirgin göstergesi 18 Haziran 1936-7 Haziran 1939 arasındaki uygulamaydı. Parti-devlet bütünleşmesi olarak tanımlanan bu uygulamada CHP genel sekreterliği görevi dahiliye vekiline, CHP il başkanlığı görevi ise valilere verildi. Bu yıllarda düzenlenen ilk büyük organizasyon Üçüncü Türk Dil Kurultayı'ydı.

24-28 Ağustos günlerinde Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleşen Üçüncü Türk Dil Kurultayı'na dünyanın birçok ülkesinden gelen bilim insanları katıldı. Türkiye geneline yayılmış CHP teşkilatının kurultaydaki temsilini halkevlerinden gelen partililer yaptı. Parti teşkilatı önceki kurultaylara da katıldı ancak bu son kurultayın hazırlık aşaması öncekilere göre farklıydı; kurultaya katılacak partililerin belirlenmesinde bürokrasinin müdahalesi ve denetimi oldukça fazlaydı. Bu süreçte Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın konumu da kuvvetlendi. Şükrü Kaya

Cumhuriyeti kuran kadro asker-sivil bürokratlardan oluşmaktaydı. Bu özellik daha sonraki meclislerin yapısını belirledi ve 27 yıllık dönemde kurulan bütün meclislerde bu kökene sahip isimler etkili oldu.

18 Haziran 1936'da CHP Genel Sekreterliği görevini üzerine alan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Milli Mücadele yıllarından 1938'e kadar Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında yer almış önemli bir isimdir. Fotoğrafta Atatürk, Şükrü Kaya ve İsmet İnönü II. Dil Kurultayı'nda bir arada.

artık Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'den sonra rejimin en güçlü üçüncü kişisiydi ve bütün CHP teşkilatını, parti teşkilatı olmayan yerlerde umumi müfettişlik bünyesindeki parti işleri bürolarını, halkevi başkanlıklarını, birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü umumi müfettişlikleri, Emniyet Umum Müdürlüğü'nü ve bütün valilikleri denetleyebilecek güçteydi. Bu aşamada CHP teşkilatından Şükrü Kaya'ya gönderilen raporlar sadece parti belgesi niteliğinde olmayıp aynı zamanda "resmî devlet belgesi" özelliği taşımaktaydı. Bu makalede, bugün Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki kataloglarda bulunan söz konusu raporlar ele alınacak ve Üçüncü Türk Dil Kurultayı örneğinden hareketle CHP teşkilatına yönelik denetimlerden bahsedilecektir.

TEK PARTİ YÖNETİMİNDE SİYASET-BÜROKRASİ İLİŞKİSİ

Tek parti döneminde siyaset ile bürokrasinin ilişkisine yönelik altyapılar Milli Mücadele sürecinde şekillendi. Milli Mücadele'yi yürüten kadronun genel yapısı asker-sivil bürokrasi ve yerel eşraftan oluşmaktaydı.[1] Bu gruplar Erzurum ve Sivas kongrelerinde ve daha sonrasında ise son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ağırlığı olan kesimlerdi.[2] 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra görev alan vekillerin kökenleri de benzerdi.[3] 1923 seçimleri sonrasında yeni mecliste görev alacak vekiller belirlenirken aynı şekilde devletle bütünleşmesi daha kolay olan asker-sivil bürokratlar tercih edildi.[4] Bu tercih sonraki dönemlerde devam etti.[5] Bürokratlara yüklenen "modernize etme misyonu" tek parti yönetiminin temel prensiplerinden biri haline getirildi. Bürokrasiyle kurulan bu yakınlaşmanın bir neticesi olarak, tek parti yönetiminin dayandığı en önemli toplumsal tabaka bürokratik kesimler oldu.[6]

Devletin yapılandırılma süreci olan 1923-1930 döneminde bürokratik kesimlerin sahip olduğu sayısal oran zayıftı. Cumhuriyet bürokrasisi olarak tanımlanan gruplar aslında klasik devlet kurumları olan Dahiliye, Hariciye ve Adliye Vekâletlerinde çalışan görevlilerdi. Sıhhat, Maarif, Gümrük, Nafia, Ziraat ve İktisat gibi vekâletler ancak 1930'larda etkili olabildi. Özellikle de 1929'dan sonra devlet olgusu yapısal değişimler geçirdi ve devletin ekonomik katkısının artmasıyla birlikte bürokratik kesimlerin sayısal oranları yükseldi. Cumhuriyetin başlangıç yıllarında düzen ve güvenlikle uğraşan bürokrat modeli yaygınken, 1930'lardan sonra ise farklı alanlarda uzmanlaşmış yeni bürokrat tipleri oluştu. 18 Haziran kararlarıyla birlikte bu bürokratik kesimler artık siyaseti de kontrol edebilen bir konum elde etti.

Tek parti döneminin en belirgin siyasetçilerinden olan CHP Genel Sekreteri Recep Peker, bugün halen üzerinde en fazla tartışılan isimlerden biridir.

TÜRKİYE'DE PARTİ-DEVLET BÜTÜNLEŞMESİ VE 18 HAZİRAN 1936 KARARLARI

CHP teşkilatı ile devlet teşkilatının idare konusundaki birlikteliği kuruluştan beri söz konusuydu, ancak devlet merkezli yaklaşımlar her zaman üstün tutuldu. Bu özellik elbette ki CHP'nin totaliter rejimlerdeki parti-devlet ilişkisinin dışında değerlendirilmesini de sağladı. Totaliter rejimlerde iktidar partileri devlet mekanizmasını ele geçirirken,

Dilleri Karşılaştırma Komisyonunun toplantısında Güneş Dil Teorisi tartışmaları geniş yer tuttu. Türk dilinin etimolojik, fonetik yapısı ve dil menşei konusunda önemli fikirler tartışıldı.

Türkiye'de ise CHP teşkilatı sürekli olarak denetlendi. Buna rağmen bazı partilerin devlet teşkilatını kontrol etmeye yönelik girişimleri de oldu. Bunun en somut örneği CHP Genel Sekreteri Recep Peker'di. Peker'in parti teşkilatını bir tür baskı aracı olarak kullanmaya çalışması Mustafa Kemal Atatürk tarafından engellendi; Peker parti teşkilatını devlet teşkilatının üzerine çıkarmaya çalıştığı için görevden alındı. 18 Haziran kararları bir anlamda CHP'lilerin bürokrasiye yönelik baskılarına verilmiş bir yanıttı.

Devletin denetim tedbirlerinin artırılmasına yönelik bu yaklaşım, parti-devlet bütünleşmesi kararından önce hazırlanmış raporlarda da yer buldu. Söz konusu raporlardan biri, Mustafa Kemal'in 1930'ların başında çıktığı yurt gezisinde hazırlanmıştı.[7] Metnin içeriğine bakıldığında sıkı denetim oluşturma isteğinin Mustafa Kemal tarafından da talep edildiği görülmektedir:

> Vali selâhiyeti:
>
> Gazi hazretleri son tetkik seyahatları üzerinde tanzim buyurdukları noktaların valilerin selâhiyetine mütedair fıkrasında valilerin ordudan başka bütün devlet teşkilâtının başı olması lâzım geldiğini işaret buyurduktan sonra kanuni kaydın valiye vilâyet dahilindeki bütün işler üzerinde müessir olacak bir nüfuz ve selâhiyet temin etmesi icap ettiğini ve her vekâlet mıntıkası dahilindeki bütün vezaif için valiye hitap edilmesi ve her hangi vekâlete teallûk eden bir işi behemehal o vekâletin vilâyetteki teşkilâtın başında bulunan zat ve bürodan çıkarılması lüzûmunu dermeyan buyurmaktadırlar.[8]

Bu raporlar hazırlanırken bir yanda da valilerin yetkilerinin artırılması yönünde bazı çalışmalar başlatıldı.[9] Devlet yöneticilerinin "siyasete nizam verme" çabasına yönelik yaklaşımın son aşaması 18 Haziran kararları oldu. Öyle anlaşılıyor ki parti-devlet bütünleşmesi kararları bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından düşünülmüş bir uygulamaydı. Atatürk'e göre bu kararlar "Kuvvet birdir ve o milletindir" yaklaşımına uygun olduğu için alınmıştı.[10] Parti yönetimine göre ise "Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyasî ve içtimaî hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkunu kolaylaştırmak ve Parti'nin inkişafını artırmak ve hızlandırmak için bundan sonra Parti faaliyeti ile Hükûmet idare arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesi" için bu uygulamaya başvurulmuştu.[11] Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya 18 Haziran kararlarının ardından bütün valilerin katıldığı bir toplantı düzenledi. Kaya burada yaptığı konuşmada valilere verilen yetkilerin "gelişigüzel alınmış kararlar" olmadığını ifade ettikten sonra yeni görevlerini açıklayan on maddelik talimatname yayınladı. Talimatnamede, valilerin parti işlerinde nasıl hareket edecekleri konusuna yer verildi.[12] Valiler bundan sonra parti işleriyle yakından ilgilenecek ve bu konudaki çalışmalara destek vereceklerdi.[13]

Parti-devlet bütünleşmesi kararından sonra CHP teşkilatının bürokratik müdahaleye uğrayabileceği alanlar eskiye nazaran daha da genişledi. Bu kararla birlikte görevdeki bütün CHP il başkanları istifa etmek zorunda kaldı. O tarihe kadar başkanlar parti içinden atanıyorken, bütünleşme kararından sonra bütün atama

Dil Kurultayına dünyanın birçok üniversitesinden Sümerolog, Türkolog, filoloji profesörü ve şark dilleri uzmanı katıldı.

Cumhuriyet, 22 AĞUSTOS 1936, S. 1.

Kurultay hazırlığı bitiyor

İçtimaa gelen ecnebi profesörler 10 u buldu

Kurultay vesilesile İstanbul Halkevleri de 4 gün 4 gece sürecek büyük bir merasim ve bayram programı hazırladı

24 ağustos pazartesi günü toplanacak olan Üçüncü Dil Kurultayı için hazırlıklar ikmal edilmiştir.

Dolmabahçe sarayının ön salonundaki elektrik tertibatı da dün bitirilmiştir. Bugün de azaların oturacakları koltuk ve sandalyeler yerlerine konacaktır.

Gerek divanı riyaset ve gerekse hitabet kürsülerinin önüne birer oparlor konmuştur. Bu sayede hem muayede salonundaki dinleyiciler kongreyi takib edebileceklerdir, hem de şehrin her tarafına konacak oparlör sayesinde halk müzakereleri dinliyebilecektir.

Kurultayın açılışını yapacak olan Maarif Vekili Saffet Arıkan

Kurultaya aza ve dinleyici sıfatile geleceklerin kartları gönderilmeğe başlanmıştır. Dün yeşil renkte olan matbuat kartları da gazetecilere dağıtılmıştır. Kurultayı açacak olan Maarif Vekili Saffet Arıkan dün Umumi Kâtib İbrahim Necmi Dilmenle birlikte Kurultay çalışmaları etrafında saatlerce meşgul olmuştur.

Şimdiye kadar Kurultaya iştirak etmek üzere gelen yabancı profesörlerin sayısı onu bulmuştur. Yarın sabah Fran

tarihsiz 22, 4 sütun 4 üst

yetkisi bürokrasiye geçti.[14] Dolayısıyla partinin merkez ve taşra teşkilatı tamamen devletin denetimine girmiş oldu.

CEMİYETTEN DEVLET KURULUŞUNA DÖNÜŞÜM: TÜRK DİL KURUMU

Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nı düzenleyen Türk Dil Kurumu aslında 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurumlaşmış haliydi. Cemiyet zaten kuruluşundan itibaren devlet teşkilatıyla yakın temas içindeydi. Bu bürokratik ağırlık kendini ilk kurultaydan itibaren göstermeye başladı.[15] Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin ilk nizamnamesinde "Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin yüksek hamî reisliği altında 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti adlı bir cemiyet kurulmuştur" denerek, Mustafa Kemal'in kurucu başkan olduğu vurgulandı.[16] Diğer maddede "Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekili, Cemiyetin fahrî reisidir" ifadesiyle maarif vekilinin onursal/ikinci başkan olduğu belirtildi. Kurucu heyette yer alan diğer isimler de bürokraside görevli kimselerdi.[17] CHF teşkilatı ile olan ilişki ise halkevleri üzerinden gerçekleşti. Cemiyet nizamnamesinin bu konuyla ilgili olan maddesi şöyleydi:

> Türk Dili Tetkik Cemiyetinin her vilâyet merkezinde de umumî merkez heyeti kararıyle kurulmuş bir merkez vardır. Halkevi bulunan vilâyetlerde Halkevinin dil, edebiyat ve tarih şubesi idare heyeti, vilâyet merkez heyeti yerini tutar. Vilâyet Merkez Heyetleri ve şubeler teşkilâtı ile muhabir azaların çalışma programları ve talimatnameleri Umumî Merkez Heyetince hazırlanır.[18]

Cemiyetin 1934'te düzenlenen ikinci kurultayında, kurultay başkanlığına TBMM Reisi Kazım (Özalp) Bey seçildi.[19] Encümen başkanlığına Maarif Vekili Saffet (Arıkan) Bey, muhasebeciliğe Besim Bey, azalıklara Çanakkale mebusu Ahmet Cevat Bey, Ordu mebusu Ali Canip Bey, Urfa mebusu Hasan Reşit Bey, Konya mebusu Naim Hazım Bey ve Mardin mebusu Yakup Kadri Bey seçildi.[20] CHF'li mebuslar bu yapının içerisinde her dönem görev aldı. 1936'daki yönetim kurulu üyelerinin tümünü CHP'li vekiller oluşturuyordu.[21] Burada bürokrasi ile partinin oluşturduğu bir düzen ve uzlaşmadan söz edilebilir. CHP'li vekiller Türk Dil Kurumu içerisinde sürekli olarak yer almalarına rağmen, devletteki görevleri nedeniyle bürokratik ağırlıkları daha üstündür.

Üçüncü Türk Dil Kurultayı önceki yıllarda düzenlenen kurultaydan farklıydı. Önceki iki kurultayı düzenleyen kuruluş Türk Dili Tetkik Cemiyeti iken, 1936'daki bu kurultayı Türk Dil Kurumu düzenledi. Aradaki fark sadece isim değişikliğinden ibaret değildi. 1932'de Cemiyet olarak kurulan bu teşkilat, 1936'ya gelindiğinde her yönüyle resmî devlet kurumu haline gelmiş bir yapıya sahipti. Bu durum Türk Dil Kurumu'nun 1936 tarihli nizamnamesinin girişinden itibaren kendini göstermekteydi.[22] Diğer taraftan bu nizamnamede "dış teşkilat" olarak halkevlerinin tanımlanmış olması elbette ki bürokrasinin işini kolaylaştırdı. Türk Dil Kurumu'nun halkevlerine talimat verilebilecek bir konum elde etmesi önemliydi. Kurum bundan böyle halkevlerinin dil-tarih ve edebiyat komiteleriyle doğrudan yazışabilecekti.[23] Bu durum aslında CHP üzerindeki resmî devlet denetiminin artırılmasına yardımcı olması açısından önem taşımaktaydı.

TÜRK DİL KURUMU'NUN "DIŞ TEŞKİLATI": HALKEVLERİ

Kurultayın hazırlıkları 18 Haziran kararları öncesinde başladı.

Dil Kurultayı, beynelmilel bir ilim toplantısı şeklini alıyor

Atatürk, iki celse arasında Fransız dil alimile konuşuyorlar ve locasından müzakereyi takib ediyorlar

Kurultaya katılan bilim insanları bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından karşılandı ve dil konusunda bazı görüşmeler yapıldı.

Cumhuriyet, 25 Ağustos 1936, s. 1.

Dil Kurultayına, Sovyet, İngiliz, Fransız, Alman, Avusturya, Macar, Japon ve İtalyan konukların katılması organizasyonun uluslararası niteliğini arttırdı.

Ulus, 24 Ağustos 1936, s. 1.

Üçüncü Dil Kurultayı Bugün Toplanıyor

Soldan sağa: İkinci dil kurultayının 19 eylül toplantısına bir bakış. — Atatürk ikinci dil kurultayının konuşmalarını dinlerken. — Üçüncü dil kurultayının bugün toplanacağı Dolmabahçe sarayı.

Türk Dil Kurumu'ndan CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen 25 Mayıs 1936 tarihli yazıda, halkevlerinin dil-tarih ve edebiyat şubesinden seçilecek temsilcilerin ağustos ayında düzenlenecek olan Dil Kurultayı'na katılması istendi.[44] CHP Genel Sekreteri Recep Peker bunun üzerine 6 Haziran'da bütün halkevleri başkanlıklarına şu bilgilendirme yazısını gönderdi:

> Üçüncü Dil Kurultayı 24/Ağustos/Pazartesi günü İstanbulda Dolmabahçe sarayında açılacak ve 28 / Ağustos / Cuma günü akşamına kadar sürecektir. Ülkü hızımızın bir ana istikameti olan Dil işine Halkevlerimizin ilgilenmelerini istiyoruz. Bu sebeple Halkevlerimizin Dil, Tarih ve Edebiyat şubesinden seçilecek bir zatın Kurultayda bulunmasını lâzım görüyoruz. Bundan faydalar bekliyoruz. Halkevlerinden gelecek mümessillerin Kurum işyarile öğretmenler gibi Kültür Bakanlığının ayıracağı geceli okullarda yatırılmasının mümkün olduğu Kurum Genel Sekreterliğinden bildirilmektedir. Bu işi kovalayarak doğruca size yapılmış olan genelgesinde izah vardır. Acele cevabınızı beklerim.[45]

Parti-devlet bütünleşmesi kararından sonra CHP teşkilatının bürokratik müdahaleye uğrayabileceği alanlar eskiye nazaran daha da genişledi. Bu kararla birlikte görevdeki bütün CHP il başkanları istifa etmek zorunda kaldı. O tarihe kadar başkanlar parti içinden atanıyorken, bütünleşme kararından sonra bütün atama yetkisi bürokrasiye geçti. Dolayısıyla partinin merkez ve taşra teşkilatı tamamen devletin denetimine girmiş oldu.

Kurultayın hazırlık aşamasında yapılan yazışmalarda en fazla değinilen konulardan biri, İstanbul'a gelen partililerin nerede misafir edileceğiydi. Bu konu Kültür/Maarif Bakanı Saffet Arıkan'ın talimatıyla çözüldü ve partililerin Ortaköy'deki Galatasaray Lisesi'ne ait yatakhanelerde kalması sağlandı. Kurultaya katılacak partililerin genel olarak para problemi bulunmaktaydı. Yazışmaların büyük çoğunluğunda "Temsilci arkadaşa yol harcı vermeğe evimiz bütçesi müsait olmadığından, zaruri yol masraflarına karşılık olmak üzere merkezden bir miktar avans gönderilmesi" gibi ifadeler yer almaktaydı. Neticede CHP Genel Sekreterliği bu konuya bir tahsisat ayırıp temsilcilerin İstanbul'a gelmesini sağladı.

Kurultayın başlamasına az bir zaman kala CHP Genel Sekreterliği'ndeki çalışmalar daha da hızlandı. Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya bütün halkevleri başkanlıklarına gönderdiği genelgede kurultay süresince yapılması gerekenleri şöyle sıraladı:

> İstanbul 8.8.936
>
> 24/8/936 tarihinde İstanbulda Türk Dil Kurultayının açılacağı

Mustafa Kemal Atatürk'ün dile ve kültüre olan eğilimi, yapılacak çalışmaların hem zamansal hem de mekânsal olarak alanını genişletti. Atatürk dil kurultayı süresince öne sürülen tezler konusunda Türk Dil Kurumu Genel Sekreterinden izahatlar aldı.

Cumhuriyet, 26 Ağustos 1936, s. 1.

malumdur. Büyük Önderimizin açtığı parlak devrim çalışmalarından biri olan bu büyük günün, yurdun her köşesinde lâyik olduğu ehemmiyette mütenasip bir derecede canlı ve hareketli geçirilmesini önemli bir vazife olarak bütün Halkevi ve parti teşkilâtımızdan istiyoruz. Bunun için:

Bütün Halkevleri ve parti teşkilâtımız Kurultayın açıldığı gün, Kurultay başkanlığına kutlama telgrafları çekmelidirler.

Radyosu olan yerlerdeki Halkevi ve parti teşkilâtımız münasip meydanlara hoparlörler koyarak mümkün olduğu kadar çok yurttaşa, kurultayda söylenen söylevleri dinletmeği sağlamalıdır.

Kurultayın çalışmaları devam edeceği dört gün gün içinde gece ve gündüz büyük tören programları mahallî icaplar göz önüne alınarak şimdiden hazırlanmalıdır.

Radyosu olmayan Halkevleri ile parti teşkilâtımız, bulundukları yerlerdeki hususî müesseseler ve şahısların radyolarından faydalanma imkânlarını şimdiden aramalıdırlar.

Kurultay devam ettiği müddetçe Dil devrimimizin mana ve şümulünü, Türk dilinin ana dil oluşunu ve zenginliğini tebarüz ettirecek mahiyette konferanslar verilmeli, verilen konferansların birer örneği İstanbulda Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğine ve C.H.P. Genel Sekreterliğine gönderilmelidir.

Parti teşkilâtımız ve Halkevlerimiz Dil bayramının çevrelerinde nasıl kutlandığını bildiren raporlarını da iki nüsha olarak yazıp birini Genel Sekreterliğe ve öbürünü de Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğine göndermelidirler.

Dil bayramı tezahüratı hakkında başlıca İstanbul gazeteleri ile Ulus gazetesine de telgraflarla malumat verilmesi ihmal edilmemelidir.

Yurdun ve yurtdaşların siyasal, sosyal ve kültürel kalkınmasında omuzlarında şerefli ve ulusal ödev yükünü taşıyan bütün teşkilâtımızdan bu büyük ve ulusal bayram gününün tam bir heyecan ve hareket içinde geçirilmesini önemle ister, başarılar temennisile gözlerinizden öperim.

Dahiliye Vekili ve C.H.P. Genel Sekreteri

Şükrü Kaya

136 Halkevi Başkanlıklarına

C.H.P. İlyönkurul Başkanlıklarına

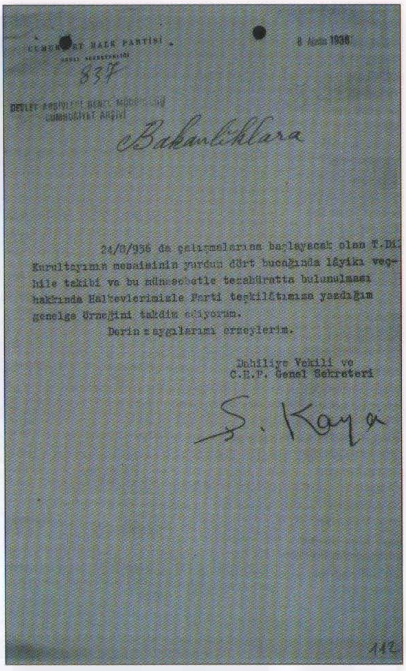
Birinci, Üçüncü, Dördüncü ve Trakya Genel İspekterliklerine

Bilgi olarak: Bakanlıklara ve Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğine.[26]

Görüldüğü üzere Dahiliye Vekâleti artık rejimin en kuvvetli bürokratik birimiydi. Öyle ki artık kurultay süresince basının yapması gerekenler bile Şükrü Kaya tarafından belirleniyordu. Basına gönderilecek yazının hazırlık metni şöyleydi:

> Ayın yirmisinden itibaren gazeteler Dil Kurultayı hakkında yazı yazmaya başlayacaklardır. Ayın 23 üncü günü gazeteler Dil Kurultayının ehemmiyetine dair başmakale yazacaktır. Üçüncü Kurultayın devamı müddetince gazeteler, Kurultayda söylenen nutukları, kurultaydaki intibalara dair yazılar ve fotoğraflarla Dil Cemiyeti Genel Sekreterliğinin program ve direktiflerini birinci sahifede neşredeceklerdir. Velhasıl Kurultayın ehemmiyeti bütün manasile temsil ettirilecektir: Tan, Kurun, Cumhuriyet, Son Posta, Açıkgöz, Akşam gazeteleri.[27]

Kurultayın açılış konuşmasını bir önceki kurultaydan farklı olarak Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen'in yerine Maarif Vekili ve Kurultay Başkanı Saffet Arıkan yaptı. Kurultaya yönelik devlet erkânının katılımı ve desteği önceki kurultaylardan fazla oldu.[28] Kurultay devam ederken bir yandan da Türkiye genelindeki bütün halkevlerinde dille ilgili konferanslar ve etkinlikler düzenlendi.

8 Ağustos 1936

Bakanlıklara

24/8/936 da çalışmalarına başlayacak olan T.Dil Kurultayına memleketin yurdun dört bucağında lâyıki veçhile tekâsül ve bu münasebetle tezahüratta bulunulması hakkında Halkevlerimizle Parti teşkilâtımıza yazdığım genelge örneğini takdim ediyorum.

Derin saygılarımı arzederim.

Dahiliye Vekili ve
C.H.P. Genel Sekreteri

Ş. Kaya

142

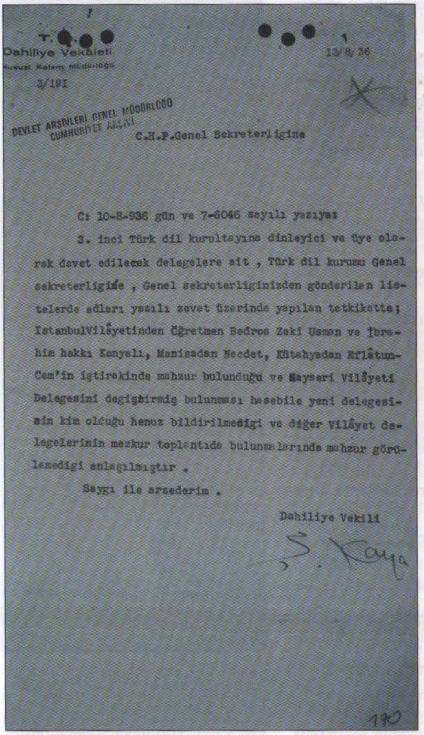
1936 Parti-Devlet Bütünleşmesi Kararından sonra Dahiliye Vekâleti'nin yetki alanı genişledi. Dahiliye Vekâleti elde ettiği bu konumdan dolayı diğer Vekâletlerin desteğini almakta zorluk çekmedi.

CHP'Lİ TEMSİLCİLERİN EMNİYET SORUŞTURMASI

Kurultaya katılacak CHP'li temsilciler, Dahiliye Vekâleti'nce yürütülen soruşturmaları geçtikten sonra kabul edilebiliyordu. Yürütülen soruşturma aşaması şöyleydi: CHP Genel Sekreterliği kurultaya katılması için halkevlerinden bir isim tespit etmelerini istedi. Tespit edilen kişinin kimliği halkevleri tarafından CHP il başkanına/vilayetin valisine bildirildi. Valilik bu kişi hakkında gerekli tüm soruşturmaları yaptırdıktan sonra hazırlamış olduğu raporunu Emniyet Umum Müdürlüğü'ne sevk etti. Buradan çıkan netice en son olarak Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın önüne geldi. Şükrü Kaya bu konuda verdiği

CHP teşkilatının belirlediği delegeler, Dahiliye Vekâleti tarafından yürütülen geniş boyutlu soruşturma sürecini tamamladıktan sonra Türk Dil Kurultayı'na katılabildi. Bu iki yazışma örneğinde emniyet incelemesine ait tespitler yer almaktadır (solda).

Üçüncü Türk Dil Kurultayı uluslararası bir organizasyon olması sebebiyle hem Dahiliye Vekâleti'nin alt birimleri hem de CHP Genel Sekreterliği tarafından önemli görülmekteydi. Kurultaya katılımın yoğun olması yönünde genel bir eğilim söz konusuydu (sağda).

T.C.
Dahiliye Vekâleti
13/8/36
3/191

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

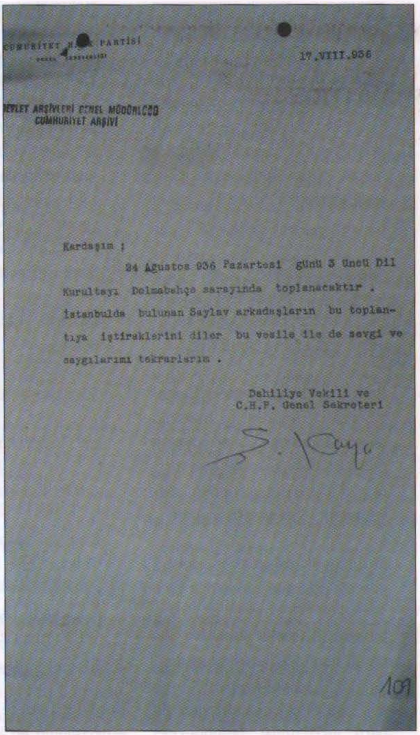
C.H.P.Genel Sekreterliğine

Ç: 10-8-936 gün ve 7-6046 sayılı yazınız

3. üncü Türk dil kurultayına dinleyici ve üye olarak davet edilecek delegelere ait , Türk dil kurumu Genel sekreterliğine , Genel sekreterliğininden gönderilen listelerde adları yazılı zevat üzerinde yapılan tetkikatta; İstanbulVilâyetinden Öğretmen Sedros Zaki Usman ve İbrahim hakkı Konyalı, Manisadan Necdet, Kâtâyadan Rifâtum-Cem'in iştirekinde mahzur bulunduğu ve Kayseri Vilâyeti Delegesini değiştirmiş bulunması hasebile yeni delegesinin kim olduğu henuz bildirilmediği ve diğer Vilâyet delegelerinin mezkur toplantıda bulunmalarında mahzur görülmediği anlaşılmıştır .

Saygı ile arzederim .

Dahiliye Vekili

CUMHURİYET HALK PARTİSİ

17.VIII.936

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Kardaşım !

24 Ağustos 936 Pazartesi günü 3 üncü Dil Kurultayı Dolmabahçe sarayında toplanacaktır . İstanbulda bulunan Saylav arkadaşların bu toplantıya iştiraklerini dilerim bu vesile ile de sevgi ve saygılarımı tekrarlarım .

Dahiliye Vekili ve
C.H.P. Genel Sekreteri

kararı CHP Genel Sekreterliği'nin ilgili bürosuna sundu. Şükrü Kaya bu sürecin tartışmasız en etkili kişilerinden biriydi ve dolayısıyla konuyla ilgili birçok kararın altında onun imzası yer almaktadır.

CHP'liler hakkındahazırlanan raporların büyük çoğunluğu olumlu içeriğe sahipti. Dosyalarda en sık kullanılan ifade "toplantıya iştirakinde mahzur bulunmadığı" veya "toplantıya iştirakine bir güna mahzur olmadığı" şeklindeydi. Bunların dışında daha detaylı olarak hazırlanmış raporlar da mevcuttu. Örneğin Niğde Halkevi temsilcisi hakkında Niğde Valisi'nin sunduğu raporda, adı geçen temsilci hakkında "Genel ahvali düzgün ve bu işe ayrılmaya engel olabilecek bir kötülüğü bulunmadığı yapılan tahkikattan anlaşılmıştır" şeklinde bir değerlendirme yer almaktaydı. Yozgat Halkevi temsilcisi hakkında Yozgat Valisi'nin hazırladığı raporda ise sözü edilen temsilcinin "aslen Yozgatlı ve öz Türk kanından olup, genç yurtsever Cumhuriyet rejimine sadık ve şayanı itimat olduğu" ifadesine yer verilmekteydi.

Partililer hakkında hazırlanan raporlarda olumsuz içeriğe sahip olanlar da bulunmaktaydı. Gerekçeli oldukları için doğal olarak daha uzun tutulan bu tür raporlarda "mazisi ve karakteri itibariyle kurultaya iştiraki uygun olmayan kişi" şeklinde ifadeler yer almaktaydı. Bunlardan birisi Kayseri Halkevi temsilcisi hakkındaydı. Kayseri Valiliği tarafından gönderilen yazıda, "Dil kurultayı için başka bir temsilcinin seçilerek polisçe tezkiyesi sonucu ile beraber adının hemen bildirilmesi" istendikten sonra hazırlanmış olan gerekçeli rapor şöyle sunuldu:

> 24/8/936 Dolmabahçe sarayında açılacak olan Üçüncü Dil Kurultayına Kayseri Halkevi namına iştirak edecek olan Hüseyin Hüsnü Irkıl Ata dört senedir vilâyetimiz Maarif Müdürüdür. Şimdiye kadar menfi ve rejime ve Hukûmete aykırı hareketi görülememiştir. Çok çalışır ve heyecanlıdır. Yalnız bu adamın evvelce İngiliz Muhipler Cemiyetine girmiş olduğu hakkında bir malûmat varsa da bunun vilâyette ve partide dosyası ve vesaiki yoktur.
>
> Dahiliye Vekâletinin bu hususta ki 19/7/936 gün ve Emniyet 8236 sayılı şifresine verilen 19/7/936 gün ve Emniyet 2994-1314 sayılı karşılıkda da arzedildi.
>
> Bu adamın dil kurultayında bulunmasından fena bir hareket umulmazsa da evvelce böyle bir cemiyete intisap etmiş bulunması mahzur olarak mütalaaya alındığı halde hemen değiştirilmesine tevessül olunmak üzere iş'ar buyurulması mezkûr vekâlete arzedilmiştir. Muamelenin cereyan ve bu adamın hali ve mahiyyeti hakkında yukarıda tafsilat arzedilmiştir.

Üçüncü Türk Dil Kurultayı önceki yıllarda düzenlenenlerden farklıydı. İlk iki kurultayı düzenleyen kuruluş Türk Dili Tetkik Cemiyeti iken, 1936'daki bu kurultayı Türk Dil Kurumu düzenlemişti. Aradaki fark sadece isim değişikliğinden ibaret değildi. 1932'de Cemiyet olarak kurulan bu teşkilat, 1936'ya gelindiğinde her yönüyle resmî devlet kurumu haline gelmiş bir yapıya sahipti. Bu durum Türk Dil Kurumu'nun 1936 tarihli nizamnamesinin girişinden itibaren kendini göstermekteydi.

> Bu hususta yapılacak başka bir muamele düşünülüyorsa hemen icabına bakılmak üzere tenvir ve irşat buyurulmaklığını saygıyla dilerim.[29]

Kütahya Valisi'nin hazırladığı raporda soruşturulan partili hakkında "bu yüksek toplantıya iştiraki mahzurlu görüldüğünden gönderilmesinden sarfınazar gönderilmesinden sarfınazar edildiği ve halen bu kurultaya iştirak ettirilecek gibi selahiyetli başka bir münasibinin bulunmadığı" ifade edilmekteydi.

CHP'li temsilciler hakkında hazırlanan başka bir örnek Dahiliye Vekili Şükrü Kaya imzası ile doğrudan CHP Genel Sekreterliği birimine sunulan şu yazıydı:

> Üçüncü Türk Dil kurultayına iştirak edecek zevata ait olup haklarında tetkikat yapılmak üzere Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğinden gönderilen listenin, İstanbulda oturan üye listesinin 18 inci sıra numarasında yazılı öğretmen Hidayet Yasin'in; Avusturya tebaasından olup karşıtlığından ötürü sınırdışı edilmiş olan Karl Hofmayan ile ilgili bulunduğu güvenilir bir kaynaktan bildirilmiştir. İkinci defa yapılmakta olan tetkikat neticesi ayrıca bildirilecektir.[30]

Olumsuz neticelenen diğer bir soruşturma Giresun Valisi'nin Dahiliye Vekâleti'ne gönderdiği yazıydı:

> Üçüncü dil kurultayına dinleyici olarak iştirak etmek isteğinde bulunan Tirebolu ilk okul öğretmeni Tevfik Durak'ın 935 yılında Görele'ye tahvil edildiği ve Tirebolu'da bulunduğu zamanlarda kendisine yapılan idarî tebligata rağmen bere kullanmakta teannud ederek İlçede softa geçinen eşhas nazarında suimisal uyandırdığı, ahlâk ve seciye itibariyle eyi bir şahsiyetin sahibi bulunmadığı ahvali sıhıyyesiyle ve ruhî temayülâtı hakkında henüz tesbit edilmiş menfi hareketi mevcut değilse de vaziyeti ahlâkiyesi itibariyle kurultaya devam ettirilmemesi daha muvafık olacağı maruzdur. Giresun Vali Vekili S. Yeldan[31]

Dahiliye Vekâleti CHP teşkilatının tespit ettiği temsilciler konusunda oldukça dikkatli hareket etmekteydi. Bu konuda yapılan soruşturmalar bazen tekrar edilmekteydi:

> C.H.P Genel Sekreterliğine
>
> Malatya vilâyetinin işarına göre Dil Kurultayında bulunmasında mahzur görülmediği bildirilen Hüsnü Eke hakkında diğer bir kaynaktan alınan ve iştirakinde mahzur olduğu yolunda olan bilgi üzerine keyfiyet Genel Sekreterliğinizle birlikte berayı tetkik vilâyete yazılmıştır.
>
> Adı geçen vilâyetten bu kerre alınan karşılıkta; bu adamın vilâyet ve muhitince milliyetperver olarak tanındığı ve yurduna sadık, namuslu bir vatandaş olduğu, idadî tahsilli bulunan Hüsnü Eke'nin uzun seneler vaktini Dil tetkiklerine hasrettiği ve bundan evvelki Kurultaya da iştirak ettirildiği ve kendisinin nüfus dairesinden bilinmez bir sebeple istifa ederek ayrılmış olduğu, babasının şeyhliği ile alâkadar olmadığı gibi bundan ötürü de kusurlu addolunamıyacağı bildirilmiştir. Arzederim."[32]

Dahiliye Vekâleti'nin CHP Genel Sekreterliği bürolarına gönderdiği "mahzurlu temsilci" konusundaki bir uyarı yazısı şöyleydi:

Dahiliye Vekaleti, Dolmabahçe'de düzenlenecek kurultaya katılacak halkevi delegelerinin tespit edilmesi konusunda oldukça dikkatli hareket etti. Fotoğrafta, Ordu Halkevi muallimleri bir arada görülüyor.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu.

CHP Genel Sekreterliğine

3. üncü Dil Kurultayına Ankara Vilâyetinden üye olarak iştirak edecek olan Musiki Muallim Mektebi Muallimlerinden A. Adnan'ın Komünist fikirli bir kimse olması nazarı itibare alınarak mezkur Kurultaya iştirakinde mahzurlu görüldüğü, Ankara Vilâyetinin iş'arına atfen İstanbul Vilâyetinden 14-8-936 gün ve Emniyet 23309-21924 sayılı yazı ile bildirilmiştir. Saygı ile arzederim. Dahiliye Vekili.[33]

Dolmabahçe'deki kurultay görüşmeleri, halkevlerinde kurulan radyo düzeneğinin yardımıyla yakından takip edilebildi.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu

CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen ve olumsuz neticelenen başka bir soruşturma dosyası şuydu:

CHP Genel Sekreterliği

10/8/936 günlü ve 785 sayılı yazıya ilişik listede adları bulunan ve İstanbul'da oturan zevat hakkında yaptırılan tahkikat sonunda, bunlardan davetli listesinin 16 sıra numarasında yazılı Edebiyat Fakültesi Türkoloji irdemenlerinden 849 numaralı Kadri Ziya'nın 933 yılında Sivas Lisesinde okuduğu sırada komünistlik suçundan öğretmen Ruşen Zeki ve arkadaşları ile birlikte mahkemeye verilmiş ise de beraat ettiği ve bunun üzerine Balıkesir Lisesine nakledildiği ve halen Ankara ceza evinde bulunan Çorum Ortaokul öğretmeni Ruşen Zeki ile teması bulunmasından ötürü kurultayda bulunmasında mahzur görüldüğü ve yine aynı listenin 6 sıra numarasında kayıtlı Edebiyat Fakültesi talebelerinden 710 sayılı Gündüz hakkında da Kocaeli vilâyetinden sorulduğu ve listede yazılı diğer zevatın mezkûr toplantıda bulunmalarında bir mahzur mevcut olmadığı ve keyfiyetin vilâyetçe Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğine de bildirildiği İstanbul vilâyetinin iş'arından anlaşılmıştır.[34]

Dahiliye Vekâleti kurultaya katılacak kişiler hakkında yaptığı soruşturmalarda uygun görmediği temsilcilerin yerine yeni isimlerin seçilmesini sağlayabiliyordu. Vekâlet sahip olduğu müdahale yetkisini sonuna kadar kullanıyordu. Bu süreçte sadece CHP'li temsilciler değil aynı zamanda kurultaya katılacak konuklar da incelemeye takıldı. Soruşturulan isimlerden biri de Sabiha Gökçen'di:

> 24/8/936 tarihinde Dolmabahçe sarayında toplanacak olan üçüncü Türk dili kurultayında davetli ve dinleyici olarak bulunmak isteyen İstanbul'dan Sabiha Gökçen'in mezkûr toplantıda bulunmasında mahzur olmadığı Vilâyetin iş'arından anlaşılmıştır. Dahiliye Vekâleti Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü.[35]

Devlet teşkilatına mensup görevliler de soruşturma sürecinden geçiyordu. Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'nden Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliği'ne gönderilen bir raporda adı geçen konuğun "karakteri itibariyle bu kişinin rejime sadakati olmadığı ve Hükümeti tenkitten çekinmediği ve ilmî evsaf ve seciyesi itibariyle Dil Kurumuna iştirakinin uygun görülmediği" şeklinde bir değerlendirme yer almaktaydı.[36]

Kurultaya katılacak CHP'li temsilcilerin belirlenmesinde bu kişilerin mesleki yetkinliklerinin yanında 1919-1936 aralığındaki faaliyetleri de dikkate alındı. Partililerin, Milli Mücadele karşıtı gruplar ile hiçbir şekilde yakınlık kurmamış ve "siyasi seciyeleri itibarile menfi bir ruh taşımamış" olmaları konusunda yüksek bir hassasiyet söz konusuydu.

SONUÇ

1929 Dünya Ekonomik Buhranı bütün dünya ülkelerini etkilediği gibi Türkiye'deki yönetim anlayışını da yeniden belirledi. Bu süreçte devletin denetim gücü her alanda artırıldı. Devlet gücünün artırılması bir anlamda CHP üzerindeki bürokratik etkinin yoğunlaşmasına neden oldu. CHP teşkilatı kuruluştan beri devlet bürokrasisinden destek alarak çalışmalarını sürdürse de gene de bazı aşamaları başarıyla geride bırakabilmiş bir teşkilattı. Örneğin köklü bir örgütsel yapıya sahip olan Türk Ocaklarını denetlemesi ve sonrasında bu kuruluş yerine halkevlerini yerleştirmesi önemliydi.[37] Bu dönemde kapatılan cemiyetler sadece Türk Ocakları da değildi. Mason locaları ve Türk Kadın Birliği gibi birçok kuruluşun faaliyetine son verildi. Spor örgütleri ve esnaf dernekleri bile CHP teşkilatı ile kurdukları yakınlık oranında hayatta kalabildi. Böylece faaliyet gösteren birçok toplumsal kuruluş CHP'nin çatısı altında toplandı.[38] Partinin 1930-1935 aralığında elde ettiği bu güç bile devlet teşkilatı karşısındaki konumunu kuvvetlendirmeye yetmedi. 18 Haziran 1936'ya gelindiğinde ise devletin denetim sahası parti teşkilatını da kapsayacak şekilde genişledi.

Parti-devlet bütünleşmesi kararından sonra CHP Genel Sekreterliği ve Dahiliye Vekâleti'ne ait merkez kadrosu eskiden olduğu gibi çalışmalarını sürdürdü. Ancak bu uygulama neticesinde personeli değişen ve azalan tarafın CHP teşkilatı olduğu açıktır. Kararın üzerinden bir yıl geçtikten sonra bu defa CHP teşkilatının iyice zayıfladığı yönünde bazı kaygılar görülmeye başlandı.[19] Dahiliye Vekâleti ise 1936'da şekillenen yeni devlet yapısıyla birlikte siyaset mekanizmasını daha fazla kontrol edebilme imkânı elde etti.

MURAT TURAN
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri* (İstanbul: Geçiş Yayınları, 1971), s. 116; Esat Öz, *Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992), s. 72-73.

2 Erzurum Kongresi üyeleri: bürokrasi %33, serbest meslek %16, girişimci %28, din görevlisi %13, diğer %1, bilinmeyen %9. Sivas Kongresi üyeleri: bürokrasi %42.1, serbest meslek %13.1, girişimci %15.7, din görevlisi %7.8, diğer %5.2, bilinmeyen: %15.7. Son Osmanlı Mebusan Meclisi üyeleri: bürokrasi %34, serbest meslek %12, girişimci %13, din görevlisi %7, 1951 %1, diğer %1, bilinmeyen: %33. Bkz. Mehmet Turhan, *Siyasal Elitler* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1991), s. 104-106.

3 İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997), s. 389.

4 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, c. 3 (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1993), s. 43-980. s. 23-796.

5 Tek parti yönetiminde sivil bürokrasi genel olarak askeri bürokrasiye göre daha kuvvetliydi, fakat sivil bürokrasinin askeri bürokrasinin etkisi altına verildiği bazı uygulamalar da oldu. Örneğin 25 Aralık 1935 tarihli "Tunceli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanun" sayesinde korgeneral komutan rütbesinde bir vali/kumandan seçildi. Bu kişi aynı zamanda Dördüncü Umumî Müfettişliğin de müfettişiydi. Bkz. Murat Turan, *CHP'nin Doğu'da Teşkilatlanması (1923-1950)* (İstanbul: Libra Yayınları, 2011), s. 171-176.

6 Tek parti döneminde TBMM'deki vekillerin mesleki kökenleri çoğunlukla asker-sivil kökenli bürokratlardı. Vekillik görevinden önce Dahiliye Vekâleti'ne ait birimlerde çalışmış olan kişiler bu tecrübeye sahip olmayan meslektaşlarına göre mecliste daha uzun süre görev yapmışlardı. 1920 ile 1957 aralığında kurulan bu on dönemlik parlamentonun mesleki yapısı hakkında geniş bilgi için bkz. Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite* (Cambridge: The M.I.T. Press, 1965).

7 "Müfettişlerin Tetkikatı, Bütün Daireler Müfettişlerin İstedikleri Malûmatı Hazırlamaktadırlar", *Anadolu*, 30 Kânunusanî 1931; "Gazi Hz.nin Tetkikatı. Reisicumhur Hz.nin Maiyetlerindeki Müfettişler Ankaraya Dönüyorlar", *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1931; "Gazi Hz. Seyahatleri Neticelerine Dair Raporlarını Hazırlıyorlar", *Cumhuriyet*, 20 Mart 1931; "Gazi Hz. Raporlarını Hazırladılar", *Vakit*, 19 Mart 1931.

8 BCA, CHP Kataloğu, Fon: 30..10.0.0 Yer:2.11..1.

9 "Vahlerin Salâhiyeti, Valiler Maiyetlerindeki Rüesaya İşten Elçekitebilecek", *Anadolu*, 20 Kânunusanî 1931; "Vallerin Salâhiyeti Kanun Projesi Hazırlanmıştır", *Anadolu*, 21 Kânunusanî 1931; "Grupta Vâlilerin Salâhiyeti", *Anadolu*, 27 Kânûnusanî 1931; "Valllerin Salâhiyeti, Projeler Gruba Gönderildi", *Anadolu*, 2 Şubat 1931; "Valiler Arasında Tebeddülât Bekleniyor", *Yeni Asır*, 25 Şubat 1931; "Valiler, Yakında Mühim Tebeddülât Yapılacak", *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1931; "Valilere Fevkalâde Salâhiyet Veriliyor", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1931. Bu raporları hazırlayan heyette yer alan isimlerden biri de Ahmet Hamdi Başar'dı. Bkz. Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye* (Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1981), s. 119-122.

10 "Atatürk, Kamutay Üçüncü Çalışma Yılını Mühim Bir Nutukla Açtılar", *Ayın Tarihi*, Sayı 48, 1-30 Sonteşrin 1933, s. 23.

11 "Beyanname", *Ulus*, 19 Haziran 1936. Bu beyannamenin yayınlanmasının ardından basında çıkan yazılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nihan Yükselman, Parti Devlet Bütünleşmesi (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2001).

12 "Valiler Sık Sık Halk İle Temas Edecekler", *Son Posta*, 26 Haziran 1936.

13 Cumuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi. 1 İkinciKânun 36 dan 30 Haziran 1936 Tarihine Kadar. (Gizlidir. İşeözgü ve Özeldir Parti Bürolarında Kullanılacaktır.), c. 8 (Ankara: Ulus Basımevi, 1936), s. 26-27

14 Cemil Koçak, *Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler* (İstanbul: Tımaş Yayınları, 2016), s. 134-138.

15 İlk kurultayda Riyaset Divanı Reisi TBMM Başkanı Kâzım Paşa iken İkinci Reis Maarif Vekili Reşit Galip Bey'di. Bkz. *Birinci Türk Dili Kurultayı, Tezler, Müzakere Zabıtları* (İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Devlet Matbaası, 1933), s. 7

16 Mustafa Kemal dil konusundaki çalışmalara olan ilgisini Sadri Maksudi'ye ait "Türk Dili İçin" adlı eserinin takdim yazısını kaleme alarak gösterdi. Bu yazı Mustafa Kemal'in bir kitap için yazdığı ilk önsözdür. Bkz. Sadri Maksudi, *Türk Dili İçin* (Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatından, 1931), s. 1.

17 Cemiyetin teşebbüs heyetindeki üyeler şöyleydi: Reis- Çanakkale Mebusu Samih Rıfat Bey; Umumi Katip- Afyonkarahisar Mebusu Ruşen Eşref Bey; Veznedar- Zonguldak Mebusu Celâl Salır Bey; Azalar- Ordu Mebusu Ahmet İhsan Bey, Muhit Mecmuası Sahibi Ahmet Cevat Bey, Maarif Vekâleti Müfettişi Ali Canip Bey, Maarif Vekâleti Müfettişi Hasan Ali Bey, Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Reisi İhsan Bey, Eski Dil Encümeni Kolbaşılarından Ragıp Hulûsi Bey, Maarif Vekâleti Müfettişi Reşat Nuri Bey, Mardin Mebusu Yakup Kadri Bey, Ruşeni Bey, Dr. Saim Ali Bey, Bkz. *Birinci Türk Dili Kurultayı, Tezler. Müzakere Zabıtları*, s. 5.

18 *Birinci Türk Dili Kurultayı, Tezler, Müzakere Zabıtları*, s. 435-436

19 "Kurultay Toplandı, Tezlerin Okunmasına Başlandı", *Akşam*, 19 Ağustos 1934.

20 "Kurultay Dün Müzakeresini Bitirdi, İntihap Yapıldı", *Akşam*, 24 Ağustos 1934.

21 Başkan: Kültür Bakanı ve Erzincan Mebusu Saffet Arıkan; Genel Sekreter: Burdur Mebusu İbrahim Necmi Dilmen; Sayman: Kütahya Mebusu Besim Atalay; Üyeler; Maraş Mebusu Hasan Reşit Tankut, Çanakkale Mebusu Ahmet Cevad Emre, Ordu Mebusu Ali Canip Yöntem, Urfa Mebusu Refet Ülgen, Konya Mebusu Naim Onat, Siirt Mebusu İsmail Müştak Mayakon. Bkz. Üçüncü Türk Dil Kurultayınca Kabul Edilen Türk Dil Kurumu Ana Tüzüğü ve Çalışma Programı (İstanbul: Devlet Basımevi, 1936), s.17.

22 "Ulu önder Atatürk'ün kutlu eliyle ve onun yüce kurucu ve koruyucu Genel Başkanlığı altında 12 Temmuz 1932'de kurulmuş olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti, Türk Dil Kurumu adını almışsır. Türkiye Kamutayının (TBMM) Başkanı ile Türk Cumhuriyeti Başbakanı ve Genel Kurmay Başkanı Türk Dil Kurumunun Onursal Başkanlarıdır. Türkiye Kültür Bakanı, Türk Dil Kurumunun Başkanıdır." Bkz. Üçüncü Türk Dil Kurultayınca Kabul Edilen Türk Dil Kurumu Ana Tüzüğü ve Çalışma Programı, s. 3.

23 *Age*, s.9.

24 BCA, CHP Kataloğu, Fon: 490..1.0.0 Yer: 1173.119..1.

25 BCA, CHP Kataloğu, Fon: 490..1.0.0 Yer: 1173.119..1.

26 BCA, CHP Kataloğu, Fon: 490..1.0.0 Yer:1173.119..1.

27 BCA, CHP Kataloğu, Fon: 490..1.0.0 Yer: 1173.119..1.

28 Kurultaya katılan isimler ve taşıdıkları görevler şöyleydi: Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk, Başvekil İsmet İnönü, Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, TBMM Başkanı Abdülhalik Renda, Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Tüze Bakanı Şükrü Saraç, Finans Bakanı Fuat Ağralı, Süı Bakanı Kâzım Özalp, Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Ali Rana Tarhan, Ekonomi Bakanı Celal Bayar, Tarım Bakanı Muhlis Erkmen, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Refik Saydam, İstanbul Emniyet Müdürü Salih Kılıç, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Bey, Birinci Ordu Genel Müfettişi Fahrettin Altay, Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik, Harp Akademisi Komutanı Ali Fuad, Merkez Komutanı General Fehmi, Selimiye Tüm Komutanı General İbrahim, İstanbul Tüm Komutanı General Tufan, İstanbul Valisi Muhiddin Üstündağ, Londra Büyükelçisi Fethi Okyar, Moskova Büyükelçisi Zekai Bey, Prag Elçisi Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Varşova Elçisi Ferid Bey, Atina Elçisi Ruşen Eşref Bey, Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Afet İnan, CHP Grup Asbaşkanı Hasan Saka, CHP Grup Asbaşkanı Cemal Tunca... Bkz. "Üçüncü Dil Kurultayı, Davetli Üyelerin İlk Listesi", *Ulus*, 20 Ağustos 1936; "Üçüncü Türk Dili Kurultayı Merasimle Açıldı", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1936.

29 BCA, CHP Kataloğu, Fon: 490..1.0.0 Yer: 1173.119..1.

30 BCA, CHP Kataloğu, Fon: 490..1.0.0 Yer: 1173.119..1.

31 BCA, CHP Kataloğu, Fon: 490..1.0.0 Yer. 1173.119..1.

32 BCA, CHP Kataloğu, Fon: 490..1.0.0 Yer: 1173.119..1.

33 BCA, CHP Kataloğu, Fon: 490..1.0.0 Yer: 1173.119..1.

34 BCA, CHP Kataloğu, Fon: 490..1.0.0 Yer:1173.119..1.

35 BCA, CHP Kataloğu, Fon: 490..1.0.0 Yer: 1173.119..1.

36 BCA, CHP Kataloğu, Fon: 490..1.0.0 Yer: 1173.119..1.

37 1927 tarihli CHF Nizamnamesi'ndeki "Siyasi, içtimai, iktisadi, kültüre ait ve bunlara mümasil bilcümle teşekkülerin heyeti müdirelerine gireceklerin namzetlikleri, Fırka Müfettişlikleri tarafından tasvip olunduktan sonra ilân olunur" maddesine dayanılarak Türk Ocakları denetlenebiliyordu. Bkz. Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, 15 Teşrinievvel 1927'de İnkılat Eden Cümhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongrasının 22 Teşrinievel 1927 Tarihli İçtimaında Müzakere ve Kabul Edilmiştir, 1927, s. 17. Türk Ocakları kapandıktan sonra CHF Katibiumumiliği'nin teşkilata gönderdiği yazıda "10 Nisan 1931'de Ankara'da toplanan Türk Ocakları Kongresi Türk Ocakları'nın bütün hukuk ve vecibelerile Cümhuriyet Halk Fırkası'na inkılâp etmesine karar vermiştir" denerek bir anlamda CHF'nin yeni dönemde elde ettiği siyasi güç vurgulanıyordu. Bkz. *Cümhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin Fırka Teşkilâtına Umumî Tebliğatı*, Mayıs 1931'den Birincikânun 1932 Nihayetine Kadar, Cilt: 1 (Mahremdir, Hemzete mahsusdur. Fırka bürolarında kullanılacakdır.) (Ankara: Hâkimiyetî Milliye Matbaası, 1933), s. 259.

38 Zafer Toprak, *Türkiye'de İşçi Sınıfı (1908-1946)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016), s. 372.

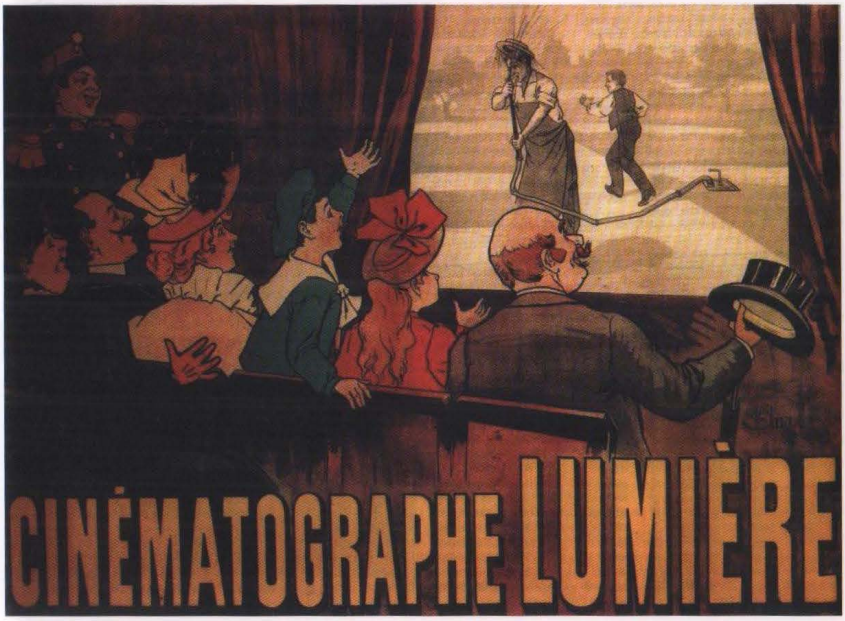
39 Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya parti teşkilatına gönderdiği 16 Şubat 1937 tarihli yazısında, "Parti işlerini ikinci plânda görmek zehabına kapılmamak, Parti işlerini her ne sebeple olursa olsun asla ihmal etmemek" gerektiğini ifade etmekteydi. Bkz. *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi*, İkincikânun 1937 den 30 Haziran 1937 Tarihine Kadar, (Gizlidir. İşeözgü ve Özeldir. Parti Bürolarında Kullanılacaktır), c. 10 (Ankara: Ulus Basımevi, 1937), s. 9-10.

OSMANLI/TÜRK SİNEMASINDA İLK KURMACA FİLMLER VE İLK SİNEMA ELEŞTİRİLERİ (I)

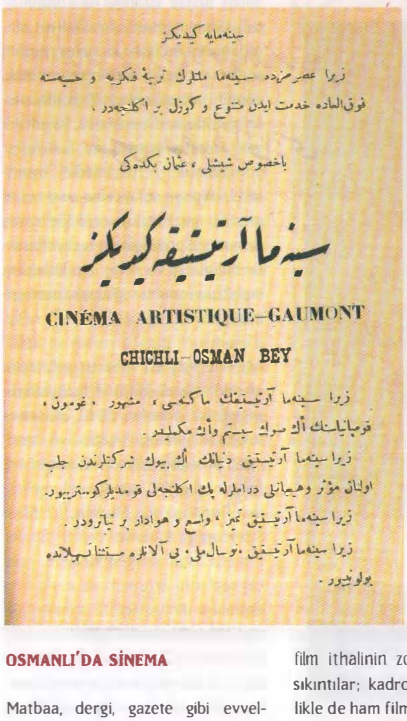
İ. ARDA ODABAŞI

Türk sinemasının ilk kurmaca (hikâyeli) filmlerinin yapımı ve seyirciyle buluşmasının üzerinden tam bir yüzyıl geçmiş olduğu halde, bu süreç hakkında bilinenler hâlâ fazlasıyla sınırlıdır. Üstelik ilgili anlatımlar maddi hatalar da içermektedir. Bu makale, söz konusu sürecin biraz daha aydınlatılması ve kimi inatçı hataların düzeltilmesi yönünde bir girişimdir. Makalenin ikinci bölümünde, 1917 senesi sonlarında Osmanlı'da sinemanın durumu değerlendirilecek ve yerli film yapımına geçişin ardındaki dinamikler irdelenecektir.

Osmanlı/Türk sinemasında kurmaca film yapımına geçiş sürecinin aydınlatılabilmesi için, sinema tarihi çalışmalarının sorgulanması, eleştirel bir perspektifle değerlendirilmesi[1] ve birincil/orijinal kaynaklara[2] inilmesi gerekmektedir. Birincil kaynakların, sadece söz konusu filmler düzeyinde değil, toplumsal yapı içinde şekillenen genel sinema hayatı düzeyinde de alana kimi önemli katkılar sağladığı görülecektir.[3] Böylece tarihinden söz edilebilecek denli "eski" ama 20. yüzyıl başlarının "yeni medya"sı olan sinemanın Osmanlı'daki erken görünümlerine biraz daha açıklık kazandırmak mümkün olur..

Lumière kardeşler halka açık ilk film gösterimini 28 Aralık 1895'te Paris'te gerçekleştirdiler.

سینه‌مایه کدیکز

زیرا عصر مزده سینه‌ما مشترك تربیهٔ فکریه و حسیه
فوق‌العاده خدمت ایدن متنوع و کوزل بر اکلنجه‌در .

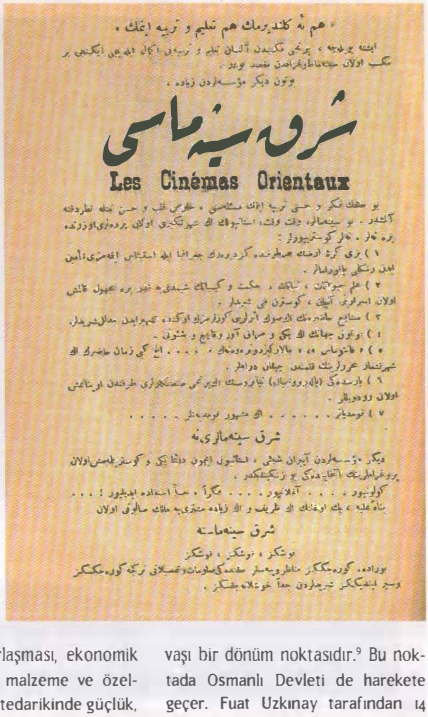
باخصوص شیشلی ، عثمان بکده‌کی

سینه‌ما آرتیستیقه کیدیکز

CINÉMA ARTISTIQUE—GAUMONT

CHICHLI—OSMAN BEY

زیرا سینه‌ما آرتیستیك ماکنه‌سی ، مشهور ، غومون ،
قومپانیاسنك أك سوك سیستم وأك مکمیلیدر .
زیرا سینه‌ما آرتیستیق دیانك أك یوك شرکتلرندن جلب
اولنان مؤثر وهیجاناتی درامارله بك اکلنجه‌لی قومدیرکوسترییور .
زیرا سینه‌ما آرتیستیق تمیز ، واسع و هواداز بر بیاتودر .
زیرا سینه‌ما آرتیستیق ، نوسالجی ، بی آلاتلره مستثنا سهلاتده
بولونیور .

« هم به کلدیرمك هم تعلیم و تربیه ایتمك »

ایشته یوزیجه ، پرتحی تکمیلدن آنلیان تعلیم و تربیه‌دن آکاه اهالیمیز بر
تکمیل اولان حیاتاناوارلرامزدن مقصد بودر .
بونون دیکر مؤسساتدن زیاده ،

شرق سینه‌ماسی

Les Cinémas Orientaux

بو سفلك شکر و حسی تربیه ایتك مشتاقلری ، خلوص قلب و حسن نیته تطردیقه
آکلشدیر . بو سینه‌مالرده ، وقت وقتیله ، استانبولدك اك شهرتکارلی اولان پرده‌لری اوزرنده
برده نمایش حال کوسترییورلر :

۱) برلی کرهٔ ارضك محیرالعقول کره‌لرینك جغرافیا ایله استلتاس ایله‌مزی ، أعین
ایدن رنکلی بانوراملری .
۲) علم سیوکتلر ، تباتلك ، حکت و کیمیانك شیقدیجی نمونه برده تحویل قالمش
اولان اسرارلی آلیمی ، کوستون فی شیدیلر .
۳) مسائع حاذقه‌مزك بارمسوز آثارلری کوزلرمزك اوکنده کچه‌ایدیلمکده‌در .
۴) یونون جهانك اك بکی و صراف آوز وقایع و مشهوری .
۵) فانتوماس ده ، مالارکزدوده‌ده‌نك ، . . . . ایله کچن زمان حاضرك اك
شیرتصاز عمرورلرینك قلمیمن جیقان درامالر .
۶) بارسه‌دکی (پاریز-وویتیاللر) شانزه‌لیزك اثرلرینی طرفدان اورتایه‌قیلن
اولان زوه‌لر .
۷) توسیلر . . . . . اك مشهور توسه‌لر . . . . .

شرق سینه‌مازی‌ده

دیکر مؤسسه‌لردن آیریلان شیشلی ، استانبول ایچون دنیانك و کوسترییلمسی اولان
پروغراملرینك انتخابندکی یو زنکیلکلردر .
کولیسیور . . . . آلدانیور . . . . مکرر ، عما استعداد ایدیلور ! . . .
بناءً علیه ، بك اوفاق اك ظریف و اك زیاده متنوعیه ملك مالکی اولان

شرق سینه‌ماسنه

بوشکز ، بوشکز ، بوشکز

بوراده ، کوزه‌ککز طاطمه‌یه‌جك مقدمه‌کی صلوات و تصلاتی ترکه کوره‌ککز
وسیع ایشیکلر ترمیزلردن جداً خوشلانه‌جکز .

İstanbul'un sinema salonlarından Sinema Artistik'in 1914'te *Nevsal-i Milli*'de çıkan ilanı (solda).

İstanbul'un sinema salonlarından Şark Sineması'nın 1914'te *Nevsal-i Milli*'de çıkan ilanı (sağda).

OSMANLI'DA SİNEMA

Matbaa, dergi, gazete gibi evvelki yüzyıllarda doğup yaygınlaşan medyalarla kıyaslanırsa, 19. yüzyılın yeni iletişim ve kitle iletişim araçlarının Osmanlı'ya girişi gayet kısa sürelerde gerçekleşmiştir. Nitekim Lumière kardeşlerin 28 Aralık 1895'te Paris'te halka açık ilk film gösterimlerinin üzerinden bir sene bile geçmeden, 1896'da sinematograf (*cinematographe*) Osmanlı topraklarında boy gösterir.[4] II. Abdülhamid senelerinin ardından[5] Temmuz 1908'de Hürriyet Devrimi'yle yazılı basınla birlikte özgür bir ortama kavuşan sinema, kayda değer adımlar kat etmeye başlar. Yurtdışından getirilen veya ithal edilen filmlerin gösterimlerinden başka, ülke içinde belge film çekimleri de yapılmaktadır.[6] Sinema salonlarının sayısı hemen her sene artmış, seyirci kitlesi giderek büyümüş, sahipleri Türk ilk sinema salonları 1914'te açılmıştır.[7]

I. Dünya Savaşı, Osmanlı'da sinemanın gelişimini bazı yönlerden sekteye uğratsa da başka yönlerden de teşvik etmiştir. Sansür uygulamaları, film ithalinin zorlaşması, ekonomik sıkıntılar; kadro, malzeme ve özellikle de ham film tedarikinde güçlük, "olumsuz" hanesine yazılması gerekenlerdir. Öte yandan bütün dünyada sinemanın savaşın hedeflerine ne denli uyarlanabileceği de fark edilmiştir. I. Dünya Savaşı başka şeylerin yanı sıra, daha evvel görülmemiş yoğunlukta ve örgütlü bir "propaganda savaşı"dır ve sinema da bunun etkili kanallarından biri olmuştur.[8] Özellikle belge filmlerin görsel propaganda aracı olarak kullanımında Dünya Savaşı bir dönüm noktasıdır.[9] Bu noktada Osmanlı Devleti de harekete geçer. Fuat Uzkınay tarafından 14 Kasım 1914'te kameraya alındığı iddia edilen ama kayıp olduğu için varlığı uzun süre tartışma konusu olan ve "Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı" diye anılan kısa belge film, 25 veya 26 Aralık'ta Sirkeci'de Ali Efendi Sineması'nda "Ayastefanos'taki Moskof Heykelinin Tahribi" adıyla gösterime girmiştir.[10] Ama asıl önemlisi, bu sırada Osmanlı Devleti'nin sinema alanında kurumsallaşmaya yönel-

Sinemanın propaganda aracı olarak kullanımında I. Dünya Savaşı bir dönüm noktası oldu.

http://www.1914.org/news/british-film-institute-announces-plans-to-mark-first-world-war-centenary/

İlk kurmaca filmlerin yönetmeni Sedat Simavi Bey (1918).

Muzaffer Gökman, *Sedat Simavi* (İstanbul: Apa Ofset Basımevi, 1970)

Erotik içerliği nedeniyle tepkiler doğuran *Pençe* piyesinin yazarı Mehmed Rauf (1910).

mesidir. Gerek propaganda gerekse sinema alanında fazlasıyla gerisinde olduğu müttefikini (Alman ordu sinemasını) örnek alarak Merkez Ordu Sinema Dairesi'ni (MOSD) kurar. Daire'nin başlıca amacı, propaganda ve halkla ilişkiler nitelikli askerî belge filmler çekip göstermektir.[11] Harbiye Nezareti gibi resmî kurumlardan başka, bazı dernekler de bu dönemde sinemayla ilgilenmişlerdir. Bunlardan biri, film gösterimleriyle yetinmeyip yapım/üretim aşamasına da geçecek olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'dir.

MÜDAFAA-İ MİLLİYE CEMİYETİ VE SİNEMA FAALİYETLERİ

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti (MMC), Balkan Savaşı günlerinde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önayak olmasıyla ama partiler ve siyaset üstü nitelikte bir örgüt olarak resmen 1 Şubat 1913'te İstanbul'da kurulmuştur. Geniş kapsamlı bir faaliyet alanına sahip bulunan Cemiyet, yardım toplamak, sağlık hizmetleri vermek, gönüllü asker toplamak, konferanslar ve vaazlar düzenlemek, yayıncılık gibi amaçlar gütmüş ve faaliyetler yürütmüştür.[12] Hükümetle uyumlu bir ilişkiye sahip olan yarı resmî nitelikli bu kuruluş, özellikle savaş ortamında propaganda faaliyetlerinde bulunmuş ve savaş için kitlelerin mobilizasyonunu sağlamak üzere çalışmıştır.[13]

Ağustos 1914'ten itibaren gelirlerini ağırlıklı olarak kültürel faaliyetlerle sağlamaya yönelen MMC, müsamereler, konserler, tiyatro ve sinema filmi gösterileri düzenlemiştir. 1914'te Şehzadebaşı'nda ve Rumelihisarı Gazinosu'nda Müdafaa-i Milliye Sineması'nı kurarak çeşitli filmler gösterir. 1916'ya gelindiğinde gelir kaynaklarını artırmak amacıyla film yapımına da başlar. İlk ürünleri aktüel belge filmlerdir.[14] MMC böylece MOSD'dan sonra film yapım sürecine geçen ikinci yerli kuruluş olur.[15] Ama Cemiyet bir başka noktada MOSD'un önüne geçecektir: kurmaca/hikâyeli film. Osmanlı/Türk sinema tarihinin ilk kurmaca filmlerinin yapımcısı 1917'de Müdafaa-i Milliye Cemiyeti olacaktır.[16]

İLK KURMACA FİLMLER

Türkiye iletişim/medya tarihinin iyi tanınan simalarından Sedat Simavi, ilk yerli kurmaca filmlerin de kahramanıdır. Sinema tarihine hâkim anlatıma göre, genç Sedat Simavi, MMC reisi Dr. Hikmet Hamdi Bey'e başvurarak kısa belge filmler yerine hikâyeli uzun filmler çekmeyi teklif etmiş, yönetim kurulunun aklı bu işe yatınca onun rejisörlüğünde bir ekip kurularak çalışmalara başlanmıştır. Böylece hikâyeli ilk filmler Simavi'nin yönetiminde 1917'de çekilmiş ve seyirciyle buluşmuştur.[17]

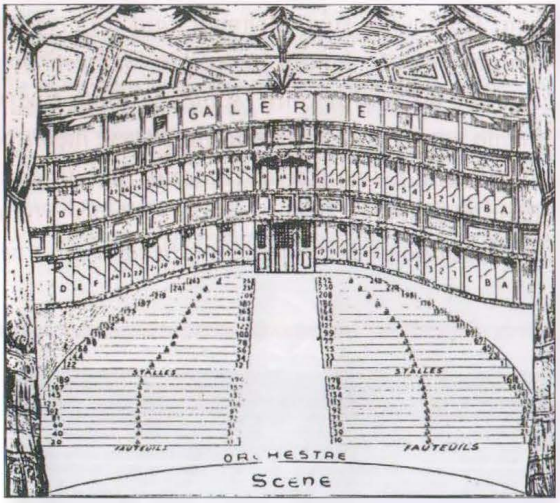
Osmanlı/Türk sinema tarihi çalışmalarına veya ilgili anlatımlara bakılacak olursa, çekimi tamamlanmış ilk yerli kurmaca film *Pençe*'dir.[18] Çoğu kez iki film, *Pençe* ile *Casus* birlik-

te anılır ama aynı yıl içinde gösterimi gerçekleştirilen bu iki filmden *Pençe*'ye her zaman kronolojik öncelik tanınır. Filmlerin gösterimi için ayrıntılı tarih belirtilmeden yalnızca "1917" senesinin zikredilmesiyle yetinilir. Yine aynı literatüre göre *Pençe*, Edebiyat-ı Cedide ediplerinden Mehmed Rauf'un 1909'da kaleme almış olduğu aynı isimli piyesin sinema uyarlamasıdır. Söz konusu çalışmalarda ayrıca, Bican Efendi komedi serisi de serinin 1921'de çekilen filmlerinden biriyle ve çoğunlukla da *Bican Efendi Vekilharç*'la başlatılmaktadır.[19] Osmanlı/Türk sinema tarihinin geleneksel kanonunu oluşturan eserlerde verilen bu bilgiler, daha yakın tarihli çalışmalarda sorgulanmaksızın ve aktarma yoluyla yinelenir.[20] Üstelik sinema tarihi kanonu, az sayıda doğru kaynağa ulaşabilmiş kimi araştırmacıları da yanlış yönlere sevk edebilmiştir.[21]

Halbuki ilgili literatürde mütemadiyen yinelenen bu iddialar doğru değildir. Gerçekte Osmanlı/Türk sinema tarihinin ilk kurmaca filmleri, *Casus* ile *Bican Efendi Belediye Müfettişi*'dir. Dolayısıyla Bican Efendi serisinin birinci filmi de *Bican Efendi Vekilharç* değil, adı anılandır. Bu filmlerin ilk gösterimi 1 Ekim 1917'de Beyoğlu'nda Sinema Royal'de gerçekleştirilmiştir. Gösterimin duyuruları Eylül ayı sonlarında gazetelerde görülür. MMC genel merkezinin 24 Eylül Pazartesi günü yaptığı duyuruda, Cemiyet'in genel merkezinde kurulan atölyede özel bir itinayla imali başarılan "milli sinema filmlerinden" *Casus* isimli (bir giriş ve üç kısımdan ibaret) bir milli "piyes" (yani film),[22] *Bican Efendi Belediye Müfettişi* isimli iki kısımlık komedi ve son olarak da Heybeliada'da düzenlenen deniz yarışlarına ait kurdelelerin gelecek pazartesi gününden (yani 1 Ekim'den) itibaren Beyoğlu'nda Sinema Royal'de gösterileceği bildirilir.[23]

İlanlarda belirtildiği gibi 1 Ekim'de Beyoğlu'ndaki Sinema Royal'de Sedat Simavi Bey tarafından tertip edilmiş olan *Casus* ve *Bican Efendi Belediye Müfettişi*'nin gösterimi gerçekleştirilmiştir. Heybeliada'daki deniz/kayık yarışlarına ait manzaraların ardından, konusu toplumsal hayatımızdan alınmış dört kısımlık bir milli dram olan *Casus* ve onun ardından da iki kısımlık bir komedi olan *Bican Efendi'nin Belediye Müfettişliği* gösterilir.[24] Bu program bir hafta boyunca Beyoğlu'nda "Varyete Tiyatrosu'nda Royal Sineması'nda" gösterilecektir.[25] 11-14 Ekim tarihleri arasında "milli facia" *Casus* ile *Bican Efendi Belediye Müfettişi* Şehzadebaşı'nda Hilal Sineması'nda gösterimdedir.[26] Bu üçlü kurdele, 22-29 Kasım'da Müze-i Askeri Sineması'nın programındadır ve ilgili ilanda *Casus*, "4 kısım 1200 metrelik fevkalade milli dram" şeklinde tanıtılmıştır.[27]

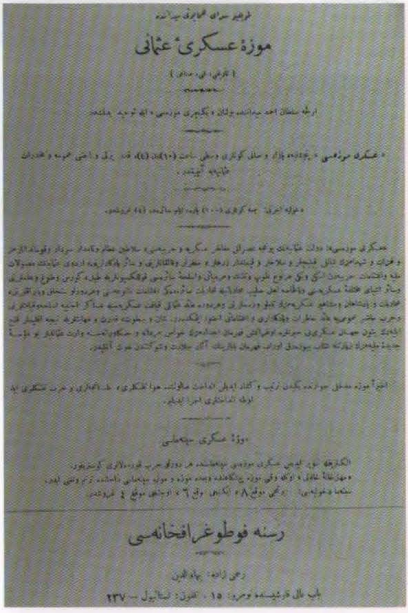
İkinci program ilkinden bir ay kadar sonra, 5 Kasım'da Skating Tiyatrosu'nda gerçekleştirilmiştir. Bu sefer beş kısımlık bir dram olan *Pençe*'nin ve onun ardından da iki kısımlık bir komedi olan *Bican Efendi Tebdil-i Havada*'nın gösterimi yapılır.[28] Gösterimin ilanları Kasım ayı başından itibaren gazetelerde yayımlanmış[29] olmaktan başka, duvar afişleri de sokak başlarına asılmıştır. Program üç bölümden oluşmaktadır. Önce Boğaziçi'nde bir gezinti ve doğal manzaralar kurdelesi gösterilmiştir. Onun ardından *Pençe* isimli beş kısımlık dram ve son olarak da *Bican Efendi Tebdil-i Havada* isimli iki kısımlık milli komedi sahnelenmiştir.[30] Bu üçlü program 13 Kasım Salı gününden itibaren Ayasofya'da Alemdar Sineması'nda gündüz hanımlar, gece beyler için gösterime sunulacaktır. Hasılatın yarısı MMC'ye aittir.[31]

1912'de İdeal Sineması, 1915'te Royal Sineması adını alan Varyete Tiyatrosu.

Mustafa Gökmen, *Eski İstanbul Sinemaları* (İstanbul: İstanbul Kitaplığı Yayınları, 1991)

Kısacası, Osmanlı/Türk sinemasının seyirci önüne çıkan ilk kurmaca filmleri, 1 Ekim 1917'de gösterime giren

موزهٔ عسکری عثمانی

رسنه فوطوغرافخانه‌سی

Müze-i Askeri-i Osmani'nin ve sinemasının 1917'de *Harp Mecmuası*'nda çıkan bir ilanı.

Sedat Simavi'nin filmi Mehmed Rauf'un piyesinin bir adaptasyonu sayılacaksa bile, bunun fazlasıyla "serbest" bir uyarlama olduğu, eserin ve bir kahramanın isimleri dışında tiyatro oyunu Pençe ile sinema filmi Pençe arasında neredeyse hiçbir benzerlik bulunmadığı belirtilmelidir. Dolayısıyla Osmanlı/Türk sinema tarihi literatürüne hâkim olan, Pençe piyesi üzerinden Pençe filmine dair yapılan tüm okumaların ve yorumların da tartışmalı ve hatta anlamsız olduğu açıktır.

MMC filmlerini kıyasıya eleştiren Ertuğrul Muhsin Bey (1920).

Pençe filminin oyuncularından Raşid Rıza Bey *Temaşa* dergisinin kapağında (1920).

Casus (dört kısımlık, 1200 metrelik dram) ile *Bican Efendi Belediye Müfettişi*'dir (iki kısımlık komedi). İkincisi ise, 5 Kasım 1917'de gösterime giren *Pençe* (beş kısımlık dram) ile *Bican Efendi Tebdil-i Havada*'dır (iki kısımlık komedi). Sinema tarihi literatüründe çoğunlukla Bican Efendi komedi serisinin birinci halkası sayılan *Bican Efendi Vekilharç*, aslında serinin –en erken– beşinci filmidir.[32]

İlk kurmaca filmin *Pençe* olduğu yanılgısının muhtemel kaynakları üzerinde durmak gerekir. Bu konuda 1940'lar ve 1950'lerde kalem oynatan Çalapala ve Tilgen gibi erken "kurucu babalar" bir yana bırakılacak olursa, yanılgının temel kaynağı herhalde, Ağustos 1918 ve Ocak 1919'da *Temaşa* dergisinde biri imzasız ama muhtemelen Muhsin Ertuğrul tarafından kaleme alınmış, diğeri "E.M." (Ertuğrul Muhsin)[33] imzalı iki yazı olsa gerektir. MMC'nin sinemacılık faaliyetlerinin ağır şekilde yerildiği bu yazıların ilkinde yazar, evvela birden fazla filmden genel olarak bahsediyor olsa da az sonra *Pençe*'den "ilk milli şerit ve mevzu" diye söz eder.[34] 1919'da yayımlanan diğerinde Muhsin Ertuğrul, *Pençe*'yi MMC'nin "ilk eser-i sanatı" şeklinde anar.[35] Bu iki metin ilk kez – Türk sinema tarihinin esas kurucu babası– Özön tarafından, ilk baskısı 1962'de yapılan kitabında değerlendirilmiş,[36] ondan sonra araştırmacıların kullanımına girmiştir. Bu örneğin herhangi bir tarihsel olgunun tespitinde tek bir kaynağa dayanmanın sakıncalarını ortaya koyması bir yana, Muhsin Ertuğrul'un, bu yazılarında gayet hırçın ve özensiz bir üslup tutturduğunu da akılda tutmak gerekir.[37]

Halbuki Muhsin Ertuğrul'dan birkaç sene sonra (1926'da), Türkiye'de sinemacılığın nasıl başladığının ele alındığı bir gazete yazısında, ordunun ardından MMC'nin de "milli film" yapımına giriştiği ifade edildikten sonra, "ilk milli kurdelelerin" "Casus" ve "Bican Efendi Belediye Müfettişi" namıyla meydana çıktığı belirtilmiştir.[38]

PENÇE FİLMİ PENÇE PİYESİ MİDİR?

İlk sinema filmleriyle ilgili bir diğer problematik de *Pençe*'nin konusuna/senaryosuna ilişkindir. Anılan sinema tarihi çalışmalarına ve tabii ki bunların kaynak alındığı başka eserlere[39] bakıldığında, *Pençe* filminin

Mehmed Rauf'un 1909'da kaleme aldığı *Pençe* piyesinden[40] uyarlandığının vurgulandığı görülür. *Pençe* filmi kayıp (bilindiği kadarıyla günümüze ulaşamamış) ve dolayısıyla araştırmacılar tarafından izlenememiş olduğundan, söz konusu çalışmalarda film piyes üzerinden okunup anlatılmakta ve yorumlarda bulunulmaktadır. Aslında anlatılan ve üzerinden filme dair değerlendirmelerde bulunulan metin tümüyle piyestir. Tiyatro sahnesi için kaleme alınmış basılı bir metnin, filmin görsel diliymiş gibi okunmasının yaratacağı analitik "boşluk" bir yana, gerçekte filmin senaryosu da *Pençe* piyesinden büyük oranda farklıdır. Hatta denebilir ki piyesin ve piyesin başkahramanının isimleri dışında piyesle film arasında hiçbir koşutluk yoktur.[41]

Pençe'nin gösteriminin ertesi günü *Sabah* gazetesinde filmin konusu aktarılmıştır: *Pençe*'de, devr-i sabıkta, yani II. Abdülhamid döneminde cereyan eden bir olay konu edilir. Pertev Bey isimli bir genç, tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş, Moda'da bir otele yerleşmiştir. Bir gün Moda'da nişanlısı Necmiye Hanım'la gezerken Şekib Paşa isminde nüfuzlu bir zat Necmiye Hanım'ı görür ve pek beğenir. Pertev Bey'i evrak-ı muzırra (sakıncalı evrak) taşımakla itham ederek tutuklatır. Pertev Bey'in ağzından yazılmış bir mektupla genç kadını kendi evine getirtmeyi başarır. Necmiye Hanım'ın komşusu Küçük Cemal isminde bir külhanbeyi vardır. Pertev Bey'in tutuklanmasından haberdar olan Cemal, Necmiye Hanım'ın namusuna taarruz için vuku bulan teşebbüsü hisseder. Dostu Eftalya vasıtasıyla Necmiye Hanım'ı takip ettirerek Şekib Paşa'nın evine girdiğini öğrenir. Birkaç arkadaşıyla birlikte evi basarak Necmiye Hanım ve Şekib Paşa'nın tutuklu tuttuğu Pertev Bey'i kurtarıp kaçırmayı başarır.[42] Bir başka gazeteden de filmde nişanlı kıza (Necmiye Hanım olsa gerektir) görücü geldiği, görücünün hakaretle kovulduğu öğrenilebilmektedir.[43]

Pençe filminin konusu, tiyatro oyunu *Pençe*'nin konusu değildir.[44] İki eserde, başkahraman (Pertev Bey) dışında hiçbir şahıs da uyuşmamaktadır.[45] Aslında başkahramanın da bir "tip" olarak kendisinin değil, sadece isminin piyes kahramanıyla örtüştüğü anlaşılmaktadır. Üstelik *Pençe* filmiyle ilgili dönem gazete ve dergi yazılarının hiçbirinde bu eserin Mehmed Rauf'un piyesinin uyarlaması olduğuna işaret edilmez. Bütün bunlara ilaveten, "evlilik dışı veya serbest aşk" konusunun işlendiği, cinsel, erotik –ve hatta kimi araştırmacılara göre pornografik– unsurlar içerdiği için "muzır" sayılarak yayımlandığı dönemde ciddi eleştirilere maruz kalıp tartışmalara sebep olan[46] *Pençe* piyesinin aksine, *Pençe* filmi bu tür bir tartışmaya sebebiyet de vermemiştir. Bu makalenin ikinci bölümünde görüleceği üzere, *Pençe* filmi sert eleştiriler almıştır ama bu eleştirilerin hiçbiri "muzırlığı" noktasında değildir. Hatta filme dair en ağır eleştirilerin yapıldığı *Temaşa* dergisinde bile bu husus mevzubahis edilmez.[47] "Fransız natüralistlerinin yapmadıkları bir skandal" şeklinde nitelenebilmiş[48] bir eserin sadece sekiz sene sonra çekilen sinema filmi uyarlamasının bu türden hiçbir tepki doğurmaması, ancak piyesle senaryonun büyük oranda ve hatta tümüyle farklı olmalarıyla açıklanabilir.

اقتريس شهير حكيميان خانم
Madame Héquimian'

Pençe filminin oyuncularından Hekimyan Hanım (1909).

Kısacası, Sedat Simavi'nin filmi Mehmed Rauf'un piyesinin bir adaptas-

Pençe filminin oyuncularından Muvahhid Bey *Temaşa* dergisinin kapağında (1920).

dönemin ilk tepki alan filmi oldu"[49] bile denebilmiştir.

İlk filmlerde Darülbedayi[50] sanatkârlarının rol aldıkları bilinmektedir. Bazı çalışmalarda *Pençe* filminin oyuncuları olarak Eliza Binemeciyan, Nureddin Şefkati, Raşid Rıza ve Muvahhid isimleri sayılmıştır.[51] Dönem gazetelerinden, filmin oyuncuları arasında Muvahhid ve Raşid Rıza Beyler ile Hekimyan ve Suzan Hanımların bulunduğu öğrenilebilmektedir.[52]

Pençe'nin konusunun aktarıldığı gazete yazısında *Bican Efendi Tebdil-i Havâ*'nın konusu da özetlenmiştir: Bican Efendi rahatsızlığından bahisle müdüründen izin ister ve bu arada kendisine bir iki maaş verilmesini rica eder. Doktor tarafından muayene edilir ve izni alır. Bican Efendi hava tebdilini Büyükada'da geçirirken adanın zevkusefası içinde izin süresini aşar. Bir gün çamlar altında sevgilisiyle gezerken tesadüfen eline geçen gazetenin tarihini görerek durumu fark eder. Sevgilisini, zevkusefayı, her şeyi bırakarak kalemine (çalıştığı daireye) koşar. Fakat izin süresini geçirdiği için istifa etmiş sayıldığını kalem müdürü kendisine bildirir.[53]

İLK FİLM/SİNEMA ELEŞTİRİLERİ

İlk yerli filmler dönem basınında ilgiyle karşılanmış, başkentin hemen tüm günlük gazeteleri bu girişimi sütunlarına taşımıştır. 1 Ekim ve 5 Kasım gösterimlerinin ardından bu gösterimler gazeteler ve dergilerde haber olmaktan başka, çeşitli değerlendirmelere ve eleştirilere konu da olmuştur. Bunlar aynı zamanda Osmanlı/Türk sinema tarihinde ilk yerli film eleştirileri ve kaleme alanlar da ilk eleştirmenleri sayılmalıdır. Ne yazık ki yazıların biri dışında tümü imzasızdır[54] ve dolayısıyla kimler tarafından kaleme alındıkları henüz tespit edilememektedir.

Söz konusu metinler, ilk kurmaca filmler hakkında bilgi vermenin yanı sıra Osmanlı'da sinemaya ilginin düzeyi; dönem sinema salonları, oyuncuları, seyircisi, seyir kültürü ve koşulları; sinema afişleri; sessiz sinemanın film müziğini üreten orkestralar; çekim teknikleri ve koşulları; dönem gazetecilerinin/aydınlarının sinemayı nasıl algıladıkları, ondan neler bekledikleri ve nasıl bir sinema arzuladıklarına dair ilginç ve değerli ayrıntılar da sunmaktadır. Bu nedenle söz konusu metinleri kapsamlı şekilde ele almakta fayda vardır. Elinizdeki makalenin ikinci bölümünde bu yapılacak, ilgili metinler üzerinden 1917 senesi sonlarında Osmanlı'da sinemanın durumu değerlendirilecek ve yerli film yapımına geçişin ardındaki dinamikler irdelenecektir.

İ. ARDA ODABAŞI
ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAKÜLTESİ
RADYO TELEVİZYON VE SİNEMA BÖLÜMÜ

yonu sayılacaksa bile, bunun fazlasıyla "serbest" bir uyarlama olduğu, eserin ve bir kahramanın isimleri dışında tiyatro oyunu *Pençe* ile sinema filmi *Pençe* arasında neredeyse hiçbir benzerlik bulunmadığı belirtilmelidir. Dolayısıyla Osmanlı/Türk sinema tarihi literatürüne hâkim olan, *Pençe* piyesi üzerinden *Pençe* filmine dair yapılan tüm okumaların ve yorumların da tartışmalı ve hatta anlamsız olduğu açıktır. Bu literatürden beslenen spekülasyonlar da eksik olmamaktadır. Öyle ki *Pençe* için, bu yönde hiçbir somut veri bulunmamasına karşın, "açık-saçık sahneleriyle

DİPNOTLAR

1 Bu eleştiri burada mikro düzeyde (ilk kurmaca filmler noktasında) kalacaktır. Sinema tarihi literatüründen makro düzeyde bir eleştirisi için bkz. Emrah Özen, "Özön'ün Paltosundan Kurtulmak: Türkiye Sineması Tarihi Çalışmalarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi", *İletişim Araştırmaları* 7/1-2 (2009): 13-47; Emrah Özen, "Geçmişe Bakmak: Sinema Tarihi Çalışmaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme", *Kebikeç* 27 (2009): 131-156.

2 Sinema tarihi çalışmaları için birincil/orijinal kaynaklar arasında film şeritleri, film afişleri, fotoğraflar, el ilanları, dönem süreli yayınları (gazeteler, dergiler, yıllıklar), devlet ve kurum arşiv belgeleri, dönem kitap ve risaleleri ve hatıratlar sayılabilir ki bu çalışmada esas olarak süreli yayınlardan faydalanılacaktır.

3 O nedenledir ki makalenin başlığında "film eleştirileri" değil, "sinema eleştirileri," tabiri tercih edilmiştir.

4 Hobsbawm'ın deyişiyle, dünyanın çoğu bölgesinde sadece küçük bir elitin ilgilendiği basının aksine, pek az okuryazarlık gerektiren sinema neredeyse başından itibaren uluslararası bir kitle aracı olmuştur. Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Yavuz Alogan (çev.) (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996), s. 229.

5 Bu dönemde sinemanın İstanbul'daki genel görünümü için bkz. Özde Çeliktemel-Thomen, "Hayaller Hakikat Olursa: Osmanlı İstanbul'unda Filmler, Gösterimler, İzlenimler (1896-1909)", *Doğu Batı* 75 (Kasım, Aralık, Ocak 2015-16): 155-179.

6 Osmanlı vatandaşı Manaki kardeşlerin 1908 (veya belki de 1905)-1911 çekimleri günümüze ulaşmıştır ve bunların ilk yerli belge filmler sayılması lazım gelir. Manaki filmleri hakkında bkz. Saadet Özen, "Bir Tarih Malzemesi Olarak Film: Manaki Kardeşlerin Hürriyet Çekimleri", *Toplumsal Tarih* 255 (Mart 2015): 65-71. Yabancı firmalara özellikle de Fransız Pathé Frères şirketinin İstanbul temsilcisi Sigmund Weinberg'in çektiği ve 1908-1913 senelerinde gösterilen belge filmler ile Donanma Cemiyeti'nin 1910'da üretip gösterimini yaptığı askerî belge filmler de anılmalıdır. Sırasıyla bkz. Mustafa Özen, "II. Meşrutiyet Döneminde Belgesel Sinema ve Propaganda 1908-1914", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 3 (Bahar 2006): 94-99; Selahittin Özçelik, *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti* (Ankara: TTK Yayınları, 2000), s. 184.

7 Nijat Özön, *Türk Sineması Tarihi 1896-1960*, 4. basım (İstanbul: Doruk Yayımcılık, 2013), s. 39-44; Mustafa Gökmen, *Eski İstanbul Sinemaları* (İstanbul: İstanbul Kitaplığı Yayınları, 1991), s. 20-23.

8 Arsev Bektaş, *Siyasal Propaganda Tarihsel Evrimi ve Demokratik Toplumdaki Uygulamaları* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2002), s. 102-104, 125-138. Hobsbawm'ın deyişiyle, "kamera" 1914'ten sonra özbilinçli bir altın çağa girmiş, sinema evrensel düzeyde yayılmıştır. "Felaket çağı" aynı zamanda büyük sinema perdesi çağıdır. Hobsbawm, *age*, s. 225-227.

9 Alman film tarihçisi Martin Loiperdinger'den akt. Mustafa Özen, *age*, s. 91-92.

10 "Ayastefanos'taki Moskof Heykelinin Tahribi", *İkdam*, Sayı 6411, 12 Kânunuevvel 1330/25 Kânunuevvel 1914, s. 2; "Ayastefanos'taki Moskof Heykelinin Tahribi", *Taşlıt ı Efkâr*, Sayı 1301, 13 Kânunuevvel 1330 /26 Kânunuevvel 1914, s. 4.

11 Özön, *age*, s. 51-52 ve Özön, *İlk Türk Sinemacısı Fuat Uzkınay* (Türk Sinematek Derneği Yayınları, 1970), s. 10-11, 42-43.

12 Cemiyeti hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Nâzım H. Polat, *Müdafaa ı Milliye Cemiyeti*

(Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991).

13 Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaseti, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, 4. basım (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), s. 305-306.

14 Polat, *age*, s. 96-101. Polat her ne kadar Müdafaa-i Milliye Sinemasi'nın 1915 senesi başlarında kurulduğunu söylüyorsa da Aralık 1914'te Şehzadebaşı Müdafaa-i Milliye Sineması faaldir. Örneğin bkz. "İlan: Şehzadebaşı Müdafaa-i Milîye Sineması", *Sabah*, Sayı 9056, 20 Teşrinisani 1330/3 Kânunuevvel 1914, s. 4. İlanlar için *Sabah*'ın ve başka gazetelerin ertesi günlerde çıkan nüshalarına da bakılabilir.

15 Yukarıda da belirtildiği gibi, Donanma Cemiyeti daha 1910'da bazı çekimler yapmıştır ama bunların münferit kaldığı, arkasının gelmediği anlaşılmaktadır. Bkz. Özçelik, *age*, s. 184.

16 Aslında bu tür film çekimlerine ilk kez MOSD'un yapımcılığı ve Sigmund Weinberg'in rejisörlüğünde 1916'da başlanır ama *Leblebici Horhorve Himmet Ağa'nın İzdivacı* isimli bu şeritler yarım kalır. İkincisi, ancak 1918'de Fuat Uzkınay tarafın dan tamamlanacaktır. Bkz. Özön, *Türk Sineması Tarihi 1896-1960*, s. 53-54.

17 Özön, *age*, s. 54-55; Muzaffer Gökman, *Sedat Simavi* (İstanbul: Apa Ofset Basımevi, 1970), s. 14.

18 Literatürde bir İstisna oluşturan Onaran'a göre *Himmet Ağa'nın İzdivacı* tamamlanmıştır ve Türkiye'nin ilk kurmaca filmidir. Âlim Şerif Onaran, *Türk Sineması*, c. 1 (Ankara: Kitle Yayınları, Şubat 1994), s. 14.

19 Sözü edilen eserler, ilk basım tarihlerine göre kronolojik sırayla şunlardır: Rakım Çalapala, "Türkiye'de Filmcilik", *Kebikeç* 28 (2009): 106-107; Nurullah Tilgen, "Bugüne Kadar Filmciliğimiz", *Kebikeç*: 28 (2009): 116-118; Zahir Güvemli, *Sinema Tarihi Başlangıcından Bugüne Türk ve Dünya Sineması* (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1960), s. 232-235; Özön, *Türk Sineması Tarihi 1896-1960*, s. 55-57, 68-69; Özön, *Türk Sineması Kronolojisi (1895-1966)* (Ankara: Bilgi Yayınları, 1968), s. 14, 47, 53; Giovanni Scognamillo, *Türk Sinema Tarihi*, 3. basım (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010), s. 25-30, 33; Agâh Özgüç, *Kronolojik Türk Sinema Tarihi 1914-1988* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Sinema Dairesi Başkanlığı Yayını, ty), s. 8-9; Onaran, *age*, s. 14-17.

20 Sayısı çoğaltılabilecek örneklerden birkaçı için bkz. Rekin Teksoy, *Rekin Teksoy'un Türk Sineması*, 2. basım (İstanbul: Oğlak Yayınları 2007), s. 12-14; Çeliktemel-Thomen, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)", *Kurşu Online International Journal of Communication Studies* 2 (Haziran 2016): 3, 7, 12; Feyza Kurnaz Şahin, "Cumhuriyetin Kuruluşuna Kadar Türkiye'de Yardım Cemiyetlerinin Sinema Faaliyetleri ve Kamuoyunda Sinema Algısı (1910-1923)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 30/88 (Mart 2014): 7-8, 11-12; Agâh Özgüç, *Anaklopedik Türk Filmleri Sözlüğü 1914-2014* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2014), s. 23, 26.

21 MMC üzerine çalışmasında Cemiyet'in kültürel faaliyetleri arasında film yapımını da ele alan Polat, konuyla ilgili sağlıklı bilgiler içeren bazı dönem gazete yazılarını tespit edip kullanmış olmasına karşın, sinema tarihi kanonunun nüfuzu altında kimi hatalı önermelerde ısrar edebilmiş, anlatımında yanlışlarla doğrular birbirine karışmıştır. Bkz. Polat, *age*, s. 101-109. İlgili bilgileri ve Osmanlıca metinleri Polat'tan aktaran ama dipnot olarak orijinal gazete nüshalarını veren Özuyar da geleneksel hataların bazılarını sürdürür. Esas kaynağı Polat'ın çalışması olduğundan, onun anlatımında da yanlışlar ile kimi doğrular iç içe geçmiş ve üstelik bundan doğan çelişkiler de öznel yorumlarla doldurulmaya çalışılmıştır. Osmanlıca metinlerin hatalı ve hatta deforme edilerek verilmesi ve yanlış dipnot düşmeler ise işin cabasıdır. Bkz. Ali Özuyar, *Sinemanın Osmanlıca Serüveni* (Ankara: De Ki Basım Yayın, 2008), s. 131-133; Ali Özuvar, *Türk Sinema Tarihinden Fragmanlar (1896-1945)* (Ankara: Phoenix Yayınları, 2013), s. 204. Polat (ve dolayısıyla Özuyar), Bican Efendi serisiyle ilgili doğru verilere ulaşmıştır.

22 Bu vesileyle erken döneminde sinema terminolojisinin, üzerinde ayrıca durmayı gerektirecek özgül ülkeler gösterdiği belirtilmelidir. Burada, 1910'ların Osmanlı Türkçesi unsuru yanında, söz konusu dönemde sinemanın Türkiye'de çok yeni ve Batı'dan geliyor oluşunu, sinemanın henüz tiyatronun kuvvetli şekilde nüfuzu altında bulunduğunu ve tiyatro terimlerinin sinema için çokça kullanıldığını belirtmekle yetinelim. Erken dönem sinema terimleri konusuna da herhalde ilk kez yine Özön el atmıştır. Bkz. Nijat Özön, *Sinema Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDK Yayınları, 1963), s. xiv-xvii.

23 "İlan: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumisinden", *Sabah*, Sayı 10008, 24 Eylül 1333/1917, s. 4; (Başlıksız). *İkdam*, Sayı 7407, 24 Eylül 1333/1917, s. 2. Ayrıca bkz. "Şûûn: Milli Sinema Atölyesi", *Tanin*, Sayı 3160, 28 Eylül 1333/1917, s. 3.

24 "Tiyatro ve Konser: İlk Milli Sinema", *Sabah*, Sayı 10014, 2 Teşrinievvel 1333/1917, s. 3; "Milli Sinema", *İkdam*, Sayı 7413, 2 Teşrinievvel 1333/1917, s. 2. Bu yazıların ilkinde komedinin dört kısım olduğu bildirilmiştir ki bu bir dizgi hatası olsa gerektir. Komedinin ismi ikinci yazıda zikredilmez. İlkinde "Bican Efendi'nin Belediye Müfettişliği" şeklinde geçer. *Muallim* dergisinde de aynı şekilde anılmışır. Bkz. "Maarif Şûûnu: Milli Sinema", *Muallim*, c. 2, Sayı 16, 15 Teşrinievvel 1313, s. 584. Halbuki 24 Eylül tarihli ilanlarda ve aşağıda 26 ve 27. dipnotlarda yer alan ilanlarda "Bican Efendi Belediye Müfettişi" şeklindedir.

25 (Başlıksız), *İkdam*, Sayı 7413, 2 Teşrinievvel 1333/1917, s. 2. Eski Varyete (Variété) Tiyatrosu 1912'de İdeal Sineması 1915'te Royal Sineması olmuştur. Bkz. Gökmen, *age*, s. 20, 26. İlanda bu nedenle "Varyete Tiyatrosu'nda Royal Sinemasi'nda" denmektedir.

26 "Şehzadebaşı'nda Hilal Sinemasi'nda", *Tanin*, Sayı 3168, 8 Teşrinievvel 1333/1917, s. 2; "Şehzadebaşı'nda Hilal Sinemasi'nda", *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 13155, 8 Teşrinievvel 1333/1917, s. 2. Aynı ilan bu iki gazetenin 9 ve 10 Ekim, *Tanin*'in ayrıca 11 Ekim tarihli nüshalarında da mevcuttur.

27 "Müz.e-i Askeri Sineması", *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 13200, 22 Teşrinisani 1333/1917, s. 2; "Müze-i Askerî Sineması", *Sabah*, Sayı 10066, 23 Teşrinisani 1333/1917, s. 2; "Müze-i Askeri Sineması", *Tesvir-i Efkâr*, Sayı 2289, 23 Teşrinisani 1333/1917, s. 2. Aynı ilan *Tercüman-ı Hakikat*, *Sabah* ve *Tesvir-i Efkâr* gazetelerinin 24-29 Kasım tarihli muhtelif nüshalarında da görülebilir.

28 "Tiyatro ve Konser: Müdafaa-i Milliye'nin Yeni Filmleri", *Sabah*, Sayı 10049, 6 Teşrinisani 1333/1917, s. 1-2; "Milli Sinema", *Tesvir-i Efkâr*, Sayı 2272, 6 Teşrinisani 1333/1917, s. 2.

29 "Milli Sinemanın İkinci Temsili", *İkdam*, Sayı 7443, 1 Teşrinisani 1333/1917, s. 2; "Milli Sinemanın İkinci Temsili", *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 13180, 2 Teşrinisani 1333/1917, s. 2.

30 Ş., "Sinema ve Sinemacılığa Dair: Milli Kurdeleler", *Vakit*, Sayı 31, 21 Teşrinisani 1333/1917, s. 2.

31 "Ayasofya'da Alemdar Sinemasi'nda". *İkdam*, Sayı 7454, 12 Teşrinisani 1333/1917, s. 2; "Ayasofya'da Alemdar Sinemasi'nda", *Tesvir-i Efkâr*, Sayı 2281, 15 Teşrinisani 1333/1917, s. 2.

32 1917 dekilerden sonra Mayıs 1918'de *Bican Efendi,Yeni Zengin* ve *Bican Efendi Para Peşinde* isimli iki filmin daha çekilip gösterildiği bilinmektedir. Bkz. Polat, *age*, s. 105; "Şûûn-ı Muhielife: Müdafaa-i Milliye Sinema Şeritleri", *Sabah*, Sayı 10230, 9 Mayıs 1334/1918, s. 2.

33 Metnin altında imza yoktur. "E.M.", derginin kapağında yer verilen "mündericat" kısmında görülmektedir.

34 "Memlekette Sinema Hayatı", *Temaşa*, Sayı 6, 15 Ağustos 1334/1918, s. 7.

35 E.M., "Bir İzahı: Selahattin Ali Beyefendi'ye", *Temaşa*, Sayı 13, 16 Kânunusani 1335/1919, s. 7.

36 Özön, *Türk Sineması Tarihi 1896-1960*, s. 56-59.

37 Özön'e göre, Berlin'de sinema çalışmalarına katılmış olan Muhsin Ertuğrul'un, bunun reklamını yaparak MMC'nin sinema çalışmalarını kendi eline almak istediği bu yazılarından anlaşılmaktadır. Özön, *age*, s. 55. MMC yönetimi, bilimsel eleştiri mahiyetini haiz olmaktan pek uzak bulduğu bu eleştirileri, üzerinde durmaya değmez bulur ve "olduğca küstahâne" olan üslubu da teessüfle karşılar. Bkz. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Riyaset-i Merkez-i Umumisi Namına, "Temaşa Gazetesine", *Temaşa*, Sayı 10, 17 Teşrinievvel 1334/1918, s. ön kapak iç yüz.

38 Elif. Sin., "Cihan Sanat Aleminde Filmcilik Büyük Bir Şaşa ile Kutlanırken Türkiye'de Sinemacılık Nasıl Başladı, Nasıl Durdu?", *Vakit*, Sayı 2948, 14 Mart 1926, s. 3.

39 Örneğin bkz. Gökman, *age*, s. 14; Efdal Sevinç'li, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Sinemadan Tiyatroya Muhsin Ertuğrul* (Broy Yayınları 1987), s. 104.

40 Önce *Servet-i Fünun* dergisinde tefrika edilen piyes, aynı sene kitap olarak da basılmıştır. Bkz. Mehmed Rauf, *Pençe-Oyun 4 Fasıl*- (İstanbul: Matbaacılık Osmanlı Anonim Şirketi, 1325).

41 *Pençe* filminin konusunun özetlendiği gazete yazısını aktaran Polat, bu özetin *Pençe* piyesiyle alakasının olmadığını değil olarak tespit eder. Ancak, bu durum karşısında beklenmedik ve öznel bir yorumda bulunarak, piyese ait olmayan bu özetin muhtemelen *Casus* adlı filmle ilgili olduğunu öne sürer. Polat, *age*, s. 102-103.

42 "Tiyatro ve Konser: Müdafaa-i Milliye'nin Yeni Filmleri", *Sabah*, Sayı 10049, 6 Teşrinisani 1333/1917, s. 1-2. Filmin konusuna şu yazıda çok kısaca değinilir: "Milli Sinema", *Tesvir-i Efkâr*, Sayı 2272. 6 Teşrinisani 1333/1917, s. 2. Buna göre konu, birinin evine kasten muzır evrak konularak veyahut cebinden sahte mektup çıkarılarak sürgüne gönderilmesiyle neticelenen kederli olaydır.

43 Ş., "Sinema ve Sinemacılığa Dair: Milli Kurdeleler", *Vakit*, Sayı 31, 21 Teşrinisani 1333/1917, s. 2.

44 Karşılaştırmak üzere piyesin özetleri için bkz. Metin And. *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971), s. 232; Alemdar Yalçın. *II. Meşrutiyette Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, 2. basım (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), s. 227-230; Enver Töre, *II. Meşrutiyet Tiyatrosu (Yazarlar-Piyesler)* (İstanbul: Duyap Yayıncılık, 2006), s. 37-40.

45 Pertev Bey dışında piyesin şahıs kadrosu şu isimlerden kuruludur: Ferit Bey, Seniye Hanım, Leman, Vasfi Bey, Seniha, Feride, Câbir Bey, Reşit Bey, Beşir ve Handan. Bkz. Mehmet Rauf, *age*, s. 8. Ayrıca 44. dipnottaki kaynaklara bkz.

46 Söz konusu eleştirilere ve polemiklere dair bkz. Yalçın, *age*, s. 228; Töre, *age*, s. 40.

47 Bkz. "Memlekette Sinema Hayatı", *Temaşa*, Sayı 6, 15 Ağustos 1334/1918, s. 7; (Başlıksız), *Temaşa*, Sayı 10, 17 Teşrinievvel 1334/1918, s. ön kapak iç yüz ve arka kapak iç yüz; E.M., "Bir İzah: Selahattın Ali Beyefendi'ye", *Temaşa*, Sayı 13, 16 Kânunusani 1335/1919, s. 7.

48 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 7. basım (Ülken Yayınları, 2001), s. 231.

49 Nedim Hazar, "Türk Sinemasında Yerel Arayışların Kısa Tarihçesi", *Türk Sinemasında Yerli Arayışlar*, Abdurrahman Şen (ed.) (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010), s. 179.

50 İstanbul Belediyesi bünyesinde 27 Ekim 1914'te konservatuvar olarak açılan Darülbedayi-i Osmani, tiyatro ve müzik olmak üzere iki bölümden oluşuyordu. 1916'da okul olmaktan çok profesyonel bir tiyatro topluluğuna dönüştü. And, *age*, s. 44-46.

51 Gökman, *age*, s. 14; Özgüç. *age*, s. 23; Teksoy, *age*, s. 13.

52 Ş., "Sinema ve Sinemacılığa Dair: Milli Kurdeleler", *Vakit*, Sayı 31, 21 Teşrinisani 1333/1917, s. 2.

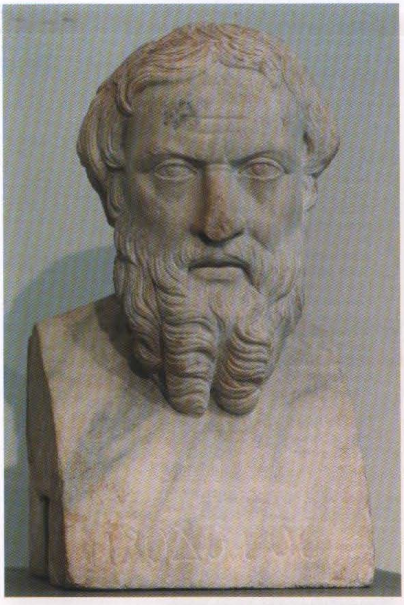
53 "Tiyatro ve Konser: Müdafaa-i Milliye'nin Yeni Filmleri", *Sabah*, Sayı 10049, 6 Teşrinisani 1333/1917, s. 2.

54 Ø tek imza da bir "Ş" (şın) harfinden ibarettir.

"İKLİM-İ CAZİBEDARIMIZ" AKDENİZ

ARDA EKŞİGİL

Düşünür ve kuramcı Gayatri Spivak (d. 1942) geniş, karmaşık ya da müphem bir zümreyi tanımlamak için kullanılan muğlak kavramları katakresis, *yani "gerçek bir karşılığı olmayan retorik imgeler" olarak tanımlıyor. Bu yazıda, günümüz tarihyazımında ana hatlarıyla kabul görmüş Akdeniz ve Akdenizlilik fikrini bir* katakresis, *yani sabit ve belirli bir karşılığı olmayan, koşullara ve kişilere göre anlamı kayabilen, değişken bir kavram olarak düşünecek ve bu kavramın 20. yüzyılda bazı Doğu Akdenizli entelektüeller tarafından nasıl yorumlandığını, kurgulandığını ve kullanıldığını ele alacağız.*

Bir "Akdenizli": Herodotos.

Bağışla onları, çünkü Akdenizliler...
Elio Petri, *Todo Modo*

"Bu kıyılar bize dinimizi, sanatımızı, edebiyatımızı ve kanunlarımızı sundu. Eğer Akdeniz kıyılarından aldıklarımız insanın belleğinden silinmiş olsaydı, vahşilerden farkımız kalmazdı."

19. yüzyıla damgasını vuran İngiliz devlet adamı Benjamin Disraeli'nin (1804-1881) yazdığı sayısız romandan biri olan *Venetia*'nın (1837) başkarakterlerinden Marmion Herbert'in ağzından Akdeniz'in önemi ve değerinin yukarıdaki sözlerle vurgulandığı yıllarda, Carl Ritter (1779-1859) ve Élisée Reclus (1830-1905) gibi Alman ve Fransız coğrafyacılar Bahr-ı Sefid'in sahil ve hinterlandını titizlikle inceleyerek özelliklerini ve sınırlarını belirlemeye çalışıyor, dönemin Romantik şairleri Akdeniz insanı, iklimi ve doğasına methiyeler düzüyor, gezginler Akdeniz havzasının etrafında yaptıkları zorlu yolculuklarını anlatan seyahatnameler kaleme alıyordu.[1] 19. yüzyıl, Akdeniz'i tarihi, coğrafi ve kültürel bir birim olarak kavramsallaştıracak ve bu alanın günümüz popüler kültürü ve akademik çalışmalarında neredeyse sorgulanmadan kabul görecek bir gerçeğe dönüşmesinin yolunu açacaktı.[2] Hegel (1770-1831), Akdeniz'i "dünya tarihinin ekseni" olarak tanımlayacak, Paul Valery ise (1871-1945) onun "Avrupa ruhunun rahmi ve medeniyet yaratan bir makine" olduğunu ileri sürecekti. Maupassant'dan anarşist Kropotkin'e birçok entelektüel Akdeniz'i özgürlük ve çevreyle uyumla özdeşleştirecek, Albert Camus (1913-1960) ve Gabriel Audisio (1900-1978) gibi Akdenizli yazarlar Kuzey'in materyalist ve ideolojik aşırılıklarına karşı sıra dışı bir Akdeniz sağduyusuna tutunacaktı.[3] Akdeniz'in neredeyse tamamını dolaşarak romanlarının ana öğelerinden biri haline getiren Lawrence Durrell (1912-1990), özgül bir Akdenizlilik bilinci ve zaman mefhumundan bahsedecekti.[4]

Bazıları, Akdeniz'i dünya barışının tertibini mümkün kılacak bir alan olarak düşünecekti. Alman mimar Hermann Sörgel (1885-1952), Avrupa ve Afrika'yı birleştirecek köprüler inşa ederek bir *Atlantropa* yaratma hayalleri kuracak, Michel Chevalier (1806-1879) gibi Saint-Simoncu idealistlerse Akdeniz'i "Doğu'yla Batı'nın zifaf odası" olarak kurgulayacak ve dünyada kalıcı bir barışın tesis edilmesinin ancak bu alanı çevreleyen toplulukların iletişime geçmesi yoluyla sağlanabileceğini öne sürecekti.[5]

Akdeniz'in coğrafya, edebiyat ve şiirde nevi şahsına münhasır çevresel ve "kültürel bir fenomen" olarak

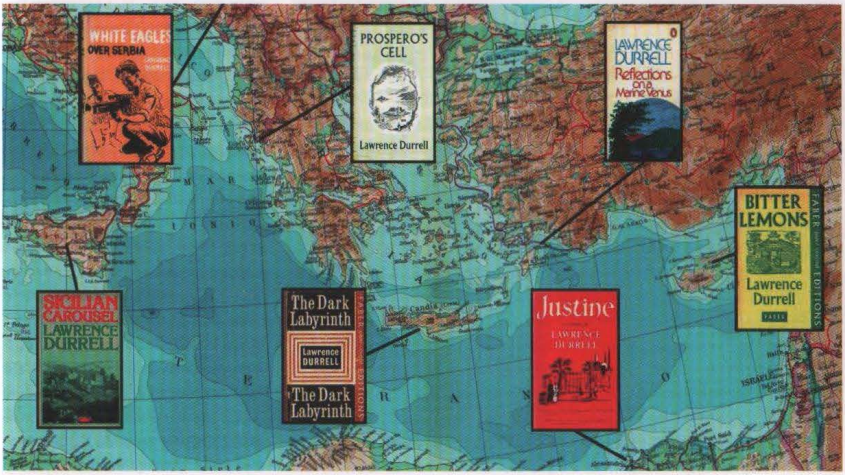
Jean-François Roussin'in haritasında Akdeniz, 17. yüzyıl.

Bibliothèque nationale deFrancearşivi

ele alınması, çok geçmeden tarihyazımını da etkileyecekti. Fernand Braudel (1902-1985), tüm Akdeniz havzasını tarihsel bir araştırma alanı olarak ele aldığı devasa yapıtı *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*'nın yayımlanmasını izleyen yıllarda Akdeniz'in çevresel, tarihsel ve kültürel bir bütün olarak tahayyül edildiği tarihi, antropolojik ve sosyolojik çalışmaların sayısı hızla artmış ve Akdeniz araştırmaları merkezleri Avrupa'nın ve dünyanın çeşitli kentlerinde kurulmaya başlamıştı.[6] Braudel'den önce Henri Pirenne (1862-1935) ve daha sonra Andrew Hess gibi önemli tarihçilerin İslam'la Hıristiyanlık, Doğu'yla Batı veya Kuzey'le Güney'in karşı karşıya geldiği bir ihtilaf alanı olarak okuduğu Akdeniz'i, Goitein ve Braudel gibi birçok araştırmacı da ekonomik, kültürel, çevresel ve zihinsel bir bütün olarak ele almıştı.[7]

Hangi yaklaşım öne çıkarsa çıksın, sınırları kesin olarak belirlenemeyen bu alan, üzerinde ve çevresinde yaşamış insan topluluklarının tarihini anlamlandırmak için uygun ve birleştirici bir araştırma birimi olarak genel kabul görmüş ve değişik araştırmacılar tarafından inançların, devletlerin, toplumların çatıştığı veya tersine, işbirliği yaptıkları –veya her ikisini birden yaptıkları– bir alan olarak tasavvur edilmeye devam etmiştir.

Öte yandan, Akdeniz ve Akdenizlilik kavramının hem popüler hem akademik düzlemde geniş yankı bulurak bu

İngiliz yazar Lawrence Durrell (1912-1990) Akdeniz'i romanlarının merkezine oturtmuş edebiyatçılardan yalnızca biridir.

Yahya Kemal, Madrid elçiliği günlerinde.

İstanbul Şehir Üniversitesi Arşivi.

derece kabul görmesi "hiçbir kavramın masum olmadığı" ve kavramların var olan bir gerçeği anlatmaktan çok kurgulanmaya çalışılan bir gerçekliği inşa etmeğe katkıda bulunduğu fikrini savunan poststrüktürel anlayışın yükselişiyle beraber yeni nesil araştırmacılar tarafından kuşkuyla karşılanmış ve eleştirilere de maruz kalmıştır. Antropolog Michael Herzfeld'in başını çektiği bazı akademisyenler, belli kalıplara sıkıştırılmış bir *Uomo Mediterraneo* (Akdeniz insanı) veya Camus'ye özgü bir lirizmle ifade edilebilecek bir *Esprit Méditerranéen*'in (Akdeniz ruhu) var olduğu fikrine karşı çıkmıştır.[8] Akdeniz toplumlarına geleneksel olarak atfedilen Güneyli yaşam tarzı öğelerinin —*dolce vita*, sıcaklık, misafirperverlik veya tembellik, fevrilik ve maçoluk gibi olumlu veya olumsuz klişelerin— Batılı gezgin ve bilginlerce üretilip onlardan etkilenen yerliler tarafından benimsenen imgeler olduğu öne sürülmüştür.[9] Benzer şekilde, tarihçi Salvatore Bono, 19. yüzyılda Avrupa'da üretilen ana akım Akdeniz söyleminin Akdeniz'in bütününü kapsamayıp "Avrupalı sayılmayan" toplum, tarih ve ülkeleri dışlayarak, yalnızca Avrupa'nın inşa etmekte olduğu kimliğe ayna tutmak için kullanılan bir araç olduğunu belirtmiştir.[10]

Yunan ve Roma kültürünün yeşerdiği topraklar olarak tasavvur edilen Akdeniz havzası, kimliğini Helen ve Latin klasisizmi üzerine bina eden Batı tarafından "medeniyetin beşiği" olarak düşünülüp özel bir konuma oturtulmuştu.[11] Her ne kadar Braudel gibi tarihçiler "Türk Akdeniz'inin Hıristiyan Akdeniz'iyle aynı ritimde yaşayıp nefes aldığını ve tüm denizin ortak bir kaderi paylaştığını" düşündüğünü belirtse de, Akdeniz ya da Akdenizlilik kültürü denince akıllara Libya, Lübnan veya Suriye gibi Güneydoğu Akdeniz ülke ve halklarının gelmemesi, Akdeniz'in güney ve doğu kıyılarının sakinlerinin Batı'da üretilen genel Akdenizlilik söyleminden tecrit edilip sessizliğe bürün(dürül)mesi Akdeniz fikrinin temelde İtalya, Yunanistan, İspanya ve Güney Fransa'dan ibaret bir alanla sınırlandığını gösteriyordu.[12] Bu yazıda, halkları Batı'da üretilen ana akım Akdeniz ve Akdenizlilik söyleminin dışında tutulan bazı Doğu Akdenizli —Türk, Hıristiyan/Müslüman Arap, Yahudi— entelektüellerin Akdeniz'i düşünme, yorumlama ve sahiplenme biçimleri ve sebepleri üzerinde duracağız.

OSMANLI-TÜRK DÜŞÜNCESİNDE AKDENİZLİLİK

Akdenizlilik fikri, Osmanlı-Türk düşüncesinde ilk olarak 20. yüzyılın ilk yıllarında Yahya Kemal ve Yakup Kadri'nin eserlerinde görünür bir hal almıştır. 1912 yılında Balkan Savaşı'ndan hemen önce Paris'ten İstanbul'a dönüş yapan genç şair Yahya Kemal, Fransa'da Hugo, Verlaine ve Baudelaire'i "tattıktan" sonra Jose Maria de Hèrèdia'ya hayranlık beslediğini anlatır ve "Heredia'yı severken, eski Yunan ve Latin şiirinin zevkini almıştım" der.[13] Onun klasik edebiyata olan bu düşkünlüğü çevresini de etkiler. Halit Fahri (1891-1971) Yahya Kemal'le ilgili "O tarihte Paris'ten yeni gelmişti ve André Chenier tarzında Yunan mitolojisinden alınmış ilhamlarla yazdığı

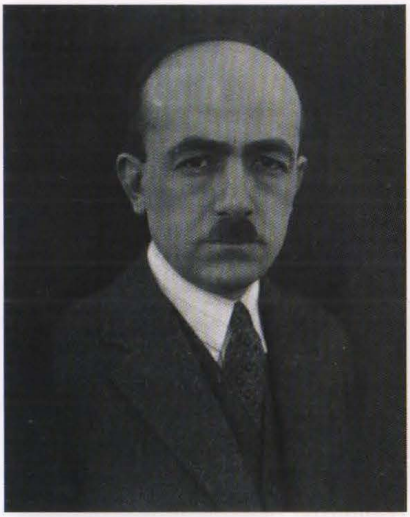
mısraların dil sadeliği ve ahenk berraklığı o zamanki biz gençleri hayran bırakıyordu" der.[14] Yahya Kemal'i o yıllarda meşgul eden meselenin kökleri Fars edebiyatına dayanan Türk şiirini arkaik divan modellerinden "kurtarmak" ve edebiyatta yeni referans noktaları oluşturmak olduğu anlaşılıyor.[15] Hasan Âli Yücel'in (1897-1961) aralarında geçen bir konuşmadan aktardığı kadarıyla, bu ilginin yalnızca şiir ve edebiyatla sınırlı kalmadığını, Yahya Kemal'in Batı'nın sahiplendiği Yunan ve Latin mirası üzerinden "Avrupa'ya ulaşmayı" amaçlamış olduğunu anlıyoruz:

> 1912 Balkan harbinden önce İstanbul'a gelmiştim. Yakup'la tanıştım. O, metinden Fransız edebiyatını okumuştu, okuyordu. İkimiz de bir hülyaya kapıldık; İran'dan Yunan'a geçmek... Eski edebiyatın mihrakı, İran'dı. Geç olmakla beraber Yunan klasiklerine dönecektik. Nazariye şuydu: Modern edebiyatımız, gerçi Avrupa'ya dönmüştü. Fakat bu model, Fransızların son şiiri ve son nesri idi. Bu kâfi olamazdı. Bütün Avrupa'yı anlamak için ancak Yunanlılardan başlamak lazımdı. Biz coğrafyaca, kısmen de medeniyetçe Yunanlıların varisiyiz. Bu verasete din, mani olmuştur. (...) Bütün Fransızların ve onlarla beraber Avrupalıların menbaı olan Yunanlılara dönmeliyiz ki, tam manasiyle bir edebiyatımız olabilsin. Binaenaleyh şiir ve fikir telakkimizi değiştirmek, onların telakkisini almak lazımdır. Dövizimiz olarak Eflatun'un şu sözünü almıştık: "Biz medeniler, Akdeniz etrafında bir havuzun kenarlarındaki kurbağalar gibiyiz."[16]

Yahya Kemal ve Yakup Kadri, Kasım 1913'ten itibaren Ali Kemal'in gazetesi *Peyam* ve edebiyat eki *Peyam-ı Ebedi*'de Nev-Yunanilik adıyla ünlenen yeni bir akım başlattı. Amaçları, Batı kültürünü gerçek anlamda içselleştirebilmek ve kavrayabilmek için onu besleyen kaynağa, Antik Yunan ve Latin kültürüne vâkıf olmaktı. "Yunan-ı kadim" tarihsel olarak Akdeniz sahillerinde filizlendiğinden, yeni bir Akdeniz "havza edebiyatı" meydana getireceklerdi. Türk milleti Batı'nın çok önceden yaptığını şimdi yapacak, Asya'dan uzaklaşarak ve Akdenizliliğine sarılarak Batı'ya kavuşacaktı. Mehmed Tevfik Paşa'nın 1913'te basılan *Esatir-i Yunaniyan* (Yunan Mitolojisi) adlı eseri için yazdığı tanıtım yazısında, Yahya Kemal şöyle der:

> Seksen sene evvel, dokuz asırdan beri dimağımızın keskin bir buhur kokusuyle bunaltan Asyalılıktanhicret eden biz, Şark Türkleri, Bahr-ı Sefid sahiline çömelmiş, münci şairin gemisini bekliyoruz. (...) Bir gün gelecek (...) Cermen, Got, Vandal, Lombar, Çelt göçebelerin evladı gibi biz de uyanacağız. Bu toprağa onlardan sonra vardık. Nasıl ki onlar, İntibah devrine kadar eski Barbar medeniyetlerini güttüler, bizim cedlerimiz de Asya medeniyetini güttü. Tarihte hayy ve muhyi bir insaniyet var: Bahr-ı Sefid havzası. Hayata susayanlar, o havzanın sahiline doğru koşuyor.[17]

Yahya Kemal, başını çektiği Nev-Yunanilik akımını Akdenizlilikle özdeşleştirmiş ve Türk ulusunun da Batı halkları gibi Akdeniz kıyılarında oluşan Yunan ve Latin kültürünü yeniden keşfederek bir Rönesans yaşayacağını umut etmişti. Yakup Kadri de benzer şekilde 1912'de Yahya Kemal'e ithaf ettiği *Kır Mektupları*'nda "Çamlıca'dan Olympos'a" sefer edilmesi gerektiğini ince bir üslupla ima etmişti. Hasan Âli Yücel'in ifadesiyle, "mesele Garp medeniyetine Eski Yunan kapısından" girmekti.[18]

Yakup Kadri, Yahya Kemal'le birlikte "Nev-Yunanilik" adlı akımı başlattı.

"[Akdeniz] Havza edebiyatı" olarak ünlenen bu akım, aktif ve pasif birtakım destekçileri olsa da, dönemin sosyopolitik koşulları (Balkan Savaşları) ve etnik gerilimleri arasında ciddi taraftar bulmakta zorlanmış ve ilk

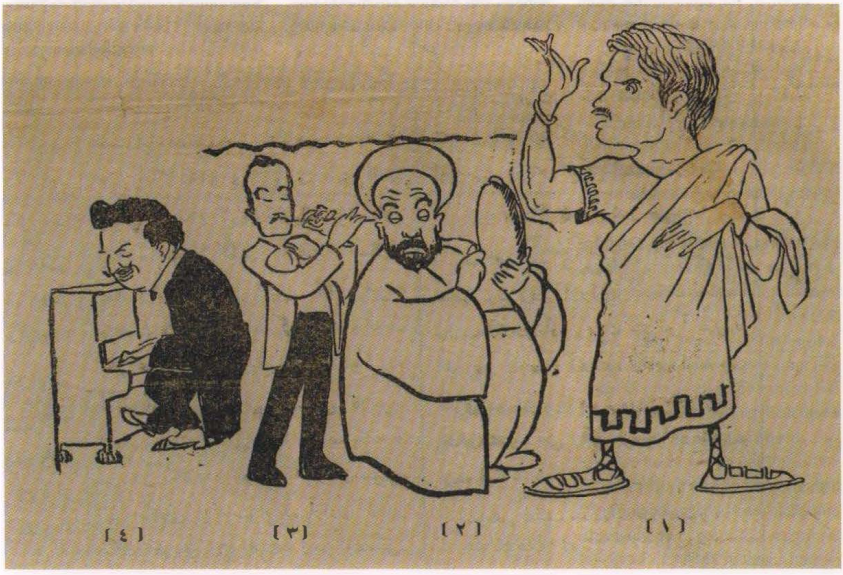
Mehmed Tevfik Paşa'nın *Esatir-i Yunaniyan* adlı eserinden iki tasvir. "Artemis sanemi" (solda) ve "Zeus'un hâkimiyet-i mutlakasını gösteren sanemi" (sağda).

bakışta kısa soluklu bir edebi macera olarak kalmış gibi gözükmektedir. Ömer Seyfettin (1884-1920), *Boykotaj Düşmanı* adlı öyküsünde Yahya Kemal ve Yakup Kadri'yi Yunanperest neo-Bizanslılar olarak tasvir etmiş ve "Yunana duydukları aşkı" alaya almıştı. Yahya Kemal'den esinlenerek kurguladığı Mahmud Yüsri karakteri yordu. İkisi de "Yunanilerden ve Türk düşmanlarından başka kimseyi sevmiyor, kimse ile münasebette bulunmuyorlardı. Fakat meslekleri-ni henüz meydana vuramıyorlardı. Daha muhit buna müsait değildi. Şimdi yalnız milli bir edebiyat, yani Arapça, Acemce kelimeler ve terkib-lerle bir Bizans, bir Yunan edebiyatı

Edebi bir hareket olarak Bahr-ı Sefid hareketi görünürde kısa soluklu olmuş olsa da, Osmanlı-Türk entelektüelleri Akdeniz'i düşünmek, yorumlamak ve kurgulamaktan vazgeçmedi. Halikarnas Balıkçısı (1886-1973) ve Mavi Anadolu akımının Azra Erhat (1915-1982) ve Sabahattin Eyüboğlu (1908-1973) gibi önde gelen temsilcilerinin resmettiği Akdeniz bunların en belirgin, kapsamlı ve parlak örneklerini oluşturur.

bir yandan likörünü yudumlarken bir yandan şöyle diyordu: "Medeniyet, insaniyet, edebiyat, ilim, felsefe ve fen, Yunan ve Rum muhitinden başka bir şey miydi?" Aynı Mahmud Yüsri, "aziz arkadaşlarından ve neo-bizan-tinlerin ileri gelenlerinden Nihad'la" (Yakup Kadri) beraber hareket edi-yapmağa çalışıyorlardı. (...) Lakin henüz 'Biz Türkçe ile bir Yunan ede-biyatı yapacağız' diyemiyorlardı. Soranlara evvela herkesin hür oldu-ğunu hatırlatırlar, sonra Iskenderiye edebiyatından, Yeni-Eflatunilikten bahsederler, nihayet 'Bahr-ı sefid edebiyatı yapıyoruz', derlerdi. 'Bü-tün medeniyet, insaniyet, şiir, musi-ki, hayat, oradan çıkmıştır.'"[19]

Ömer Seyfettin gibi birçok Türk mil-liyetçisinin Yeni Yunancılık ve onun üzerinden kurgulanan Akdenizlilik hareketini Türkçülüğün temellerinin sorgulanması hatta inkâr edilmesi gibi algıladıkları aşikârdır.[20] Son-raki yıllarda Cemil Meriç "Baki'le-ri, Galib'leri, Hamid'leri yetiştiren bir şiiri Yunan-ı kadime bağlamak, ummanı ırmağa bağlamaktır" diye-rek bu teşebbüsü başka bir açıdan eleştirir.[21] Rıza Tevfik, Akdenizlilik hususunda Yahya Kemal'le ara-sında geçen konuşmayı Hasan Âli Yücel'e aktardığı kapsamlı bir mek-tupta, Yahya Kemal'in ortaya attığı "*méditerrranéenne* [Akdenizlil vas-fını pek müphem bulduğunu" ifade ediyor, "İtalya'nın cenubi kısmı, bü-tün Anadolu'nun garbi kısmı, Sicilya ve Girit adalariyle beraber bütün Ege denizi adaları[nın] (...) Yunan kül-türünün hem menşei, hem sahası" olduğunu kabul ediyor, Avrupa'nın "zevk ve üslub-u eda ve tavr-ı te-fekkür itibariyle *hellenisme* demek" olduğunu vurguluyor ve fakat Yahya Kemal'e bir havza edebiyatı oluştur-ma "tasavvur ve arzusunun (...) bu memlekette kök tutabileceğine" ina-namadığını belirtiyordu.[22]

Sedat Nuri'nin *Peyam-ı Edebi* dergisinin 26 Ocak 1914 nüshasında Yahya Kemal'i Yunanperest olarak resmettiği karikatür. Altında, "Bir şair-i Nev-Yunani. Eş'arı matbu değildir. Omiros gibi kendi okur..." yazıyor.

20. yüzyılın ilk sancılı yıllarında Yeni Yunancılık üzerinden kurgulanan Bahr-ı Sefid ya da Akdenizcilik hareketinin görece etkisizliğiyle ilgili Hasan Âli Yücel, "Genç Yakub'un sesi o zaman sağır bir ufka aksetti, yine kendine döndü" demiş, fakat ilerleyen zamanla farklı entelektüellerin benzer nedenlerle bu bayrağı devraldıklarını da eklemişti.[23] Neo-Yunaniler o dönem klasisizmle Akdenizlilik arasında bir bağ kuran ilk Türk yazarlardı. Batı'nın Yunan ve Latin mirasını sahiplenerek kendisiyle özdeşleştirdiğinin farkındaydılar. Ortak bir Akdenizli kimliği, Batı'yla "aynı babadan" olunduğunun, aynı soydan gelindiğinin, aynı kökten beslenildiğinin bir göstergesi olacak, farklı ve gayrı olarak resmedilen iki ayrı dünyanın aslında kültürel, entelektüel ve manevi bir bağının olduğunu kanıtlayacaktı. Bu bakış açısını, hatıratında Yahya Kemal'in o dönemki düşüncelerine yer veren Yakup Kadri özetliyor:

> [Yahya Kemal] Kendisini ve Türk milletini ne Asyalı, ne de Şarklı telakki ediyordu. "Biz, Akdenizliyiz, bugünkü medeniyet ilk ışıklarını bu denizin kıyısından saçmaya başlamış; insan ve insanlık tam ölçüsünü, tam değerini ilk defa burada bulmuştur. Garplılar bu hadiseye 'Yunan Mucizesi' adını veriyorlar. Halbuki buna bir 'Akdeniz mucizesi' demek daha doğru olur. Zira, Yunanlılara mal edilen fikir, sanat ve medeniyet unsurlarında, Mısırlılar başta olmak üzere, Akdeniz kıyılarında yerleşmiş bütün milletlerin payı vardır."[24]

Akdeniz, Garp'a uzanan kestirme bir yol olmuştu.

HALİKARNAS BALIKÇISI VE MAVİ ANADOLU

Edebi bir hareket olarak Bahr-ı Sefid hareketi görünürde kısa soluklu olmuş olsa da, Osmanlı-Türk entelektüelleri Akdeniz'i düşünmek, yorumlamak ve kurgulamaktan vazgeçmedi. Halikarnas Balıkçısı (1886-1973) ve Mavi Anadolu akımının Azra Erhat

Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı).

İstanbul Şehir Üniversitesi arşivi.

(1915-1982) ve Sabahattin Eyüboğlu (1908-1973) gibi önde gelen temsilcilerinin resmettiği Akdeniz bunların en belirgin, kapsamlı ve parlak örneklerini oluşturur.

Girit'te doğan ve üniversite eğitimini Oxford'da tamamlayan Cevat Şakir, 1925'te asker kaçaklığıyla ilgili yazdığı bir makale yüzünden kalebent olarak sürgün edildiği Bodrum'u çok severek, cezası bittikten sonra da orada kalıp yaşamaya karar verir. Yazdığı sayısız roman, öykü ve denemede, Bodrum ve Akdeniz'i son derece renkli tasvirler ve büyük bir coşkuyla resmeder. Akdeniz, sadece roman veya öykü karakterlerinin balık avına çıktığı, boydan boya aştığı, dalgalarıyla boğuştuğu, forsalık veya korsanlık yaptığı bir deniz değil, hikâyelerinin eksenini oluşturan bir karakter gibidir. Tasvirlerin ötesinde bir düşünce, canlı bir varlıktır. Dünyanın geri kalan bölgelerinden farklıdır. Balıkçı külliyatında Akdenizlilik kimliğinin ve mirasının eşsiz zenginliği ve günümüz toplumlarına kazandırdıklarını kapsamlı bir şekilde ele alır. "Akdeniz, Ege ve Arşipel" başlıklı bir yazısında, Akdeniz'in sınırlarını yeniden tasarlar ve Doğu Akdeniz'in de Akdeniz'e ait olduğunu belirtir:

> Akdeniz'de üç anakaranın yani Afrika, Asya ve Avrupa'nın kıyıları vardır, denir. Bu kesinlikle doğru değildir. Buna inanmak coğrafi bir ham hayale inanmaktır. Tanca, Cezayir, Fas, Trablus ve Mısır Afrika değildir. (...) Türkiye ve Suriye Asya değildir (...). Bu ülkelerin topu da İspanya, Fransa, İtalya ve Yunanistan'ıyla birlikte ne Asyalıdır ne de Afrikalı, bunlar öz be öz Akdenizlidir.[25]

Balıkçı, içinde yaşadığı toplumla —Türk toplumu— Akdeniz havzasının geçmiş sakinleri arasında tarihsel bir bağ kurarak onların Akdenizliliğini pekiştirir. "Halikarnas" isimli bir hikâyesinde, anlatıcı ilk kez geldiği

Halikarnas Balıkçısı pek çok öyküsünde Bodrum ve Akdeniz'i coşkuyla tasvir eder.

SALT Galata arşivi

Bodrum'da halkın konuştuğu Türkçeyle ilgili şu yorumda bulunur:

> Konuşulan Türkçenin hangi yıldan gelerek bu şiveye büründüğünü bulmak güçtür. Çünkü burada Türkçe, şiveye değil, musikiye bürünmüştür. Ahalisi Lelegler, Helenler, Fenikeliler, Lidyalılar, Karyalılar, Selçuk Türkleriyle adamakıllı harman olmuştur. Portakalı erdiren güneş burada güzel insan yetiştiriyor. (...) Bütün Akdeniz kıyısının —Yunanistan, Italya, Güney Fransa, İspanya ve Güney Anadolu— sıpsıcak kanı hep birdir. Portakal ağacı nerede büyüyeceğini pek iyi bilir.[26]

Balıkçı'nın "ataları" yalnızca Selçuk Türkleri değil, aynı zamanda Helenler, Lidyalılar ve Karyalılardır. Akdeniz, yalnızca İspanya'dan Suriye bir kültür birliği değil, aynı zamanda çevresinde yaşayan insanların maharetlerini en uygun bir şekilde sergilemelerini sağlayan, yaşamın ve medeniyetin yeşermesi için en uygun iklimi sunan bölgedir. Akdeniz'in bu istisnai statüsü, yüzyıllar içinde Yunan tragedya yazarlarından Rönesans ressam ve heykeltıraşlarına kadar bin bir yeteneğin kendini ifade etmesini sağlamıştır. Akdeniz tutkusu, son birkaç yüzyılda üstünlük kurmuş Kuzeylileri bile kendine çeker. Balıkçı, 1969'da Dünya Düşünce Adamları Komitesi "L'ASTRADO" genel sekreteri Louis Bayle'e yazdığı bir mektupta "Soğuk iklim insanlarını alın. Bunları Akdeniz'e yerleştirin. Beş yıl sonunda kemiklerinin iliklerine dek Akdenizli olacaklardır. (...) İnsanoğlu, Akdeniz'de anasının kucağındaki kadar rahattır" der.[27] "Koca Orfoz" isimli bir başka öyküde Akdeniz, Kuzey'in tüm kudret ve şatafatına tercih edilen bir serbestlik ve ferahlama alanı olarak tasvir edilir. Başkarakterlerden Deli, "balıkları pişirip yerken" arkadaşlarına sorar:

> Acaba Ingiltere kralı Jorj, balığın böylesini, yerin böyle güzelinde yiyebilir mi?
>
> Ötekiler koyu seyre dalmışlardı. Cevap vermediler.
>
> "Acaba şehirdekiler neyle uğraşıyorlar? Ne yapıyorlar?" diye sordu. Yine sözüne kulak veren olmadı. Yaratılış umursamadan bütün rüzgârlarıyla ıslık çalıyor; dalgaları kumsallara yayarken o işsiz yerde usulcacık, "Ben ne dersem onu yaparım" diye fısıldıyordu.[28]

Balıkçı, kurguladığı "kozmopolit" Akdenizlilik kimliğinin toplumda genel kabul gören Türk "milli" kimliğiyle bağdaşmadığının farkındaydı. Akdenizlilik, Anadolu'nun Türk olmayan —veya Türk sayılmayan— unsurlarının benimsenmesi ve içselleştirilmesini öngörüyordu ve bu bağlamda kapalı ve keskin Türk milliyetçiliği yorumlarıyla çatışıyordu. Balıkçı ve Mavi Anadolu hareketinin diğer temsilcileri, tarihsel devamlılık ve coğrafi konum üzerinden yeni bir tarih okuması yapıyor ve Türklerin Asya —veya yalnızca Asya— değil, renkli ve zengin Akdeniz uygarlığının varisleri olduğunu iddia ediyorlardı. Sabahattin Eyüboğlu, *Bizim Anadolu* isimli denemesinde ilkçağlarla bugünü birbirine bağlayan bu tarihsel perspektifin bir örneğini sunar:

> Halkımızın tarihi Anadolu'nun tarihidir. Paganmışız bir zaman, sonra Hıristiyan olmuşuz, sonra Müslüman. Tapınakları kuran da bu halkmış, kiliseleri, camileri de. Bembeyaz tiyatroları dolduran da bizmişiz, karanlık kervansarayları da. (...) Yetmiş iki

dil konuşmuşuz Türkçede karar kılmazdan önce.[29]

Türk toplumunun kökenleriyle ilgili bu tartışmaya Balıkçı da katılır. Klasik kültürün Türkler tarafından reddedilmesini ve yalnızca Batılılar tarafından sahiplenilmesini eleştirir *Anadolu Tanrıları*'nda:

> Biz bir yandan Batı kültürünü benimsemeye kalkışırız. Batı ise klasik kültürünü benimser ve kendisini o asıldan bilir. Ama biz, vaktiyle Anadolu'da yaşamış olan atalarımızın yarattığı o kültürü yadırgar ve yabansarız. Dudaktan olarak Batılılaşmaktan söz ederiz. Ne var ki, Anadolu'daki eski kültürün sözü geçtikçe, "Adam sen de! Yunan kültürü!" diye omuz silker ve konuyu baştan savarız. Bunun nedeni, Batının kendisini sütbesüt klasik aslından, bizi ise barbar aslından Asyatik sayması, bizim de Batının bu kanısına içten içe katılmamızdır. Evet, bu noktayı ağzımızla ikrar etmiyor, ama kalbimizle tasdik ediyoruz.[30]

HIRİSTİYAN-ARAP ÇEVRELERDE AKDENİZLİLİK KİMLİĞİ VE İSRAİL AKDENİZCİLİĞİ

Coğrafi konum ve tarihsel süreklilik yoluyla yerel/Akdenizli bir klasik geçmişi günün koşullarına uyarlayarak kendisini Yunan-Latin aynasında gören Batı'yla kültürel ve manevi bağları sıkılaştırmak, yalnızca Osmanlı-Türk entelektüelleri tarafından kullanılmış bir yöntem değildi. Akdeniz'in çeşitli bölgelerinde, tekdüze ve kapalı bir milliyetçi/dinci ideolojiyi reddetmenin yolu açıklık, sıcaklık ve Batı'yla yakınlık olarak hayal edilen bir Akdenizlilik kimliğine sarılmaktı. Bunun en ilginç örnekleriyle, 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren daha sonra modern Lübnan'ın kuruluşunda yer alacak frankofon Hıristiyan-Arap çevrelerde gelişen Fenikecilik akımının ürettiği eserlerde karşılaşıyoruz. Fenikecilik, 20. yüzyılın başında Lübnanlı Hıristiyan Arapların köklerinin —Müslüman Arapların aksine— antik Fenike uygarlığına dayandığını öne süren bir *genesis* hikâyesiydi.[31] Tıpkı Nev-Yunanilik ve Mavi Anadoluculuk gibi, Fenikecilik de daha kapsayıcı bir Akdenizcilik kimliğine eklemlenerek inşa edilmişti. Fenike kimliği üzerine birçok eser verecek olan ve Lübnan'da adalet bakanlığı da yapacak olan Yusuf Al-Sawda (1887-1969), 1919'da basılan *Fi Sabil Lubnan* (Lübnan İçin) adlı kitabında bu konuyla ilgili düşüncesini açma fırsatı bulur:

> Medeni dünya, İtalya ve Yunanistan'a teşekkür ediyor ve atalarının büyüklüğünden dolayı torunlarına saygı duyuyor... her millet nasıl kökeniyle iftihar ediyor ve ahlakının temellerini köklerinde buluyorsa, Lübnan da medeniyetin beşiği olduğunu hatırlamak ve hatırlatmaktan gurur duyuyor. (...) Avrupa, nasıl İtalya ve Yunanistan'a bağlılık göstermek durumundaysa Roma'nın hocası ve Yunanistan'ın anası olan topraklara da aynı bağlılığı göstermek zorundadır.[32]

Benzer bir anlayış ve üslup, yirmi yıl sonra, 1939'da Suriye Milliyetçi Partisi'nin kurucusu Antun Sadi'nin (1904-1949) bir konuşmasında sezilir:

> [Suriye Milliyetçi Partisi'nde] Doğulu olduğumuz ve kaderimizin doğu toplumlarınınkilere bağlı olduğu masalından tamamen koptuk. Biz Suriyeliler doğulu değiliz. Tersine, Akdeniz kültürünün pınarı ve bu denizin yarattığı uygarlığının bekçileriyiz.[33]

Tıpkı Balıkçı'da olduğu gibi, Sadi ve Al-Sawda'nın söylemlerinde de Batı'nın sahiplendiği klasik Akdeniz kültür mirasından "pay alma" ve Batı'yla manevi ve entelektüel bir köprü oluşturma kaygısı okunur. Aynı dönemde paralel görüşler, kimliğini Afrika'yla Akdeniz, Araplık/Müslümanlık ve bir Mısırlılık arasında sıkışarak inşa etmeye çalışan Mısır'dan seslendirilir. On dört kez Nobel edebiyat ödülüne aday gösterilen ve bir dönem eğitim bakanlığı da yapan ünlü Mısırlı akademisyen Taha Hüseyin, 1937 yılında kaleme aldığı *Kültürün Geleceği* isimli çarpıcı eserinde, ülkesinde bir milli şuur oluşturulup Batı'yla irtibata geçilmesi için eski Mısır uygarlığına dönülüp Yunan-Latin mirasının diriltilmesi gerektiğini söylemişti. Hüseyin, Mısır'ın kendini İslami veya Doğulu olarak değil, Akdenizli olarak tanımlaması gerektiğini belirtmişti.[34] İlerleyen yıllarda Yahya Kemal'le benzer bir yol izleyip fikirlerini değiştirerek daha katı bir Arap milliyetçiliğine yönelecekse de, başka önemli yazarlar Mısır'ın Batı'ya dönük Akdenizli karakterinin altını çizmeye devam edeceklerdi.[35] Oyun ve roman yazarı Ali Selim'in (1936-2015) *Tuhaf Adam ve Deniz* isimli öyküsünde iki karakter arasında geçen bir diyalog, bu fenomene dair basit bir örnek sunuyor:

> — Niçin boş boş oturuyorsun?
> — Düşünüyorum efenim.
> — Neyi?
> — Denizi, Akdeniz'i.
> — Niçin Kızıl Deniz'i düşünmüyorsun?
> — Kızıl Deniz'i tanımıyorum. Birkaç kere gittim, ama beni çekmedi.
> — Akdeniz seni çekiyor mu?
> — Evet, denizi sevmek insan haklarından biridir (...).

Akdeniz, sınırları ve özellikleri tanımlanamayan, içi değişik koşullara göre doldurulup boşaltılan esnek ve muğlak bir tabir olarak kurgulandığı sürece, tarihçiler yalnızca bir denizin değil bir kavramın, bir fikrin, bir hülyanın da izini ve evrimini sürmeye devam edecektir.

– Kendini Akdeniz'e mi ait hissediyorsun?
– Mısır'ın kendisi Akdeniz'e aittir.[36]

Akdenizlilik Mısır, Lübnan, Suriye ve Türkiye gibi ülkelerin dışında, çağdaş İsrail toplumunda da rağbet gören ve zaman zaman İsrailli kimlere (sıcakkanlılık vs.) sahip olduğunu öne sürer.[38] Mısırlı Yahudi yazar Jacqueline Kahanoff (1917-1979) gibi aydınların 1950'lerden itibaren kaleme aldığı "Levantinist" (Doğucu) yazılar, İsrail toplumunun yıllar içinde süregelen homojenleşme ve içe kapanması karşısında renkli ve kozmopolit, alternatif bir İsrailli kimliği inşa etme çabasının bir başka tezahürüdür.[39] İsrail toplumunun kendisini "Akdenizli bir toplum" olarak tanımlamasının bir "kurgudan" ibaret olduğunu vurgulayan Yaakov Shavit, bu tür anlatımların reel bir karşılığı olmasa da "zararsız" tasavvurlar olduğunu belirtir.[40] Gerçekten de, İsrail Akdenizciliğinin (*Yam Tikhoniut*) bir yüzü, Batı'yla Doğu, Aşkenaz ve Sefarad kültürleri arasında bir bağ oluşturmanın aracı olarak kucaklayıcı ve birleştirici bir rol üstlenmiştir. Fakat diğer taraftan, Lübnan'da gelişen Fenikecilik hareketine benzer şekilde, Akdenizliliği dış dünyayı –bu bağlamda Arap Müslüman dünyasını– dışlamanın ve ona karşı üstünlük kurmanın bir aracı olarak da kavramsallaştırır.[41]

"Portakalı erdiren güneş burada güzel insan yetiştiriyor. (...) Bütün Akdeniz kıyısının –Yunanistan, İtalya, Güney Fransa, İspanya ve Güney Anadolu– sıpsıcak kanı hep birdir. Portakal ağacı nerede büyüyeceğini pek iyi bilir."

liğine eklemlenen bir öğe olarak ön plana çıkıyor.[37] Yaşayan en ünlü İsrailli yazarlardan biri olan Amos Oz (d. 1939), "Bugün, muhtemelen yarın ve öbür gün de, İsrailliler sıcak kalpli ve mizaçlı, Akdenizli bir halk olacaklardır. Yaşamdan keyif alan ve duygusal. Bu etnik bir karikatür değil, milli bir profilin her gün daha da belirginleşen genel hatlarıdır" diyerek, İsraillilerin de geleneksel olarak Akdeniz'e atfedilen özellik-

BİTİRİRKEN...

Verilen çeşitli örnekler, Akdeniz ve Akdenizlilik fikrinin son derece değişik dönem ve koşullarda, değişik saiklerle ve değişik şekillerde yorumlanmış ve kurgulanmış olduğuna işaret etmektedir. Dimitar Bechev ve Kalypso Nicolaidis, Akdeniz kavramının masum bir tabir olmadığını, Akdenizcilik söylemlerinin Fas, İsrail ve Türkiye gibi değişik yerlerde Batı'yla sembolik bağları güçlendirmenin yanı sıra kendi yaşam alanlarında geri kalmış saydıkları topluluklardan uzaklaşmanın bahanesine dönüştüğünü vurgulamıştır.[42] Gerçekten de, Akdenizlilik bir yandan bir evrensellik ve kozmopolitlik iddiası taşırken, diğer taraftan bir ötekileştirme ve ayrıştırma aracı olarak kullanılabilmektedir. İlk görüşte masum bir plü-

Pablo Picasso, Akdeniz Manzarası, 1952.

ralizm ve çokkültürlülük çağrısı olarak algılansa bile, zararsız ve popüler bir klişeler manzumesinden ideolojik bir silaha dönüşebilecek kadar dallı budaklı ve çetrefilli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Akdeniz'in bu "kullanışlılığı", Gayatri Spivak'ın belirttiği gibi, bir *katakresis*, yani "gerçek bir karşılığı olmayan retorik bir imge" olmasından kaynaklanır.[43] Akdeniz, sınırları ve özellikleri tanımlanamayan, içi değişik koşullara göre doldurulup boşaltılan esnek ve muğlak bir tabir olarak kurgulandığı sürece, tarihçiler yalnızca bir denizin değil bir kavramın, bir fikrin, bir hülyanın da izini ve evrimini sürmeye devam edecektir.

DİPNOTLAR

1 Sir David Scott Fox, *Mediterranean Heritage* (Londra: Routledge, 1978), s. 8. Coğrafya biliminin Akdeniz fikrinin oluşumundaki rolü üzerine bkz. Yossi Ben-Artzi, "The Idea of a Mediterranean Region in Nineteenth to Mid-Twentieth-Century German Geography", *Mediterranean Historical Review* 19 (2004): 2-15.

2 Peter Miller, Nicolas Fabri de Peiresc (1580-1637) ve Joseph Pitton de Tournefort (1656-1708) gibi âlim ve gezginlerin 19. yüzyıldan çok önce Akdeniz'i bir bütün olarak tasavvur etmiş olabileceklerini söylüyor. Bkz. Peter Miller, *Peiresc's Mediterranean World* (Cambridge: Harvard University Press, 2015). Aktaran Cornel Zwierlein, "Early Modern History", *Handbuch der Mittelmeerforschung*, yay.haz. Miran Dabag vd. (Münih: Fink, 2013), s. 97.

3 Norma Bouchard, "Dreaming the 'Great Sea': European Discourses on the Mediterranean and their Reception in the Arab and Islamic World", *Mediterranean Review* 7/2 (Aralık 2014): 53-82. Akdeniz'i en az Camus kadar düşünen bir başka düşünür de Franco Cassano'dur. Bkz. *Southern Thought and Other Essays on the Mediterranean*, yay. haz. Norma Bouchard (New York: Fordham University Press, 2012).

4 Miriam Cooke, "Mediterranean Thinking: From Netizen to Medizen", *Geographical Review* 89/2 (Nisan 1999): 290-300. Guiseppina Semola, "Insularity and Cosmopolitanism. Islands of the Mediterranean –a Carousel in the Memory of Lawrence Durrell", *Journal of Global Cultural Studies* (2008): 134-148.

5 Sörgel için bkz. Constanze Güthenke, "Watching the Great Sea of Beauty: Thinking the Ancient Greek Mediterranean" (Mart 2006), s. 2. Michel Chevalier ve Saint-Simoncular için bkz. Jerome Debrune, "Le Système de la Méditerranée de Michel Chevalier", *Confluences Méditerranée* 36/1 (2001): 187-194.

6 Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Paris: Armand Colin, 1949). Akdeniz çalışmalarının yıllar son altmış yıldaki yükselişi için John A. Marino, "Mediterranean Studies and the Remaking of Pre-modern Europe", *Journal of Early Modern History* 15 (2011): 385-412.

7 Henri Pirenne, *Mahomet et Charlemagne* (1937) adlı eserinde Akdeniz'in Roma döneminde gerçek bir bütünlük yakaladığını (*mare nostrum*) fakat 7. yüzyılda başlayan Arap akınlarının bu birliği bozduğunu ve Akdeniz'in bir ihtilaf denizine dönüştüğünü savunmuştu. Andrew Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier* (Chicago: The University of Chicago Press, 1978); Shelomo Dov Goitein, *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza* (California: University of California Press, 1967).

8 Michael Herzfeld, "Practical Mediterraneanism. Excuses for Everything, from Epistemology to Eating", *Rethinking the Mediterranean*, yay. haz. W.V. Harris (Oxford University Press, 2005), s. 45-63. Peregrine Horden, "Mediterranean Excuses: Historical Writing on the Mediterranean since Braudel", *History and Anthropology* 16/1 (2005): 25-30. Henk Driessen, "People, Boundaries and the Anthropologists's Mediterranean", *The Mediterraneans: Reworking the Past Shaping the Present, Considering the Future*, haz. Ina-Maria Greverus ve Regina Römhild (Berlin: LIT Verlag, 2002), s. 11-24.

9 Henk Driessen, Pre- and Post-Braudelian Conceptions of the Mediterranean Area: The Puzzle of Boundaries, konferans tebliği, 1999, s. 53-63. Akden üzve Akdemizlilik kurgusunun Fransa'nın 19. yüzyıl boyunca yürüttüğü emperyalist politikalarla ilişkisi için, *French Mediterraneans: Transnational and Imperial Histories*, yay. haz. Patricia Lorcin ve Tod Shepard (University of Nebraska Press, 2016).

10 Salvatore Bono, *Un Altro Mediterraneo* (2008)'dan aktaran, Bouchard, "The Great Sea", s. 77.

11 Bkz. *Modern Art and the Idea of the Mediterranean*, yay. haz. Jirat-Wasiutynski vb. (University of Toronto Press, 2007), s. 10-11.

12 Braudel, *age*, s. 14. Benzer bir ifadeyi ünlü sanat tarihçisi Jacob Burckhardt da kullanmıştı: "Sürekilik muhteşem. Akdeniz'den Basra Körfezi'ne insanlar tek bir canlı varlık." Akt. Peregrine Horden ve Nicholas Purcell, *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History* (New Jersey: Wiley-Blackwell, 2000), s. 1.

13 Şevket Toker, *Türk Edebiyatında Neo-Yunanilik*, s. 18. http://www.ege-edebiyat.org/docs/582.pdf

14 Mehmet Özdemir, "Yahya Kemal ve Geleneği Yanlış Yerde Arayan İki Edebi Topluluk: Neo-Yunaniler ve Nayiler", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 14 (Ekim 2007), s. 255.

15 Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimat ve Hümanizma" adlı yazısında Yahya Kemal ve Yakup Kadri dışında başkalarının da benzer düşünce ve niyetlerinin olabileceğine dair bir ipucu sunuyor: "Bununla beraber bizde hümanizmanın mubeşşirleri vardı (...) Bunlardan biri –belki en mühimi– Hüseyinzade Ali'dir. Yunan-Latin kültürüne bağlanmayı kendi nesline aşılamak isteyen bu zat, aynı zamanda mazimizi yeni zaviyeden görebilecek kadar Fars-Arap hümanizmasını da biliyordu. Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp üzerine tesir etti. Fakat içtimai şartların kifayetsizliği, onu genç bir fikir hareketinin başına getirmedi." Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2013), s. 45.

16 Hasan Âli Yücel, *Edebiyat Tarihimizden* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989), s. 255. Yakup Kadri-Yahya Kemal buluşmasını Yakup Kadri'den dinlemek için bkz. aynı eser, s. 262. Hasan Âli Yücel'in bu eseri Neo-Yunanilik ve Yahya Kemal ve Yakup Kadri'nin Akdenizciliğiyle ilgili en önemli kaynağı teşkil ediyor.

17 Yücel, *age*, s. 257.

18 *Age*, s. 288. *Kır Mektupları* için bkz. s. 289-291.

19 *İktdam*, 17 Mayıs 1330 (1912). Metin için Yücel, *age*, s. 278-286. Ömer Seyfettin'in bu konudaki görüşleri –belki de ağır politik koşulların da nispeten iyileşmesiyle– değişecektir. 1919'da kaleme aldığı "Garp Edebiyatı ve Yunan Klasikleri" başlıklı yazısında "Sanatın sırrı Yunan-Latin klasiklerindedir. Sadelik, sağlık, samimilik, vuzuh bu büyük eserlerin esasıdır" der. Bkz. Yücel, *age*, s. 288.

20 Yücel, *age*, s. 257. Celal Sahir'le (1883-1935) Yahya Kemal arasında cereyan eden tartışmadan örnek veriyor.

21 Cemil Meriç, *Bu Ülke* (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1976), s. 59.

22 Yücel, *age*, s. 271-276.

23 *Age*, s. 296.

24 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), s. 122-123. Akt. Betül Özçelebi, "Türk Edebiyatında Hümanist Eleştiri Anlayışının Temelleri", *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS, 10-15 Eylül 2007) Bildiri Kitabı* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2008), s. 1237.

25 Furkan Öztürk, "Halikarnas Balıkçısı'nda Doğa, Estetik ve Akdeniz Uygarlığı'nın Kaynağı: Arşipel", *Mediterranean Journal of Humanities* 4/2 (2014): s. 209.

26 Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2014), s. 116.

27 Halikarnas Balıkçısı, *Altıncı Kıta Akdeniz* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2008), s. 23-24. Benzer bir yorumu, Capri Adası'ndaki bir konferansta Jacques Derrida konuşmacılara yapar: "Büyük kısmımız köken olarak Akdenizliyiz, fakat her birimiz manyetik bir çekimle Akdenizli sayılırız."

28 Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 47.

29 Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014), s. 1.

30 Halikarnas Balıkçısı; *Anadolu Tanrıları* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2015), s. 13. Benzer bir yaklaşım için bkz. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi), s. 8: "Aslında bir Akdeniz çevresi efsaneler topluluğu vardır, onu Yunanistan ve Roma'ya mal etmemiz, bu efsanelerin Yunanistan ve Roma uyruklu yazarların kalemiyle Yunanca ve Latince olarak yazılmış olmasından ileri gelir. Oysa bu efsanelerin çıkış yeri ne Yunanistan'dır ne de İtalya. Anadolu'dur, Girit'tir, Mezopotamya'dır, Fenike, Mısır'dır (...)." Akt. Özçelebi, agm, s. 1242.

31 Bu hareketle ilgili kapsamlı bilgi için bkz. Asher Kaufman, *Reviving Phoenicia: The Search for Identity in Lebanon* (Londra: I.B. Tauris, 2004).

32 Bkz. Asher Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", *Middle Eastern Studies* 37/1 (2001): 181.

33 Franck Salameh, *Language, Memory, and Identity in the Middle East: The Case for Lebanon* (Lanham: Lexington Books, 2010), s. 133.

34 Irad Malkin, "Önsöz", *Mediterranean Paradigms and Classical Antiquity* (Londra: Routledge, 2005), s. 1.

35 Samah Selim, "The New Pharaonism: Nationalist Thought and the Egyptian Village Novel, 1967-1977", *The Arab Studies Journal*, 8/9, 2/1 (2000-2001): 10-24. Hasan Âli Yücel, Yahya Kemal'deki keskin değişimi "Marifet iltifata tabidir/Müşterisiz meta zayıdır gerçeğine uydu" diyerek açıklar. *Age*, s. 277.

36 Bkz. Salameh, *age*, s. 23.

37 Alexandra Nocke, *The Place of the Mediterranean in Modern Israeli Identity* (Londra: Brill, 2009).

38 Bkz. Gil Z. Hochberg, "The Mediterranean Option": On the Politics of Regional Affiliation in Current Israeli Cultural Imagination", *Journal of Levantine Studies* 1/1 (Yaz 2011): 41-65.

39 Rachel S. Harris, "Israel: Finding the Levant within the Mediterranean", *The Levantine Review* 1 (2012): 108.

40 Bkz. Hochberg, agm, s. 57.

41 Harris, agm, s. 111-112 ve Hochberg, aynı yerde.

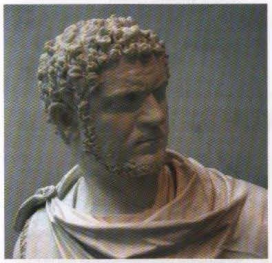
42 Bkz. *Mediterranean Frontiers: Borders, Conflict and Memory in a Transnational World*, yay.haz. Dimitar Bechev ve Kalypso Nicolaïdis (Londra: Tauris, 2010), s. 8 ve Diessen, agm, s. 55.

43 Bkz. *Mediterranean Frontiers* ..., s. 8 ve Diessen, aynı yerde

ÖLDÜRÜLMESİNİN 1800. YILINDA ROMA İMPARATORU CARACALLA

MUSTAFA H. SAYAR

Marcus Aurelius Antoninus (Caracalla), dokuz yaşında tahta çıkan bir çocuk imparator olarak Roma tarihinde ilk örneği oluşturdu. Babasının Roma imparatoru olmasından tahta ortak imparator yapılıncaya kadar geçen dört yıl içinde iç savaşın acımasızlığını doğrudan izleyecek, imparatorluğun Balkanlar, Anadolu ve Doğu Akdeniz'deki eyaletlerini görecek, babasının düşmanlarına karşı üstün savaş gücüne sahip birlikleriyle nasıl savaş kazandığının ve yenilen rakiplerine karşı nasıl gaddarca davrandığının görgü tanığı olacaktı.

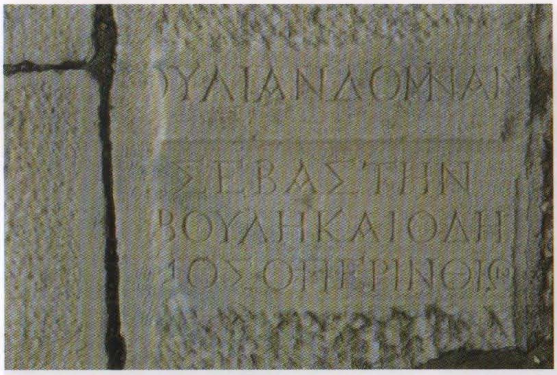
Resim 1
İmparator Marcus Aurelius Antoninus (Caracalla) (4 Nisan 188 - 8 Nisan 217)

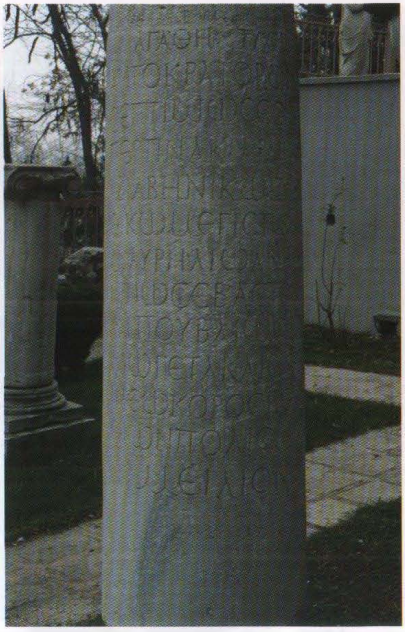
Gallia Lugdunensis eyaletinde MS 186 yılından 189 yılına kadar valilik yapan Lucius Septimius Severus ve karısı Iulia Domna'nın eyaletin başşehri Lugdunum'da (bugün Lyon/Fransa) bir oğulları dünyaya geldi. Lucius Septimius Bassianus adı verilen bu çocuğun kesin doğum tarihi hakkındaki bilgiler eskiçağ kaynaklarında çelişkilidir.[1] Roma tarihini yazmış olan Cassius Dio'ya göre, Lucius Septimius Bassianus 4 Nisan 188'de dünyaya gelmiştir; (Resim 1) *Scriptores Historia Augusta* başlıklı anonim kaynak ise bu yılı 186 olarak aktarmaktadır. Ancak "Bassianus"un Iulia Domna'nın babasının adı olduğu ve Septimius Severus'un ilk eşinin Lugdunum'da ölümünden sonra 187 yılında Suriye'de 182/183 yıllarında IV. İskit lejyonu komutanıyken tanıştığı Iulia Domna ile evlendiği dikkate alındığında, söz konusu tarihin Cassius Dio'da belirtildiği gibi 4 Nisan 188 olarak kabul edilmesinin daha doğru olduğu anlaşılmaktadır.

Lucius Septimius Bassianus, önceki imparatorların aksine gerçek bir Romalı kökenden çok, eyaletlerde sonradan Roma bürokrasisinde görev yapan bir aileye mensuptu. Babası Lucius Septimius Severus,[2] Kuzey Afrika'da bugünkü Libya topraklarında bulunan Leptis Magna şehrinde 146 yılında Publius Septimius Geta'nın oğlu olarak, annesi Iulia Domna[3] da Suriye'nin Emesa şehrinde 170 yılında Iulius Bassianus'un kızı olarak doğmuştu. Aynı zamanda Romalı bir senatör ve konsül olan Nikaia (İznik) doğumlu tarihçi Lucius Cassius Dio (doğ. 155-öl. 235), Lucius Septimius Bassianus'un imparator olduktan sonra yaptığı gaddarlıkların Afrika ve Asya kökeninden ve ilk çocukluk yıllarını Gallia'da geçirmiş olmasından kaynaklandığını yazar.[4]

Daha bir yaşındayken babasının Sicilya valisi olması nedeniyle onunla birlikte 189 yılında Lyon'dan Sicilya'ya giden, oradan da 190 yılında Roma'da konsül olarak görev yapan babasıyla Roma'ya gelen Bassianus burada annesi Iulia Domna ile ve 7 Mart 189'da doğan kardeşi Geta ile birlikte babasının 9 Nisan 193 yılında askerleri tarafından imparator ilan edilmesine kadar sakin bir çocukluk dönemi yaşadı.[5] Sadece babasının Pannonia Superior eyaletinin valisi olarak 191 yılından başlayarak Tuna Nehri kıyısındaki eyalet başşehri Carnuntum'da bulunduğu sırada, Roma'da 180 yılından beri imparator olan Commodus'un 192 yılında öldürülmesi ve onu yerine imparator ilan edilen muhafız alayı komutanı Pertinax'ın öldürülmesi sırasında annesi ve kardeşiyle birlikte güvenlik nedeniyle Roma'dan ayrıldı.

193 yılı Nisan ayında Pannonia'da babası Septimius Severus'un imparator ilan edildikten sonra Roma'ya gelişiyle birlikte Bassianus için de hayatın akışının artık tamamen değiştiği anlaşılmaktadır. Annesi Iulia Domna 193 yılında Augusta unvanını aldı; babası Septimius Severus ilk olarak tahta göz diken eyalet valileri olan Pescennius Niger ve Clodius Albinus'u ortadan kaldırmak üzere hareketc geçti.[6] Suriye valisi Pescennius Niger'e yönelik yaptığı harekât sırasında kendisine yardımcı olan ve emrindeki birliklerin Asya kıyısına geçmesi için limanını hizmetine veren Perinthos (Marmara Ereğlisi) şehrinde 193/194 kışını geçirdi. (Resim 2) 4 Nisan 194 tarihinde oğlu Bassianus'un 6. yaş gününü Perinthos'ta kutladıktan sonra[7] 194 yılı Nisan ayı başında Roma imparatorluğu tahtına göz dikmiş olan Pescennius Niger'i Issos (Payaş-İskenderun) yakınlarında yapılan meydan savaşında emrindeki lejyonların üstün muharebe azmiyle yenmesi ve sonrasında Niger'in idam edilmesiyle

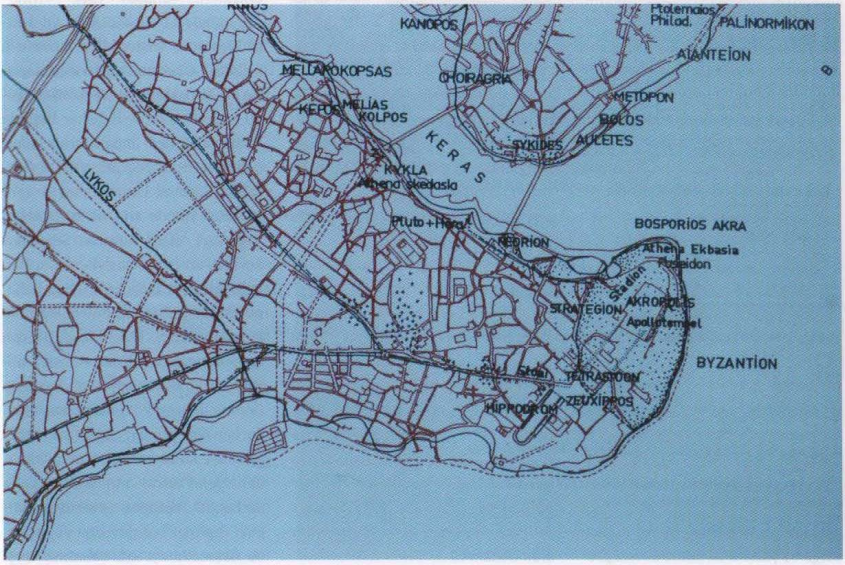

birlikte tüm Roma İmparatorluğu'nun tek başına egemeni oldu ve kendisinin kurduğu bir hanedan oluşturmaya başladı. Bu amaçla ilk olarak 161 ile 180 yılları arasında Roma imparatoru olan Marcus Aurelius ile akrabalığı olduğunu iddia ederek, aynı soydan geldiklerini vurgulamak üzere 195 yılında kendisinin ve ailesinin *gens Aurelia*'nın mensubu olduğunu resmen ilan etti. Bundan böyle Septimius Severus tanrılaştırılmış imparator Marcus Aurelius'un oğlu ve onun tanrılaştırılmış oğlu Commodus'un da kardeşiydi.

Bu durumda 192 yılında öldürüldüğünde, daha önce hakkında lanetleme kararı alınmış olan Commodus 196 yılında Septimius Severus tarafından Senato'ya verilen bir değişiklik önergesiyle tanrılaştırıldı. Böylece Bassianus 8. yaş günü olan 4 Nisan 196'da Moesia superior eyaletindeki Viminacium'da (Stari Kostalc/Sırbistan) Marcus Aurelius Antoninus adıyla *Caesar* unvanı verildiğinde hem tanrılaştırılmış bir imparator olan Marcus Aurelius'un torunu oluyor ve hem de onun adını taşıyordu.[8] 196 yılında Septimius Severus iki buçuk yıllık bir kuşatmadan sonra Pescennius Niger'in tarafını tutmuş olan ve onun idam edilmesinden sonra da iki yıl kuşatmaya direndikten sonra açlık nedeniyle teslim olan Byzantion'u ele geçirdi ve ağır şekilde cezalandırmak için bu şehri batıdaki komşusu olan Perinthos'a bağlı bir köy haline getirdi; şehrin surlarını ve önemli kamu yapılarını tahrip etti.[9] (Resim 3) Ancak bir yıl sonra 197 yılında şehrin yeniden imarına ve bu kapsamda sütunlu cadde ve hipod-

Resim 2
Iulia Domna'yı onurlandırma yazıtı Perinthos MS 193-217 (solda).

Resim 3
Septimius Severus ve Caracalla'nın ortak imparatorluk döneminden mil taşı, Perinthos MS 198-209 (sağda). (Tekirdağ Müzesi)

Resim 4
Roma imparatorluk devrinde Byzantion (İstanbul).

Resim 5
Byzantion Hippodromu Sphendone kalıntıları.

romun inşa edilmesine karar verdi. Güney yamacında bulunan tiyatronun ve hamamların da tamir edilmesi sağlandı. (Resim 4-5)

Septimius Severus'un başlattığı bu imar faaliyetleri ve Byzantion'un güneye ve güneybatıya doğru genişlemesi, oğlu Marcus Aurelius Antoninus'un tek başına Roma imparatoru olduğu 211 ile 217 yılları arasındaki dönemde de devam ettirildi. Bu dönemde şehrin adlarından birinin de Antoniniana olduğu anlaşılıyor. 197 yılı Şubat ayının 19'unda Britannia valisi Clodius Albinus'u Lugdunum (Lyon) yakınlarında yenen Septimius Severus bu tarihten sonra artık Roma İmparatorluğu'nun tek hakimi olmuştu.[10] 197 yılında 9 yaşındayken Augustus unvanı verilen Marcus Aurelius Antoninus artık Roma İmparatorluğu'nu babasıyla birlikte yöneten bir çocuk imparator olarak Roma tarihinde ilk örneği oluşturdu.[11] Roma imparatorluk tarihinde tanındığı takma ismi olan Caracalla ona ordugâhta giydiği Keltlere özgü kapüşonlu mantodan ötürü verilmiştir. Ancak tarih yazımında genellikle Antoninus ve resmi tüm belge ve yazıtlarda Roma devlet protokolünde geçerli olan "Imperator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus" adıyla anılmıştır.

Caracalla 193 yılında 5 yaşındayken babasının Roma imparatoru olmasının senato tarafından onaylanmasından başlayarak 197 yılında 9 yaşında babası tarafından tahta ortak imparator yapılıncaya kadar geçen dört yıl içinde babası, annesi ve kardeşiyle birlikte bir taraftan iç savaşın acımasızlığını doğrudan izlemişti. Bu arada Roma İmparatorluğu'nun Balkanlar, Anadolu ve Doğu Akdeniz'deki eyaletlerini görmüş, diğer taraftan da babasının düşmanlarına karşı üstün savaş gücüne sahip birlikleriyle nasıl savaş kazandığının ve yenilen rakiplerine karşı nasıl gaddarca davrandığının görgü tanığı olmuştu.

İmparatorluğun yönetimine yeni bir hanedanın gelişi sürecini takip eden 197 ve 198 yıllarında yapılan Parth Savaşı sırasında Caracalla babası, annesi ve kardeşiyle birlikte Antiokheia'da (Antakya), daha sonra 198 ile 202 arasında Suriye ve Mısır bölgesinde kaldı. 199 yılında *pater patriae* (vatanın babası) unvanını aldı. (Resim 6)

Bu dönemde imparatorluğun iktidar merkezi artık Roma şehri olmaktan çıkmış, imparatorun bulunduğu yer neresi ise orası olmuştu. Doğudaki Roma eyaletlerinde geçen dört yıl Caracalla için çok etkili olmuştu. 13 yaşına bastığı 201 yılında babası Septimius Severus ona yetişkin erkeklere sunulan *toga virilis*'i Antiokheia'da sundu. Aynı yıl konsüllüğe aday gösterildi ve babasıyla birlikte 1 Ocak 202 tarihinden başlayarak Antiokheia'da ilk konsüllüğünü üstlenmiş oldu. İlkbahar başında Roma'ya dönen imparatorluk ailesi 9 ile 15 Nisan 202 arasında bir taraftan Severus hanedanının 9. tahta çıkış yılında 10. yıl kutlamaları yaparken, diğer taraftan Septimius Severus'un zorlamasıyla Caracalla, muhafız alayı komutanı Gaius Fulvius Plautianus'un kızı Fulvia Plautilla ile evlendirildi. Plautilla, düğünden hemen sonra kendisine Augusta unvanı verilmesiyle kayınvalidesi Iulia Domna ile aynı konuma gelmiş oldu. Zorlamayla yapılan düğün ve muhafız alayı komutanının kızının hanedana gelin olarak alınması Caracalla ile babası Septimius Severus arasındaki ilişkinin bozulmasına yol açmış ve Caracalla ilk kez babasına karşı

cephe almıştı. Septimius Severus'un Leptis Magna şehrinden hemşerisi ve hatta uzaktan akrabası da olan Plautianus çok zengin bir askerdi ve siyaseten güçlü bir kişilikti. Bu özelliklerinden cesaret alarak tahtta hak iddia etmeye başladı ve bu nedenle Caracalla ile arası giderek bozuldu. 203 yılında imparatorluk ailesi Africa eyaletini ziyaret ederken çok sayıda onurlandırma ile karşılandılar. Bu karşılama törenleri sırasında yaptırılan anıtlara aile içindeki çekişme ve görüş ayrılıkları yansımamıştı.

204 yılı kışı Caracalla ile Plautianus arasındaki iktidar kavgasının iyice kızıştığı yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Caracalla 205 yılı başında 17 yaşında ilk kez siyasi rakiplerine karşı nasıl acımasız olacağını gösterdi. Kendisi tarafından hazırlanmış olduğu anlaşılan Septimius Severus'a karşı düzmece bir siyasi suikast iftirasıyla Plautianus'un görevinden azledilmesini sağladı. Plautianus derhal idam edildi ve kızı Plautilla ile Caracalla'nın evliliği feshedilerek, Plautilla erkek kardeşi Plautius ile birlikte Lipari adasına sürüldü. Caracalla bu olaydan sonra babasının gözünde onun ardılı olarak tek başına tahta hazırlanan kişi olma özelliğini artık yitirmişti. Septimius Severus 205 yılından başlayarak büyük oğlu Caracalla'nın bundan sonra hem devlet ve hem de ondan bir yaş küçük olan ikinci oğlu Geta için çok tehlikeli olduğundan artık iyice emindi.

208 yılında Septimius Severus her iki oğlunun konsül olmasını sağladı. Aynı yıl imparatorluk ailesi Britannia seferine çıktı. Bu iyi hazırlanılmış ve başarılı sefer sırasında Geta daha çok sivil işlerle ilgilenirken Caracalla babasıyla birlikte askeri sefere katıldı. Bu arada babası ve kardeşine yönelik birçok suikast girişimini de önleyerek ordunun desteğini kazandı.

Büyük ihtimalle bu sefer sırasında Marcus Aurelius Antoninus bir Kelt mantosu olan *caracalla* adı verilen giysiyi ilk kez gördü. Rüzgâr ve yağmurdan bedeni koruyan ve topuklara kadar inen bu manto askerler arasında yaygın olarak kullanılmaktaydı. Marcus Aurelius Antoninus kendisini daima basit bir asker olarak göstermek istediğinden sakal tıraşı olmuyor, sık yıkanmıyor ve bu mantoyu hava şartlarına da bağlı olarak neredeyse her gün kullanıyordu.

208 yılında imparatorluk ailesi Britannia seferine çıktı. Büyük ihtimalle bu sefer sırasında Marcus Aurelius Antoninus bir Kelt mantosu olan caracalla adı verilen giysiyi ilk kez gördü. Rüzgâr ve yağmurdan bedeni koruyan ve topuklara kadar inen bu manto askerler arasında yaygın olarak kullanılmaktaydı. Marcus Aurelius Antoninus kendisini daima basit bir asker olarak göstermek istediğinden sakal tıraşı olmuyor, sık yıkanmıyor ve mantosunu hava şartlarına da bağlı olarak neredeyse her gün kullanıyordu.

209 yılı sonbaharında Geta'nın Augustus yapıldığı anlaşılıyor. Böylece Roma devleti ilk kez üç imparator tarafından yönetilmeye başlandı. Bu gelişme, tahtı kendisi için hak olarak gören Caracalla'nın nezdinde bir yenilgi anlamı taşıyordu. Roma ordusunun başarılı bir şekilde Britannia

Resim 6 Septimius Severus ve Caracalla'nın ortak imparatorluk döneminden mil taşı Nikomedia (İzmit) MS 197/198. (İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

adasının tamamını işgal etmesi üzerine her üç Augustus da 210 yılında *Britannicus maximus* unvanını aldı ve dışarıya karşı aralarındaki uyumu göstermek için *concordia Augusti* propogandası yaptılar, fakat bu, iki kardeşin arasındaki iktidar savaşını yavaşlatmadı. 211 yılının 4 Şubat günü Septimius Severus, Eburacum (bugün York) şehrinde öldü. Cassius Dio'nun aktardığına göre, ölüm döşeğindeki son sözleri "Birlik olun ve askerlerin maaşlarını ödeyin" şeklindeydi.[12] Caracalla artık "İmperator Caesar Marcus Aurelius Severus Antoninus Pius Augustus" olarak anılacak, 211'den başlayarak Parthicus Maximus ve Adiabenicus Maximus Arabicus Maximus zafer unvanlarını da alacaktı.[13]

Septimius Severus'un ölümü sonrasında iki kardeş önce birlikte imparatorluğu yönetmeye devam etti, ancak birbirlerine karşı önlem almayı da ihmal etmemişlerdi. Kardeşler arasındaki iktidar mücadelesi bütün yıl devam etti. Geta bu dönemde yumuşak bir politika izlemesi nedeniyle daha fazla senatörü yanında yer almaya ikna edebilmişti, ancak artık tanrılaştırılmış olan babasının resmi ile kendi portresini aynı konuma getirme girişiminde bulununca, bunu bardağı taşıran son damla olarak gören ağabeyi 211 yılı Aralık ayının ortasında bir akşam annesi Iulia Domna'dan onu bir barışma konuşması için çağırmasını istedi. Iulia Domna'nın bu önerinin samimi olduğuna inanması üzerine iki kardeş annelerinin huzurunda buluştu. Konuşma sırasında odaya daha önceden gizlenmiş olan muhafız alayı mensubu subaylar tarafından Geta annesi Iulia Domna'nın kollarında öldürüldü.[14] Bu cinayet sonrasında Caracalla hemen muhafız alayı kışlasına ve Roma dışında bulunan Geta taraftarı ikinci Parthica lejyonunun karargâhına gitti, onları kendisinin haklı olduğuna inandırmaya çalıştı. Eğer önce davranmasaydı kardeşinin kendisini öldüreceği, bu nedenle kendisini savunmak zorunda kaldığı yönünde gerçek dışı ifadelerle askerleri yanına çekmeye çalıştı. Babasının vasiyetine uyarak askerlerin maaşlarını artırmaya söz verdi. Askerler bu şekilde Caracalla'nın tarafında kalmaya karar verdiler, ancak senatörler onun kendisini savunduğuna inanmadı. Cassius Dio'nun belirttiğine göre, Roma ve eyaletlerde Geta yanlısı 20.000 kişi idam edildi.[15] Ayrıca eski eşi Plautilla ve erkek kardeşini de Lipari adasında öldürttü; annesi Iulia Domna'yı sıkı bir gözetim altına aldı. Annesine kardeşinin yasını tutma yasağı getirdi. Geta'nın anısı lanetlendi, adını tüm yazıtlardan sildirip heykellerinin ve diğer her türlü resimlerinin imha edilmesi emrini verdi.

Caracalla halkın olup bitenleri kolay kabullenmesi ve kendi tarafını tutması için vahşi hayvan dövüşleri ve gladyatör oyunları düzenledi. Ayrıca babasının zamanında Roma'da Circus Maximus'un yanında başlanmış olan ve Caracalla Hamamları olarak bilinen *thermae Antoninianae* yapısını 211 yılından 217 yılına kadar geçen süre içinde tamamlattı.

Hem gladyatör ve vahşi hayvan dövüşleri, hem oyunlar ve hem de imar faaliyetleriyle askerlere ödenen maaşların artması Roma devletinin hazinesinin boşalmasına sebep olmuştu. Bu nedenle Caracalla bir taraftan vergileri artırırken bir taraftan da yeni bir para birimi olan ve çifte *denarius* olarak da tanımlanan Antoniniana'yı tedavüle çıkardı; fakat bu para birimi sadece yüzde 51 oranında gümüş içermekteydi.

Resim 7
MS 3. yüzyıl başında Roma İmparatorluğu.

Caracalla, Britannia seferinden beri hava şartlarının gerektirmesi halinde sürekli giydiği *caracalla*'yı Roma şehrinin sakinlerine dağıttırdı ve başkentin halkı tarafından Caracalla lakabıyla anılmaya başlandı. Bu ismi kendisi de kabullendi, çünkü bu uygulamayla tüm halkı kendi taraftarı ve askeri yapmayı hedeflemekteydi.

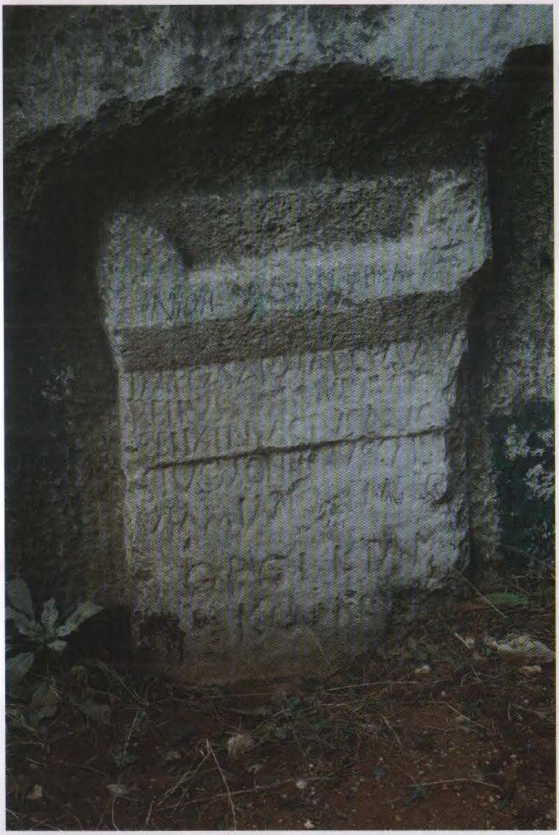
Caracalla'nın imparatorluk döneminin en önemli ve kendisinden sonra da en fazla iz bırakan icraatı Roma İmparatorluğu sınırları içerisine yaşayan tüm hür insanlara Roma vatandaşlığını alma hakkını vermesiydi. 212 yılında yayınladığı Antoniniana kararnamesiyle (*Constitutio Antoniniana*) vergi mükelleflerinin sayısını artırarak devlete ek gelir sağlama olanakları yaratmayı hedeflemişti.[16]

Caracalla'nın Roma imparatorları arasında en gaddarlarından biri olarak tanınmasının tek nedeni 211 yılı sonunda kardeşi Geta'yı tuzak kurup öldürmesi değildi. 213 yılında Germania seferi sırasında Roma'nın müttefiki olan bir Germen kabilesinin eli silah tutan erkeklerini bir görüşme yapma bahanesiyle yanına çağırtıp, onları da yanında bulunan askerlerine öldürtmüştü. 213 yılından başlayarak yazıtlarda *MAGNUS* unvanıyla anılırken, Germenlere karşı kazandığı zaferden dolayı da *Germanicus Maximus* zafer unvanını aldı. (Resim 7)

214 yılında Balkan eyaletleri üzerinden Bithynia'ya vardı ve 214/215 kışını Nikomedia'da (İzmit) geçirdi. 215'te Nikomedia'da 4 Nisan'daki yaş gününü geçirdikten sonra yola çıkıp Kilikia kapılarından (Gülek Boğazı) geçerek (Resim 8) Tarsus üzerinden Antiocheia (Antakya)'ya vardı ve oradan 215/216 kışını geçirdiği Alexandreia'ya (İskenderiye) ulaştı.[17]

Caracalla, Alexandreia'da bulunduğu sırada yaptığı katliamlarla da tarihe geçti. İlk kez 201 yılında babası Septimius Severus ile geldiği bu önemli liman şehrinde ve çevresinde sürekli huzursuzluk olduğu anlaşılmaktadır. 215 yılında tekrar geldiğinde Alexandreia halkının kendisiyle alay ettiğini öğrenmesi üzerine huzuruna gönderilen bir elçi heyetini yemek sırasında öldürtmüş, bu nedenle çıkan isyan sırasında[18] şehirde eli silah tutan gençlerin Roma ordusuna mensup askerler tarafından öldürülmesini, sokağa çıkma yasakları uygulanmasını ve şehrin içinde duvarlar yaptırılarak halkın birbiriyle görüşmesinin engellenmesini emretmişti.[19] Ayrıca bir emir yayınlayarak Alexandreia'da aralarında tüccarlar ve sanatçıların da bulunduğu tüm yabancıların şehri terk etmesini istedi.

Caracalla'nın dikkat çeken diğer bir uygulamasının da kendisini Büyük İskender ile özdeşleştirecek şekilde askerlerine ve gittiği bölgelerdeki halka sunma çabası olduğunu Cassius Dio ve Herodian aktarır.[20] Özellikle 214 yılından başlayarak Caracalla'nın Makedonya kıyafeti giydiği, bir zamanlar İskender'in kullanmış olduğunu iddia ettiği, Makedonya silah ve teçhizatı kullandığı bu aktarımlardan anlaşılmaktadır.[21] Parth seferi sırasında İskender'in Phalanx'ı adı verilen 16.000 kişilik bir birlik oluşturup onları Makedonya silah ve üniformalarıyla donatması da kendisinin yeniden dünyaya gelmiş İskender olduğu yönündeki iddiasını doğrulamaktadır.

Resim 8 Gülek Boğazı'nda kayaya oyulmuş Caracalla dönemi sınır yazıtı, MS 215.

216 yılında tekrar Antiokheia'ya gelen Caracalla 27 Mayıs 216'da buradan Parth seferine çıkıp 216/217 kışını Edessa'da geçirdi.[22] Herodian'ın aktardığına göre, bu bölgede Parth kralının kızı ile evlenecek ve düğün töreninde tüm davetlileri öldürtecekti.[23]

Caracalla, Edessa'dan (Urfa) Karrhai'a (Harran) doğru yol alır-

Resim 9
Harran'dan bir görünüm.

ken[24] 8 Nisan 2017'de etrafında bulunan muhafız alayı komutanı Marcus Opellius Macrinus[25] tarafından tertip edilen bir suikastı Martialis isimdeki bir *centurio*'nun (yüzbaşı) gerçekleştirdiğini Herodian aktarır.[26] Suikastın nerede ve kimler tarafından planlanıp gerçekleştirildiği bütün ayrıntılarıyla bilinmemektedir. Ancak muhafız alayı komutanı Macrinus ve atlı muhafızlar birliğinden tribun Aurelius Nemesianus'un bu suikastın düzenlenmesinde aktif rol aldıkları anlaşılmaktadır.[27] *Scriptores Historiae Augustae*, Caracalla'nın Edessa ile Karrhai arasında öldürüldüğünden bahseder. Cassius Dio da ona benzer biçimde Caracalla'nın Edessa ile Carrhai arasında yol alırken öldürüldüğünü yazmaktadır.[28] Herodianus ise Caracalla'nın ordusuyla Harran'da bulunduğunu ve buradan çıkarak Ay Tanrısı tapınağına gitmek isterken öldürüldüğünü yazar.[29] Ancak bu tapınağın nerede bulunduğu halen bilinmemektedir. (Resim 9)

Tapınağın yerinin tespiti için Caracalla'nın ölümünden sonra onun öldürüldüğü yere adının verildiği varsayımı üzerinden yorumlar yapan bazı tarihçiler Edessa'nın güneybatısında ve Carrhai'ın batısında bulunan ve bugün Mürşitpınar olarak adlandırılan bölgede konumlandırdıkları Marcopolis şehrinin aynı zamanda Caracalla'nın öldürüldüğü yer olduğunu da öne sürmektedirler. Burada Caracalla'nın çok saygı duyduğu Ay Tanrısı kültüne ait bir kutsal alan bulunduğu tahmin edilmektedir. Ay Tanrısı'nın en önemli kült merkezlerinden biri olan Harran'da[30] (Resim 10) 10. yüzyıla kadar her yıl 6 Nisan'da bu tanrıya bir boğa kurban edildiğine ilişkin bilgiler[31] bu tarihin ilginç şekilde hem Caracalla'nın doğum günü olan 4 Nisan ve hem de öldürüldüğü 8 Nisan tarihiyle çok yakın olduğunu göstermektedir. (Resim 11)

Resim 10
Harran Kalesi kalıntıları.

Caracalla'nın cesedi yakıldı ve külleri Roma'ya götürüldü.[32] Önce herhangi bir *consecratio* (tanrılaştırma) ya da *damnatio memoriae* (lanetleme) kararının alınmadığı, ancak imparator Elagabal döneminde (218-222) *Divus Antoninus Magnus* olarak Caracalla'nın Roma tanrıları katına alınmasını sağlayan *consecratio* kararının alındığı anlaşılmaktadır.[33]

Caracalla'nın sürekli kâbus görüp depresyon içinde yaşadığı ve uyku düzeninin çok bozuk olduğu da Cassius Dio tarafından aktarılmaktadır.[34] Bu nedenle Sağlık Tanrısı Asklepios, Mısır'ın baştanrısı Sarapis ve bilicilik tanrısı da olan Apollon'un kutsal alanlarını ziyaret ederek kurbanlar sunmaktaydı.

Caracalla'nın ölümünden sorumlu Macrinus 11 Nisan 217'de imparator ilan edildi ve hemen sonrasında Parth'lara yenilince askerlerin desteğini kaybetti. Antiocheia'ya gelen Macrinus orada bulunan Iulia Domna'ya saygı gösterdiyse de onun askerleri kendisine karşı ayaklandırma çabaları nedeniyle Antiocheia'dan süründü ve 217 yılı Nisan ayı sonuna doğru intihar etti. Bu olayla birlikte Caracalla'nın ailesinden kimse hayatta kalmamıştı.

Resim 11 Caracalla'nın öldürülmesini temsil eden bir resim.

Macrinus 218 yılı Haziran ayında Iulia Domna'nın akrabası Iulia Soemias'ın oğlu Varius Avitus'un askerlerine karşı yaptığı savaşı kaybedince kaçtı. Kaçışı sırasında Khalkedon'da (Kadıköy) yakalandı ve Antiokheia'ya getirilirken Kappadokia'da öldürüldü. 218 yılında Varius Avitus tıpkı Caracalla gibi Marcus Aurelius Antoninus adını alarak imparator oldu; ancak daha çok, rahibi olduğu Sol Elagabalus tanrısına göndermeyle "Elagabal" adıyla tanındı. Severus hanedanı Elagabal ile devam etti ve 222 yılında onun öldürülmesiyle yine Iulia Domna'nın akrabası olan Iulia Mammea'nın oğlu Bassianus Alexianus 14 yaşında Severus Alexander adıyla Roma imparatoru oldu. 235 yılına kadar hüküm süren bu imparator döneminde de hanedan varlığını sürdürdü. 235 yılında Severus Alexander'ın Mogontiacum'da (Mainz) öldürülmesiyle birlikte Roma İmparatorluğu'nda anarşi ve karmaşa dönemi olan asker imparatorlar dönemi başladı.

DİPNOTLAR

1 Caracalla'nın doğum yılı hakkındaki tartışma hakkında bkz. G. Alföldy, Nox dea fit luxI Caracallas Geburtstag, şu yayında: G. Bonamente ve M. Mayer, *Historiae Augustae Colloquium Barcinonense. Historiae Augustae Colloquia* (Bari, 1996), s. 9-36.

2 L. Septimius Severus hakkında bkz. A. Birley, *Septimius Severus. The African Emperor* (Londra, 2002); A. Lichtenberger, *Severus Pius Augustus. Studien zur sakralen Repräsentation und Rezeption der Herrschaft des Septimius Severus und seiner Familie (MS 193-211)* (Leiden-Boston, 2011).

3 Iulia Domna hakkında bkz. E. Kettenhofen, *Die syrischen Augustae in der historischen Überlieferung* (Bonn, 1979). s. 76 vd.; B. Levick, *Julia Domna. Syrian Empress* (Londra, 2007); Lichtenberger, age, s. 371; J. Langford, *Maternal Megalomania. Julia Domna and the Imperial Politics of Motherhood* (Johns Hopkins University, 2013); S. Nadolny, *Die severischen Kaiserfrauen* (Stuttgart, 2016).

4 Cassius Dio, 78, 6, 1.

5 SHACaracalla 1, 3-4.

6 Suriye valisi Pescennius Niger'e ve Britannia valisi Claudius Albinus'a karşı yaptığı savaş hakkında bkz. Spielvogel, age, s. 75-108.

7 Jordanes, Getica 84.

8 Scriptores Historiae Augustae, Septimius Severus 10.3.

9 Cassius Dio 74, 6, 3 ve 74, 14, 2-3; Herodianus 6, 9; Suidas s.v. Severus ve Perinthios; Zonaras 12, 8.

10 J. Spielvogel, Septimius Severus (Darmstadt, 2006), s. 98.

11 Caracalla'nın Augustus olması hakkında bkz. Z. Rubin, Dio, Herodian, and Severus' Second Parthian War. Chiron 5 (1975). 431-437.

12 Cassius Dio 77, 15, 2.

13 Caracalla'nın resmi unvanları hakkında bkz., A. Mastino, *La titolature di Caracalla e Geta attraverso le iscrizioni* (Bologna, 1981).

14 Cassius Dio 78, 2. 3-4.

15 Cassius Dio 78, 4-6.

16 Cassius Dio 78, 9-4 K. Buraselis, *Theia Dorea. Das göttliche Kaiserliche Geschenk. Studien zur Politik der Severer* (Viyana, 2007), s. 67-157.

17 Caracalla'nın izlediği yol hakkında bkz. H. Halfmann, *Itinera principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im römischen Reich* (Stuttgart, 1986), s. 223-225.

18 Cassius Dio 78, 22. 2; 78. 23, 3; J. Sünskes-Thompson, *Aufstände und Protestaktionen im Imperium Romanum* (Bonn, 1990). s. 34-35 ve 159-166; St. Pfeiffer, *Der römische Kaiser und das Land am Nil. Kaiserverehrung und Kaiserkult in Alexandreia und Ägypten von Augustus bis Caracalla* (30 v. Chr.–217 n. Chr.) (2010), s. 202 vd.

19 K. Buraselis, *Zu Caracallas Strafmaßnahmen in Alexandrien (215/216)*. ZPE 108 (1995), s. 166-188.

20 Cassius Dio 78, 7, 2; Herodian 4, 8.

21 Caracalla'nın kendisini Büyük İskender ile özdeşleştirmesi hakkında bkz. D. Boharal, "Caracalla and Alexander the Great: a reappraisal", C. Deroux, *Studies in Latin Literature and Roman History VII* (Brüksel, 1994), s. 524-567; ay. yaz. Caracalla, Alexander the Great and education in Rome. in: P. Defosse, Hommages a Carl Deroux III. Histoire et épigraphie. Droit. Brussels 2003, 27-36.

22 Caracalla'nın 213 yılında Edessa'nın özerkliğini kaldırıp Osrohene eyaletine dahil ederek serbest şehir statüsü vermesi hakkında bkz. M. Sommer, *Roms orientalische Steppengrenze* (Stuttgart, 2005), s. 241-243.

23 Cassius Dio 79, 1. 1 Caracalla'nın evlenme teklifinin reddedildiğinden bahsederken, Herodian bir katliam yapıldığına değinir; 4, 11. 3-7.

24 Gassius Dio 79, 5.

25 Marcus Opellius Macrinus hakkında bkz. D. Kienast, *Romische Kaisertabelle* (Darmstadt, 2004), s. 169-171.

26 Herodian 4, 13, 1; Scriptores Historia Augustae, Ant. Car. 7, 1, 2.

27 Aurelius Nemesianus'un bu olaya katılması hakkında bkz. M.P. Speidel, "Aurelius Nemesianus and the murder of Caracalla", *Archäologisches Korrespondenzblatt* 35/4 (2005): 519-521.

28 Cassius Dio 79, 5, 3.

29 Herodian 4, 13, 3-4; bu konu hakkında ayrıca karş. O. Hekster ve T. Kaizer, "An accidental Tourist ? Caracalla's Fatal Trip to the Temple of the moon at Carrhae/Harran", *Ancient Society* 42 (2012): 89-107.

30 Harran'da tapınım görün ay tanrısı kültü hakkında bkz. T.M. Green, *The City of the Moon God: Religious Traditions of Harran* (Leiden. 1992) ve T.M. Green, "The presence of the goddess in Harran", E.N. Lane, *Cybele, Attis and Related Cults. Essays in Memory of M. J. Vermaseren* (Leiden, 1996), s. 87-100.

31 Bu konu hakkında bkz.. Ibn an Nadim. Kahire nüshası 462.

32 Cassius Dio 79, 9, 1.

33 Caracalla'nın tanrılaştırılması sürecine ilişkin bkz. H. Gesche, Die Divinisierung der römischen Kaiser. Chiron 8, 1978, 387; P. Simelon, Caracalla: entre apothéose et damnation. Latomus 69/3, 2010, 792-810.

34 Cassius Dio 78, 15, 3.

BURSA'DA ÖLÜM

NEDİM GÜRSEL

Ahmet Hamdi Tanpınar "Bursa'da Zaman" adlı şiirinde "Bir ilâh uykusu olur elbette / Ölüm bu tılsımlı ebediyette" diye yazar, söz konusu tılsımın gerçekte baba, kardeş ya da oğul katliamı olduğunu es geçerek. Keşiş Dağı'nın (Siz Uludağ da diyebilirsiniz) eteklerinden bakıldığında, Osmanlı'nın İznik'ten sonra ikinci başkenti Bursa'nın çarpık yapılaşmaya, rant hırsının egemenliğine rağmen hâlâ tarihsel mirasını koruyabildiği hemen göze çarpıyor.

Tekfur Sarayı da dahil, bu kentte hüküm sürmüş padişahların saraylarından bir iz, tek bir duvar bile kalmamış da olsa, erken Osmanlı mimarisinin ilk örnekleri arasında sayılan Ulu Cami başta olmak üzere içlerindeki serin havuzlarıyla çok kubbeli camiler, hanlar, hamamlar ve yatırlar ayakta hâlâ. Türbeler de. Aslına bakarsanız Bursa'da tarih neredeyse Osmanlı hanedanının aile mezarlığıyla özdeşleşmiş, Fatih İstanbul'u alıncaya dek padişah ve şehzadelerin sonsuza göçtükleri bir mekâna dönüşmüş durumda. Yolum birçok kez düştü bu kente. Ulu çınarlarının gölgesinde dinlendiğim de oldu, Geyikli Baba, Somuncu Baba, Emir Sultan gibi evliyaların efsanelerini anlattığım da. Ama bu kez türbelerin, yani ölülerin peşine düştüm.

Bizans sınırında, Söğüt kasabası ve çevresindeki birkaç köyle çadırdan ibaret uç beyliğinden iki yüzyıl içinde üç kıtaya hükmeden bir cihan imparatorluğuna evrilen Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'nin (1258-1326) türbesi, oğlu Orhan Bey'inkiyle birlikte Bizans'tan kalma Elias Manastırı'nda bulunuyor. Bursa kuşatmasında ömrünün son demlerini yaşayan Osman Gazi, bir söylenceye, daha doğrusu Neşri'nin aktardığına göre, Balabancık Kalesi'nden gözetlediği bu manastırın kubbesini, bir ışık yansımasına aldanarak gümüşten zannetmiş ve kentin fethedileceği içine doğmuş gibi öldüğünde oraya gömülmesini vasiyet etmiş, Orhan Bey'e hitaben "Ey oğul, ben vefat idicek, beni Bursa'da şol gümüş

Bursa Ulu Camii.

Bursa Büyükşehir Belediyesi fotoğraf arşivi.

Osman Gazi Türbesi.

Bursa Büyükşehir Belediyesi fotoğraf arşivi

kubbenin altına koyasın" diyerek. O günden bu yana adını altı yüzyıl yaşamış bir imparatorluğa veren Osman Bey, gümüş olmasa da bir kurşun kubbenin altında, sedef kakmalı parmaklıklarla çevrili, görkemli bir sandukanın içinde yatıyor. Yalnızca görkemli değil bu sanduka; bir başka özelliği de uzun ve derin olması. Eski kaynaklar, Bostanzade Yahya Efendi'nin deyimiyle "dürüst, dindar, yiğit ve adaletsever" olan Osman Bey'in çok uzun boylu olduğunu belirtiyor. Bir de parada pulda, şan ve şöhrette gözü olmayıp kendi koyunlarının geliriyle geçindiğini.

Türbenin içerisi, sarı duvarları ve kırmızı kadife perdeleriyle kuruluş dönemi Osmanlı zevkini yansıtmaktan çok uzak. Bursa üzerine ilginç kitaplar yazan Ramis Dara, *Saklı Zamanlar*'da bu aykırı durumu, yangın ve depremlerde yıkılan türbenin Sultan Abdülaziz tarafından 1868'de yeniden yaptırılmasına bağlıyor. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Osman Gazi türbesinin, moda deyimle "iç dizaynı" üzerine söylediklerise, yazarın pek alışık olmadığımız öfkesini dışavurması açısından alıntılanmaya değer:

> Gümüşlü adı bugün sadece tarih bilenler için bir hatıradır ve Osman Gazi ile Orhan Gazi, Tanzimat devrinin o gülünç şekilde resmî üslûbuyle yapılmış, hiç bir ruhaniyeti olmayan binalarda, başlarının ucunda –talihin korkunç istihzası– Sultan Aziz'in ihdas ettiği birer Osmanlı nişanı, âdeta gurbette gibi yatıyorlar.[1]

Osmanlı tarihinde kardeş ve oğul katlinin Fatih döneminde yasalaştırıldığını biliyoruz ama bu acımasız uygulama devletin kuruluş yıllarından kaynaklanıyor. Aşiret geleneğinde saltanatın el değiştirmesini düzenleyen hiçbir kural yoktu çünkü. Şehzadeler arasında çok sık çıkan taht kavgalarını bu eksikliğe bağlayabiliriz. Osman Gazi'nin kardeş katli konusunda sicili temiz; kendisi yalnızca doksan yaşındaki amcası Dündar Bey'i, akınlarına karşı çıktığı gerekçesiyle okla vurarak öldürmüş. Dolayısıyla oğulları Alaaddin ve Orhan Bey'lerle birlikte yatması doğal. Ama aynı türbede yatan Savcı ve İbrahim Bey'lerin akıbetini anımsatmakta yarar var.

Savcı Bey, Hüdavendigâr lakabıyla anılan I. Murat'ın şehzadesiydi. Bu şehzade hakkında, henüz on dört yaşındayken babası tarafından boğdurtulan ilk kurban olduğu için, epeyce bilgi sahibiyiz. Savcı Bey'in Bizans imparatoru V. Ioannis'in büyük oğlu Andronikos ile anlaşıp, her ikisinin de babalarına başkaldırdıklarını yazıyor tarihçiler. Murat Hüdavendigâr ikisinin de ordularını bozguna uğrattıktan sonra kendi oğlunun gözlerine mil çektirip kör etmiş, ne var ki bununla da yetinmeyerek, öfkesini dindirmenin yolunu şehzadeyi boğdurtmakta bulmuş. Dostu ve müttefiki Bizans imparatoruna da oğlunu aynı biçimde cezalandırmasını tavsiye etmiş. Ama imparator,

Osman Gazi.

Orhan Gazi ve I. Murad Hüdavendigâr.

Andronikos'un bir gözünü sirkeyle kör ederek olayı kapatmış. Babayiğit Hüdavendigâr'ın, Osman Gazi türbesinde yatan kardeşi, Bizans imparatoru III. Andronikos'un kızı Asporçe'den olma İbrahim'i de, yine Bizanslı komutan Kantakuzen'in kızı Teodora'dan olma bir diğer kardeşi Halil'i de öldürterek "siyaseten katl" uygulamasını seri biçimde başlattığını söyleyebiliriz. Bu seri cinayetlerden pek söz etmeyen, genelde cengâverlik ve askeri zaferleri yücelten bir tarih anlayışına karşı yazma gereğini duyuyorum bu satırları. Oğuz töresince Kayı Boyu'na "baş ve buğ" olan Osman Gazi'nin kurduğu devletin harcına amca kanı karıştığını, "Diriliş" örneği dizilerin yol açtığı şahlanış ortamında, çoktan unuttuk, Bursa'da, başka işim yokmuş gibi, padişah ve şehzade türbelerini ziyaret etmemin bir nedeni de bu oldu; öte yandan Osmanlı mimarisindeki Türk geleneğinin önemini de yabana atmamak gerek.

Bursa'nın simgesi Yeşil Türbe'nin görkemli kubbesi altında yatan Mehmed Çelebi'nin firuze çinilerle süslü sandukası, oğulları, kızları ve dadısınınki de dahil tam sekiz sandukayla birlikte ziyaretçileri bekliyor. Ne var ki, ben oradayken kimseler yoktu görünürde. Türbenin bahçesi ve içi, kış güneşinde ıssız, terk edilmiş gibiydi. Nâzım Hikmet'in deyimiyle "öz kardeşi Musa'yı ok kirişiyle boğup / yani bir altın leğende kardeş kanıyla abdest alan" Hünkâr Çelebi ebedi uykusunda yalnızdı. Fetret devri diye adlandırılan devletin çözülüp parçalanma sürecinde Musa'nın hakkından gelmişti ama, ondan önce de dedesi I. Murad, ağabeyi ve iki kardeşi İbrahim ile Halil'i öldürtmüş, Rum asıllı eşi Gülçiçek Hatun ve Mara Hatun'dan olan oğulları Savcı ve Yakub boğdurulunca "Yıldırım" lakabıyla tanınan Bayezid padişah olabilmiş, Timur yenilgisinden sonra Bayezid'in saltanat sevdasına düşen şehzadeleri İsa Çelebi, Süleyman Çelebi ve de Musa Çelebi'lerse ecel şerbetini birbirleriyle savaşırken içmişlerdi. Şimdi dede, baba ve oğullar hep birlikte, sandukalarının içinde upuzun yatmış, ailecek Bursa'da uyumaktalar.

Bütün bu ölüler, daha doğrusu öldürülenler içinde, I. Murad'ın şeh-

I. Murad Hüdavendigâr Türbesi.

BursaBüyükşehir Belediyesi fotoğraf arşivi.

zadesi Yakub'un Kosova Savaşı'nda katledilmesi, sanıyorum en trajik olanıdır. Gerçek bir Shakespeare piyesi kıvamındaki bu siyasi cinayeti Uzunçarşılı'nın anlatımıyla hayalimizde canlandırabiliriz:

> Bayezid, babasının yanına davet edildiği zaman, diğer şehzade Yakup Çelebi, bozulmuş olan düşmanı takip etmekte olup, babasının yaralanarak ölümünden haberi yoktu. Kendisine, "Baban çağırıyor" diye haber gönderdiler ve gelir gelmez saltanat iddiasına kalkmasın diye devlet erkânının kararıyla boğduruldu.[4]

Sonuçta, kokmasın diye Hüdavendigâr'ın iç organları çıkartılıp savaş alanına gömülerek cenazesi, oğlu Yakub'unkiyle birlikte Bursa'ya gönderilip sonradan kendi adını taşıyacak türbeye defnedildi. Hüdavendigâr'ın Kosova'daki türbesini de görmüştüm. Gazimestan denen yerde, Sırpların ortak belleğine dikilmiş gibi göğe yükselen taş kulenin yanında, bacaları hâlâ tüten az ilerdeki termik santrallere karşı aykırı bir görünümü vardı. İki mezarı olan tek padişah Hüdavendigâr nam I. Murad olsa gerek.

Osman, Orhan, Mehmed Çelebi'nin türbelerini ziyaret edip de, torunlarının Muradiye'deki türbelerine uğramamak olmazdı elbette. Çünkü Muradiye, İstanbul'da kendi yaptırdığı camiye gömülen Fatih Sultan Mehmed'e dek Osmanlı hanedanının en büyük aile mezarlığı olmuş bir mekân. II. Murad'ın yaptırdığı camisi, servileri ve birbirini boğazlamış baba oğulların sandukalarıyla, Yeşil Türbe'den sonra Bursa'nın bir başka önemli simgesi. Kardeşi il. Bayezid'le giriştiği taht kavgasında yenik düşen, Fatih'in sevgili şehzadesi Cem Sultan da burada yatıyor. Cem Sultan, malûm-ı aliniz, ağabeyinin buyruguyla gurbette, Borgia'ların elinden içmişti ecel şerbetini. Ve yine ağabeyinin büyük özverisiyle ta Italya'dan getirilip Bursa'ya gömülmüştü. Avni mahlasıyla koskoca bir divana imza atan babası gibi o da şairdi. Rodos Şövalyelerine sığındıktan sonra demir attığı Nice limanı üzerine yazdığı dizeler sürgündeki ilk Osmanlı şairinin duygularını dile getirir: "Acayip şehr imiş bu şehr-i Nitse / Ki kalır yanında her kim n'itse." Ağabeyi II. Bayezid'in ona yaptıkları yanında kalmadı ama. Oğlu Yavuz Selim onu tahtından zorla indirdiğinde, yeniçerinin yüz çevirdiği, yaşlı ve yorgun, sabık bir padişahtı. Dimetoka'ya sürgün giderken yolda öldü. Oğlu tarafından zehirlenerek. Oğlu Yavuz Sultan Selim'in de, cülusu ertesinde ilk işi, kardeşi Korkut'la diğer kardeşlerinin oğullarını ve şehzade Ahmed'i katletmek oldu. Vezir-i azam Makbul İbrahim Paşa iken, Kanuni Sultan Süleyman'ın marifetiyle Maktul İbrahim Paşa makamına yükselen Pargalı da dahil, bu maktullerden hiçbiri, bildiğim kadarıyla Muradiye'de gömülü değil. Buna karşılık, yine Kanuni'nin marifetiyle boğdurulan Şehzade Mustafa burada yatıyor. Ama ona gelmeden önce bir başka şehzadeden, yine burada yatan Fatih'in çok sevgili şehzadesi Mustafa'dan söz etmem gerek.

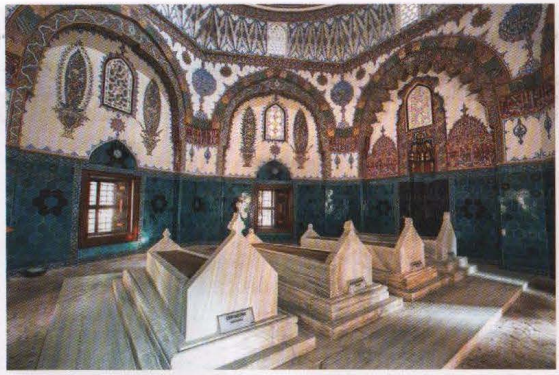
Muradiye, İstanbul'da kendi yaptırdığı camiye gömülen Fatih Sultan Mehmed'e dek Osmanlı hanedanının en büyük aile mezarlığı olmuş bir mekân. II. Murad'ın yaptırdığı camisi, servileri ve birbirini boğazlamış baba oğulların sandukalarıyla, Yeşil Türbe'den sonra Bursa'nın bir başka önemli simgesi.

Yeşil Türbe.
BursaBüyükşehir Belediyesi fotoğraf arşivi.

I. Mehmed.

Cem Sultan Türbesi (sağda).

Bursa Büyükşehir Belediyesi fotoğraf arşivi

Mustafa'lar karışmasın, "muhteşem yüzyıl"da değil, Fatih'in saltanat sürdüğü yıllardayız. Ve Konya'da bir hamam sefasında fenalaşarak öldüğü söylenen Şehzade Mustafa henüz yirmi beş yaşında. Onun fenalaşarak değil, babası tarafından da değil, ama kıskançlık nedeniyle babasının başveziri Mahmud Paşa tarafından bir dilsize boğdurulduğunu biliyoruz. Rahmetli Halil İnalcık, *Boğazkesen*'i yazdığım yıllarda bu "romanesk" cinayete dikkatimi çekmiş, ben de hayalgücümü çalıştırarak romanımda bu yiğit şehzadenin acı akıbetini ballandıra ballandıra anlatmıştım.

Derken ve Bursa'nın ünlü kestane şekerini yerken, Kanuni'nin bir değil tam yedi dilsize boğdurttuğu Şehzade Mustafa'nın trajik ölümüne geliyoruz; çünkü o da burada, sekizgen türbesinde, anneciği Mahidevran'ın yanıbaşında. Bizzat babası tarafından, diğer kardeşi Bayezid'in katlinden önce ya da sonra, şimdi pek iyi anımsamıyorum, pusuya düşürülüp çadırda nasıl boğdurulduğunu "Muhteşem Yüzyıl"ı izleyenler anımsayacaklardır, bir de ben yazmayayım. Yazıp da pişmiş aşa su katmayayım.

Evet, Muradiye aslında bir aile mezarlığı. Ve "nizam-ı âlem" için, soylu kanları akmasın diye, dilsiz cellatlar tarafından ipek mendille ya da yay kirişiyle boğdurulan şehzadelerin sandukalarıyla dolu. Muradiye'den ayrılırken Ceyhun Atıf Kansu'nun dizelerini mırıldanıyordum: "Ölmüşsünüz kiminiz zaferler içinde/ Kosova ovasında şafak! Sultan Murat / Ölmüşsünüz kiminiz ıslak bir iple boğularak / Sultan Süleyman oğlu Mustafa / Emerken anasını şehzade küçük Ahmet." Meraklısına anımsatmamda fayda var. Şairin "Küçük Ahmed"den kastı, Fatih'in ikinci kez tahta çıkar çıkmaz daha süt emerken öldürttüğü kardeşidir. İktidardaki büyüklerimizin de, her fırsatta biz sıradan vatandaşlara anımsattıkları gibi, ecdadımızla ne kadar övünsek azdır.

DİPNOTLAR

1 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), s. 116-117.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1 (Ankara: TTK Yayınları, 2016), s. 257.

Muradiye Külliyesi'nde mezarlıklar.

Bursa Büyükşehir Belediyesi fotoğraf arşivi

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

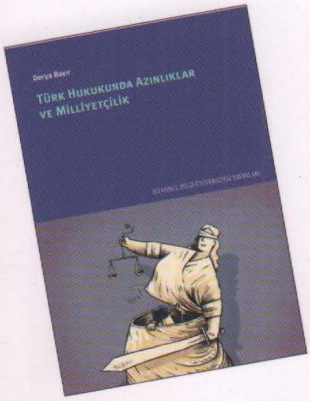

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press,** ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

(0212) 370 11 00 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

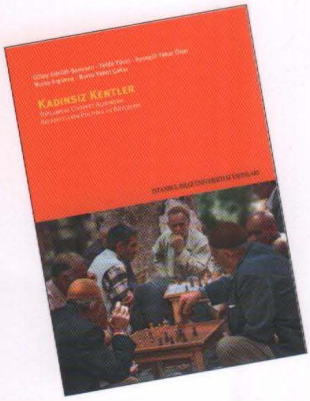
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

DERYA BAYIR

TÜRK HUKUKUNDA AZINLIKLAR VE MİLLİYETÇİLİK

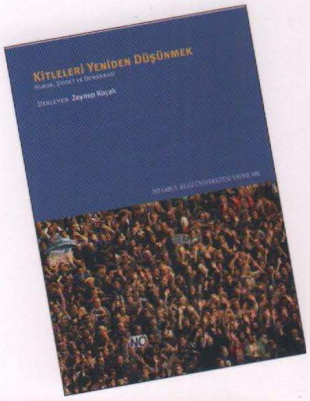
462 sayfa, ISBN: 978-605-399-478-7
Son yıllardaki hukuki ve siyasi gelişmelere ışık tutan bu çalışmada, Türkiye'de farklılıkların yönetilmesinde hukuk sistemi ve yargının rolüne odaklanılırken, bir yandan da devlet politikalarının yasamaya ve yargı kararlarına nasıl dahil edildiği inceleniyor.

GÜLAY GÜNLÜK-ŞENESEN, YELDA YÜCEL, AYŞEGÜL YAKAR ÖNAL, NURAY ERGÜNEŞ, BURCU YAKUT ÇAKAR

KADINSIZ KENTLER

426 sayfa, ISBN: 978-605-399-468-8
Bu çalışma, Kadın Dostu Kent Projesi kapsamındaki illerde yürütülmüş araştırmanın verilerinden yararlanarak, bu kentlerde kadınların toplumsal yaşamdaki rolünü ve cinsiyet eşitsizliğini ortaya koyuyor.

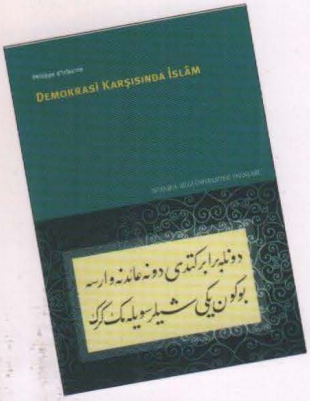

KİTLELERİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

HUKUK, ŞİDDET VE DEMOKRASİ

DERLEYEN ZEYNEP KOÇAK

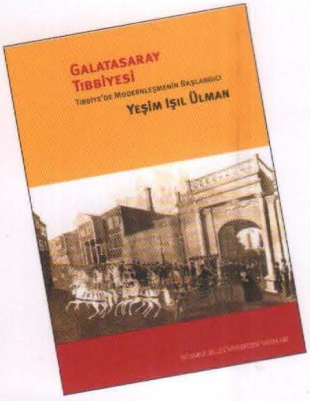
180 sayfa, ISBN: 978-605-399-465-7
Aynı adla düzenlenmiş olan konferansta sunulan bildirilerden oluşan bu bu çalışma, okuru kitlelerin, kalabalıkların her dönemde farklı olan görünümlerini, bunların iç dinamiklerini, dayandıkları değişken toplumsal koşulları da gözeterek yeni baştan düşünmeye yönlendiriyor.

PHILIPPE D'IRIBARNE

DEMOKRASİ KARŞISINDA İSLÂM

158 sayfa, ISBN: 978-605-399-474-9
Philippe d'Iribarne bu kitabında, toplam on Müslüman ülkede yapmış olduğu araştırmalara dayanarak, bu ülkelerin Batı demokrasisi karşısındaki tutumlarını, bunun temellerini, ilginç gözlem ve değerlendirmelerle birlikte ele alıyor.

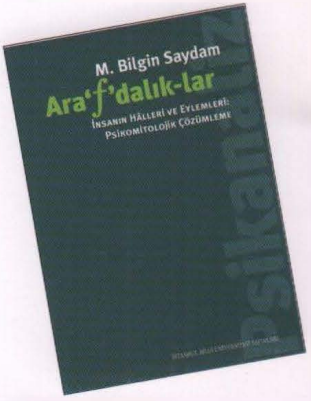

YEŞİM IŞIL ÜLMAN

GALATASARAY TIBBİYESİ

TIBBİYE'DE MODERNLEŞMENİN BAŞLANGICI

364 sayfa, ISBN: 978-605-399-476-3
Çok titiz bir arşiv çalışmasını temel alan ve tıp tarihinde bugüne kadar hiç ele alınmamış orijinal kaynakların tarandığı bu eser, tıp eğitiminin modernleşme sürecinin başlangıç yıllarını, Galatasaray Tıbbiyesi'nin çağdaşlaşma yolundaki ilk adımlarını ve sonrasını ele alıyor.

M. BİLGİN SAYDAM

ARA'f'DALIK-LAR

İNSANIN HÂLLERİ VE EYLEMLERİ: PSİKOMİTOLOJİK ÇÖZÜMLEME

576 sayfa, ISBN: 978-605-399-479-4
Saydam bu kitabında, öykü-nme girişimini psikanalitik, psikiyatrik, mitolojik, tarihsel, edebi, sosyolojik ve antropolojik bilgi kaynaklarına başvurarak çözümlemeye çalışılıyor. Bu çözümleme projesinde hem derinlik hem genişlik anlamında oldukça zengin bir kapsam yaratılıyor.

www.bilgiyay.com
Telefon: **0212 311 64 63** Faks: **0212 216 24 15**
e-mail: **yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com**

Genel Dağıtım: **PUNTO**

www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 551 30 13**
e-mail: **punto@puntokitap.com**